1. JOHDANTO....2
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat....2
1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja termistö....4
2. PAIKANTUMINEN TIETEEN KENTTÄÄN....8
2.1. Näkökulmia erikoispersoonallisuuksien tutkimukseen....8
2.2. Metodit ja näkökulmat....11
2.2.1. Mikrohistoria näkökulmana....12
2.2.2. Diskurssianalyysi tutkimuksen viitekehyksenä....14
3. TUTKIMUSAINEISTOJEN MUODOSTAMINEN....16
3.1. Aineiston muodostuminen....16
3.2. Lähdekritiikistä....17
3.3. Aineiston esittely....19
3.3.1. Lehtiartikkelit....19
3.3.2. Valokuvat....22
3.3.3. Näytelmä: Matti ja Jumalatar....25
3.3.4. Dokumenttielokuvat....27
3.3.5. Teemakirjoitusaineisto....28
3.3.6. Haastattelut....30
3.4. Itsekritiikki sekä tutkijan etiikka....31
4. RUTAS-MATIN ELÄMÄKERTA....34
4.1. Elämäkerran lähteistä....34
4.2. Lapsuus ja nuoruus....34
4.3. Rutas-Matti kansalaissodassa....36
4.4. Kansalaissodan jälkeen....38
4.5. Maapallopatsas....40
4.6. Rutas-Matin vanhuus ja holhoukseen määrääminen....46
4.7. Prinsessat ja puolisohaaveet – Rutas-Matin sosiaaliset kontaktit....47
5. KYLÄORIGINELLINA MAHLULLA....50
5.1. Kylähullusta kyläoriginelliin....50
5.2. Me ja muut....51
5.3. Narraaja ja narrattava....54
5.4. Kadonneet kyläoriginellit....59
6. ITE-TAITEILIJANA SUOMESSA....61
6.2. ITE-käsite....62
6.3. Arjen luovuus....64
6.4. ITE-taiteen sanoma....66
6.5. Rutas-Matti ITE-taiteilijana....68
7. PROFEETTA OMALLA MAALLAAN....72
7.1. ITE-taiteilijan hengellisyys....72
7.2. Synkretismi Rutas-Matin kohdalla....73
7.3. Uskonnollisen kokemuksen synty....74
7.4. Initiaatio....75
7.5. Profeetta....77
7.6. Kaikkivoipa Rutas-Matti....82
8. LOPUKSI....84
LÄHTEET....88
TUTKIMUSAINEISTO....88
Arkistoaineisto:....88
Dokumenttielokuvat:....90
....96

1. JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Matti Rutanen, eli Rutas-Matti syntyi torppariperheeseen Hankasalmella vuonna 1888. Pienituloisessa perheessä oli 12 lasta, joten Rutas-Matti lähetettiin maailmalle työn hakuun jo nuorena. Hän työskenteli muun muassa renkinä ja pyssyseppänä. Vuonna 1918 Rutas-Matti osallistui kansalaissotaan valkoisten puolella ja oli mukana Tampereen valtauksessa. Sodan jälkeen hän muutti Saarijärvelle Mahlun kylään. Hänen elämäänsä vaikutti syvä uskonnollinen ilmestys, jonka pohjalta hän rakensi 1950-luvulla betonisen teoksen, jonka nimesi Maapallopatsaaksi. Hän kirjoitti omaa maailmankuvaansa, elämänkokemuksiaan ja uskontulkintojaan Maapallopatsaan kylkiin kiinnitettyihin kuparitauluihin.[1]

Maapallopatsaan rakentaminen vaikutti Rutas-Matin elämään vahvasti 1950-luvulta eteenpäin. Maapallopatsaasta muodostui Mahlun kylälle tärkeä vetonaula, jota tultiin katsomaan kauempaakin. Teoksen ansiosta hänestä Rutas-Matista tuli kuuluisa. Tästä kertovat muun muassa useiden vuosikymmenien aikana kirjoitetut lehtiartikkelit. Rutas-Matin patsasprojektia ja elämäkertaa esiteltiin valtakunnallisesti useiden vuosien ajan, vielä kymmeniä vuosia hänen kuolemansa jälkeen. Rutas-Matti ja Maapallopatsas kulkevat rinta rinnan häntä käsittelevissä aineistoissa. Patsas motivoi tutustumaan tähän erikoislaatuisena pidettyyn kansanmieheen ja toisinpäin. Maapallopatsasta on vaikea ymmärtää ilman Rutas-Matin elämäkerran tuntemusta. Tietämys tekijän persoonallisuuden vivahteista rakentuu monilta kohdin juuri Maapallopatsaan varaan.

Rutas-Matti päätyi tutkimuskohteekseni mielenkiintoisen persoonansa ja vaiherikkaan elämäkertansa johdosta. Hän käytti itsestään monia eri nimityksiä, kuten *arkidehdi-insinööri*. Maapallopatsaansa hän on signeerannut tittelillä Pohjois-Euroopan kenraali. Hänet tunnettiin ja tunnetaan edelleen useilla lempinimillä: Rutas-Matti, Maailman Matti, Mahlun Matti, Maailmanrauhan Matti.

Olen tarttunut aiheeseen myös sukulaisuussuhteen takia. Koen, että saman suvun jäsenenä minun on helpompi saada käsiini häntä koskevia aineistoja ja tietoja kuin

[1] Otsikkosivun kuvassa Rutas-Matti Maapallopatsaan edessä ”kenraalin lakki” päässään (TKU/p/07/4).

vieraan ihmisen. Ajatellaan, että kyse on sentään sukulaismiehestä. Rutas-Matti on isosetäni siten, että isäni isällä ja hänellä on yhteinen isä, mutta eri äidit. Rutas-Matista ei kuitenkaan oltu keskusteltu omassa perheessäni, ehkä osittain siksi, että kysyjiä ei ole ollut. Äitini Leena Rutanen oli maininnut Maapallopatsaan olemassaolon muutamia kertoja, mutta ennen vuotta 2003 en ollut edes nähnyt patsasta. Sukuni kautta tietoa on saatavilla vain niukalti. Arvellaan, että perheessä olisi mahdollisesti sattunut välirikko Rutas-Matin täyssisarusten ja sisaruspuolten välillä. Lauri Koskisen toimittama *Mahlun Mäkilöillä*-kotiseutukirja herätti mielenkiintoni. Teoksessa kuvataan Rutas-Mattia yli 20 sivun verran valokuvien, elämäkerran, lehtiartikkeleiden ja Rutas-Matin omien kirjoitusten kautta. Oman perhehistoriani selvittäminen tutkimuskohteen kautta olisi mielenkiintoista, mutta tämän tutkimuksen puitteissa olen rajannut sen näkökulman pois.

Tutkimustyötä varten kokosin yhteen Rutas-Mattia koskevat tiedot, jotta voisin tarkastella aihetta syvemmin. Saarijärven museo, kirjasto ja kotiseutuaktiivit olivat avainasemassa informaation saannissa. Muun muassa Saarijärven paikallislehdessä *Sampossa* vuonna 2005 julkaistu teemakirjoituspyyntöni tuotti runsaasti yhteydenottoja ja vastauksia Rutas-Matista. Hänen naapurinsa ja ystävänsä tietävät hänestä paljonkin. Kun Saarijärven kulttuuritoimi tuli tietoiseksi siitä, että kerään materiaalia tutkimustyötä varten, pyysivät järjestäjät minua pitämään luennon Rutas-Matista Saarijärven kotiseutujuhlien päätösjuhlassa 21.8.2005. Tällä tavoin tulin otetuksi yhteisöön, jota en ollut aiemmin juurikaan tuntenut ja tiedonkeruu helpottui entisestään.

Rutas-Matti on kotiseutuhistoriallisesti merkittävä hahmo Mahlun kyläyhteisölle. Saarijärvellä ja Mahlulla on aktiivista kulttuuriväkeä, joka on kiinnostunut kulttuuriperinnön säilyttämisestä ja ylläpitämisestä. Rutas-Matti ja Maapallopatsas ovat saaneet kulttuuriväen ja kotiseutuaktiivit liikkeelle monin eri tavoin: Maapallopatsaalla on muun muassa vietetty kansanjuhlia ja esitetty kirjailija Harri Tapperin kirjoittama näytelmä *Matti ja Jumalatar – kuvitelmat Matti Rutasen paremmasta maailmasta* (ensi-ilta 26.6.1997). Mahlun Maapallopatsas on muodostunut kulttuuriseksi ikoniksi ja nähtävyydeksi, joka kuuluu suomalaiseen yleissivistykseen. Mainintoja Maapallopatsaasta löytyy muun muassa Aku Ankan

taskukirjojenkin sivuilta (*Tervetuloa Ankkalinnaan – Aku Ankan taskukirja 12* 1986, 11).

Rutas-Matin tutkiminen on antoisaa siksikin, että vaikka hänestä on kirjoitettu lyhyitä elämäkertoja ja muutama opinnäytetyö, hänestä ei ole aiemmin tehty kattavaa tutkimusta. Tämä antaa minulle tutkijana mahdollisuuden keskittyä aiheeseen ilman ennakkokäsityksiä tai -odotuksia. On tähdellistä kerätä hänestä mahdollisimman paljon tietoa vielä kun se on mahdollista. Rutas-Matti on edelleen talletettuina hänen ystäviensä ja naapureidensa muistikuviin vaikka hänen kuolemastaan on jo kulunut yli 40 vuotta. Tietoja kerätessäni huomasin, että häntä muistellaan mieluusti ja hyvällä. Hän on ollut paikallinen nähtävyys, samanaikainen sankari- ja antisankarihahmo.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja termistö

Rutas-Matti sekä Maapallopatsas tarjoavat monipuolisia tutkimusaiheita folkloristiikan alalla. Esimerkiksi elämäkertatutkimus tai perinnelajianalyysi olisivat mielenkiintoisia tutkimusaiheita. Perinnelajianalyysissa on mahdollista jakaa Rutas-Matista kertovat diskurssit analysoitaviksi eri luokkiin sen mukaan ovatko ne esimerkiksi kaskuja, tarinoita, vitsejä, muistelukerrontaa ja niin edelleen.

Perinnelajianalyysin lisäksi Maapallopatsaan taulujen tekstejä voisi lähestyä elämäkertatutkimuksen kautta eräänlaisena päiväkirjana. Taulujen tutkiminen on kuin päiväkirjan tutkimista sillä erolla, että patsaan tekstit ovat julkisesti nähtävillä. Rutas-Matti tiesi ja toivoi että tauluja luettaisiin. Taulujen tekstit ovat olleet Rutas-Matille keino tuoda ajatuksensa julkisuuteen käymättä läpi kirjan julkaisemiseen liittyviä sensuuri- tai kielioppikysymyksiä. Hän pystyi kirjoittamaan niin kuin itse parhaaksi katsoi, kenenkään häiritsemättä luovaa prosessia. Maapallopatsaan tekstit ovat yhtä aikaa yksityisiä – yhden ihmisen elämästä ja ajatuksista kertovia – ja samalla hyvin julkisia. Teos voidaan tulkita myös julkaistuksi elämäkerraksi, jossa lopputulos on visuaalisesti vaikuttavampi kuin pelkkä kirjallinen teos. Pirjo Uimonen toteaa päiväkirjoja koskevassa artikkelissaan, että omaelämälliseen kirjoitukseen – kuten esimerkiksi päiväkirjaan tai elämäkertaan – liittyy paljon enemmän harkintaa kuin tavalliseen jutusteluun. Kirjoitus on puhetta toisen kanssa,

mutta samalla kirjoituksessa kirjoittaja itse ottaa puheenvuoron ja määrittelee omaa tilaansa muihin ihmisiin tai oman minänsä eri puoliin nähden. (Uimonen 2001, 82.) Taulujen tekstit eivät ole puhdasta ajatuksen virtaa, vaikka saattaisi sellaiselta ensi näkemältä vaikuttaa, vaan niiden sisältö on mietitty ennakkoon. Rutas-Matin mukaan tekstit olivat Jumalan lähettämiä (Sievinen, s.a.; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 330), minkä vuoksi taulujen kirjoittaminen on ollut tekijälleen paljon merkityksellisempää kuin esimerkiksi päiväkirjan kirjoittaminen.

Maapallopatsaan päätytaulu (TKU/p/06/47)

Tässä työssä taulujen tekstit ovat olleet apuna Rutas-Matin elämäkertaa koostettaessa sekä analyysin kohteina hänen roolejaan tutkittaessa. Selvyyden vuoksi käytän Lauri Koskisen toimittamasta *Mahlun Mäkilöillä* – teoksesta löytyviä Maapallopatsaan taulujen selvennettyä litterointia apuvälineenä taulujen sisällön tulkitsemisessa. Olen myös lainannut taulujen numeroinnin kotiseutukirjasta. Rutas-

Matti ei itse numeroinut taulujaan, vaan laittoi muutamiin tauluihin päivämäärät. (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 319-323.) Taulujen alkuperäismuotoiset tekstit löytyvät selvennösten rinnalta liitteistä (Liite 1).

Pro gradussani tarkastelen Rutas-Mattia lähteideni kautta ja selvitän millaisena hänet on nähty niin oman yhteisönsä piirissä kuin median luomissa mielikuvissa sekä millaisena hän näki itsensä. Tutkimuskysymykseni kuuluu: Miten Rutas-Matti on sijoitettavissa erikoispersoonan (*kyläoriginellin*), ITE-taiteilijan sekä profeetan rooleihin omassa yhteisössään?

Käytän tutkimuksessani tiedemaailmassa vakiintunutta *kyläoriginelli*-käsitettä, joka ei niinkään puutu kohteensa älykkyyden tai mielenterveyden tilaan, vaan määrittää ennemmin hänen sosiaalista asemaansa yhteisössään. *Kylähullu*-termin tilalle tullut kyläoriginelli-käsite sisältää itsessään henkilön sijainnin, kylän, sekä ilmaisee, että kyseessä on joku muu kuin tavallinen kylän jäsen. Kyläoriginelli on henkilö, jonka käytös poikkeaa selkeästi muiden yhteisön jäsenten käytöksestä. Originellius ei siis riipu älykkyyden tasosta tai ruumiillisista vajavuuksista, vaan originelli on oma persoonansa, joka toimii omien mieltymystensä mukaan välittämättä yhteisönsä käytösnormeista (Ylikangas 1989, 49). Kyläoriginelli on terminä myös sikäli miellyttävämpi, että sitä ei koeta loukkaavaksi kuten kylähullu-termiä käyttäessä voi tapahtua.

ITE-taiteilijalla tarkoitan tässä tutkimuksessa henkilöä, joka on useimmiten taiteen saralla kouluttamaton, mutta silti tekee taidetta. ITE-taiteilijoiksi lasketaan myös joitakin valtakulttuurista irtisanoutuneita koulutettuja taiteilijoita, kuten esimerkiksi Alpo Jaakola. *Itse tehty elämä* sanoista koostettu ITE-termi käsittää nykykansantaiteilijoita laidasta laitaan. ITE-taiteilija mielletään itseoppineeksi, kokeilevaksi, humoristiseksi ja joissakin tapauksissa syvästi uskonnolliseksi henkilöksi. Myös kekseliäisyyttä pidetään ITE-taiteilijoille ominaisena piirteenä (Haveri 2003, 19). ITE-termi on suomalaisessa taidekeskustelussa uusi ja sen sisältö vakiintumaton, minkä vuoksi ITE-taiteilijan määritelmä vaihtelee tulkitsijan mukaan. ITE-taide ilmenee monissa eri muodoissa. Teokset voivat olla maalauksia, veistoksia, piirustuksia, soittimia, ja niin edelleen. ITE-taiteen aiheet tulevat muun muassa kansanelämästä, yhteiskuntakritiikistä, saduista, uskonnoista. Taideteoksille

on tyypillistä esittävyys. Teokset kuvaavat esimerkiksi eläimiä tai julkisuuden henkilöitä. ITE-taide on noussut yleisen kiinnostuksen kohteeksi Suomessa vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana, joten sen tutkimus on toistaiseksi vähäistä.

Profeetta on henkilö, jonka Jumala on kutsunut viemään sanaa eteenpäin. Profeetta-sanan kreikankielinen vastine tarkoittaa tulkkia, puolestapuhujaa sekä ennustajaa. Raamatussa Jumalan lähettämien näkyjen kerrotaan tulleen useimmiten unina ja näkyinä. Profeetta ei ole alituisen henkivaikutuksen alainen vaan odottaa taivasnäkyjä. (Saarisalo 1965, 873-874.) Tartun Rutas-Matin profeetallisuuteen, koska uskonnollisuus ja Jumalan sanan levittäminen ovat hänen elämässään tärkeässä osassa. Perinteisesti eräs profeetan ominaisuuksista on taito kertoa Jumalan sanaa niin, että sen merkitys kirkastuu kuulijalle (Saarisalo 1965, 876). Uskonnon vaikutus Rutas-Matin elämässä ilmenee sekä näkykokemuksina että näkyjen inspiroimana, sanaa levittävänä Maapallopatsaana. Juuri teoksen kuvasymboliikka ja taulujen tekstit mahdollistavat Rutas-Matin tarkastelun uskonnollisen herätyksen kokeneena profeetallisena henkilönä.

Rutas-Matin roolien tutkimiseen tarvittavat työkalut löytyvät diskurssianalyyttisesta ja mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Diskurssianalyysi on lähdeaineiston tekstejä tulkittaessa käytännöllinen näkökulma. Diskurssianalyysin keinoilla on mahdollista avata aineiston sisältämiä merkityksiä ja analysoida niiden merkitystä suhteessa muuhun aineistoon. Diskurssianalyysi etsii tekstistä kulttuurin sisäisiä merkityksiä ja tarkastelee, mitä kukakin lähdetekstin tuottanut on saattanut tekstillään tarkoittaa. Sen avulla voi tutkia merkityksiä, jotka muutoin voisivat jäädä huomaamatta itsestäänselvyyksinä. Diskurssianalyysi antaa tutkijalle mahdollisuuden tarkastella olemassa olevaa lähdettä syvällisemmin aineiston kulttuurikontekstiin suhteutettuna. Sovellan diskurssianalyysia erityisesti lehtiartikkeleihin, joita tarkastelen suhteessa muuhun aineistooni. Tutkimuksen näkökulma on samalla mikrohistoriallinen. Mikrohistoriallinen tutkimus keskittyy tutkimaan esimerkiksi yksittäisten asioiden historiaa erilaisista näkökulmista. Tässä tutkimuksessa keskityn tarkastelemaan yhden ihmisen elämää omassa yhteisössään. Suhteutan Rutas-Matin aikalaisia koskettaneet ajankohtaiset asiat hänen elämäkertaansa ja sitä kautta häntä koskeviin tulkintoihin, tarkastellen häntä tällä tavoin mikrohistoriallisen näkökulman kautta.

2. PAIKANTUMINEN TIETEEN KENTTÄÄN

2.1. Näkökulmia erikoispersoonallisuuksien tutkimukseen

On muistettava, että erilaisuuden määrittelyn vaikeudesta johtuen myöskään kyläoriginelliuden määritteleminen ei ole helppoa. Poikkeavuuden skaala on paljon laajempi kuin normaaliuden skaala, riippumatta poikkeavuuden suunnasta (Takalo-Eskola 1989, 77). Poikkeavuuden ja normaaliuden määrittää aina ympäristö. Ympäristöönsä suhteutettuna poikkeavien elämänvalintojensa ja maailmankatsomuksensa kautta Rutas-Matti on mahdollista määrittää kyläoriginelliksi.

Erikoispersoonallisuuksien, eli originellien tutkiminen on tuttua folkloristiikan alalla, mutta ITE-taiteen ja -taiteilijoiden tutkiminen on suhteellisen uusi asia suomalaisen tutkimuksen kentässä. ITE-taiteen nouseminen yleiseen tietoisuuteen viimeisen kymmenen vuoden aikana on herättänyt laaja-alaisen kiinnostuksen kulttuuritieteiden, kuten folkloristiikan ja taiteen tutkimuksen piirissä nostaen esille tarpeen sen tarkemmalle määrittelylle. Suomalaisen ITE-taiteen myöhäinen löytyminen on tarjonnut tutkijoille uuden, lähes tutkimattoman alueen. Hankalasti määriteltävissä oleva ITE-taide etsii paikkaansa folkloristiikan, uskontotieteen, kansatieteen ja taiteiden tutkimuksen välimaastossa. ITE-taiteen tutkimuksessa on lähdetty liikkeelle rajojen asettamisesta ja edetty arvioimaan ja siirtämään rajoja tiedon karttuessa (Knuuttila 2002, 9). ITE-taiteilijoiden elämäkerrat ja teokset ovat tulleet tutkimuksen kohteiksi useiden eri aspektien kautta. Seppo Knuuttilan toimittamissa ITE-vuosikirjoissa käsitellään esimerkiksi teosten rakentumisen prosessia (Knuuttila 2003, 6) sekä ITE-taiteilijoiden hengellisyyttä (Knuuttila 2006, 7). Myös kuvataidekasvatuksen professori Helena Sederholm on käsitellyt suomalaisen ITE-taiteen ominaispiirteitä ja merkityksiä useissa artikkeleissaan. ITE-taiteen kuvalliset ja kirjoitetut ilmaisumuodot tarjoavat folkloristiikan alalla muun muassa mahdollisuuden tarttua nykykansantaiteilijoiden ajatusmaailmaan sekä tulkintoihin omasta maailmastaan. Rutas-Matin ITE-taiteilijuuteen liittyvät vahvasti uskonnollisuus sekä originellius, joiden ilmeneminen tulee tutkimuksessa esille muun muassa Maapallopatsaan kautta.

Erikoispersoonallisuuksien tutkiminen Suomessa käynnistyi 1980-luvulla, jolloin Suomen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto järjesti Suomen Mielenterveysseuran kanssa yhteisen seminaarin vuonna 1987 (Laaksonen, Piela & Lahti 1989, 9). Seminaarin pohjalta koottiin kyläoriginelleja käsittelevä artikkelikokoelma *Hullun Kirjoissa – näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen* (1989). Teos luo poikkitieteellisen katsauksen originelleihin sekä historiallisten lähteiden että kaunokirjallisuuden kautta. *Hullun kirjoissa* – teoksessa pohditaan naurun ja luovuuden merkityksiä sekä suhteita kyläoriginelliuteen. *Hullun kirjoissa* antaa suhteellisen kattavan kuvan kyläoriginelliudesta Suomessa. Esille tulee myös se, miten originelliutta on tuotu esille originellien sekä ympäristön toimesta. *Hullun kirjoissa* kartoittaa poikkeaviksi miellettyjä henkilöitä usean eri tieteenalan näkökulmasta. Tutkimuksen teossa oli mukana perinteentutkijoita, psykologeja, kirjallisuudentutkijoita, historioitsijoita sekä sosiologeja. Tutkijoiden kiinnostuksen kohteina ovat muun muassa henkilöiden sosiaaliset suhteet, sopeutuminen yhteisöönsä, maailmankuvan tutkimus sekä se mitä ja miten heistä kerrotaan.

Kyläoriginelli-aihetta on käsitelty monissa tutkimuksissa tutkimusten osa-alueina, mutta he ovat perinteentutkija Tuija Saarisen mukaan olleet harvemmin tutkimustyön lähtökohtana. Perinteentutkimuksen alalla kyläoriginelleja on tutkittu pääasiassa opinnäytetasoisten töiden kautta. (Saarinen 2003, 32.) Viime vuosina kiinnostus epätavallisia yksilöitä kohtaan on noussut esille tiedemaailmassakin. Folkloristiikan piirissä on tutkittu muun muassa erikoispersoonallisuuksien elämäkerrallisia tekstejä mikrohistoriallisen näkökulman kautta, tästä hyvänä esimerkkinä vuonna 2003 julkaistu Saarisen väitöskirja *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö – Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäräisen) elämästä ja huumorista*. Saarisen tutkimus keskittyy Heikan Jussin erikoispersoonallisuuteen ja sen ilmenemismuotoihin, erityisesti tämän huumorin kautta.

Saarinen rakentaa Heikan Jussista henkilökuvan moniäänisen aineiston avulla käyttämällä lähteenään muun muassa tutkimuskohteensa henkilökohtaista arkistoa, kuten kirjeenvaihtoa sekä päiväkirjoja. Saarinen tutkii Heikan Jussin asemaa omassa yhteisössään ja täydentää tutkimuskohteensa kertomuksia hankkimallaan haastatteluaineistolla. Tutkimuksessa tarkastellaan Heikan Jussin ja tämän kotikylän välistä vuorovaikutusta; Saarinen keskittyy huumorin tutkimisen ja

elämäkertatutkimuksen välimaastoon etsien kyläoriginelliutta ja pohtien sen tahallisuutta Heikan Jussin tapauksessa. Heikan Jussi toimii mikrohistoriallisena tutkimuskohteena, joka avaa näkökulmia oman aikansa maaseutuyhteisön kulttuurisiin normeihin. Heikan Jussi itse toimi arvomaailman suunnannäyttäjänä oman yhteisönsä sisällä osoittamalla irvailullaan ja humoristisella käyttäytymisellään yhteisölleen, miten ei tule käyttäytyä.

Myös yhteiskuntatieteilijät ovat käsitelleet kyläoriginelli-aihetta. Pälvi Rantalan sosiologian pro gradu *Kylähullut kertomuksissa – Mikrohistoriallinen näkökulma 1800-1900-luvun vaihteen kylien erikoispersooniin* (2003) käy johtolankametodin avulla läpi 1800-1900-luvulla eläneistä kyläoriginelleista ylöskirjoitettuja kertomuksia. Rantala etsii näitä henkilöitä yhdistäviä teemoja, kuten ahkeruutta, seksuaalisuutta sekä yhteiskunnallista asemaa, joita hän avaa tulkittavaksi johtolankametodin avulla. Rantala käyttää tällaisia pieniä yksityiskohtia tutkiakseen erilaisia poikkeaviin ihmisiin liitettyjä teemoja. Johtolankametodi tuo pienten yksityiskohtien kautta suurempia kokonaisuuksia tutkijan tulkittavaksi. Esimerkiksi lausahdus ”mittään se ei teht” antaa tutkijalle suuntaa laiskuuden ja ahkeruuden tutkimusta varten kyseisten poikkeusyksilöiden kohdalla (Rantala 2003, 22). Rantala toteaa, että ei ole oleellista ovatko lähteiden kertomukset ”tosia”, sillä folkloristiikan kiinnostus on muualla kuin kyseisten tapahtumien todenperäisyydessä. Kun kyseessä ovat vanhaa suullista perinnetietoa välittävät kertomukset, on niiden pääasiallinen tarkoitus muualla kuin pelkässä tiedon välityksessä. (Rantala 2003, 14.) Kertomuksissa oleellisinta on yhteisön arvojen vahvistaminen (Rantala 2003, 15). Suulliset kertomukset ovat Satu Apon mukaan suurelta osin paikallisen identiteetin määrittelyä: niiden avulla on luotu yhteishenkeä sekä erottauduttu muista (Rantala 2003, 14; Apo 1989, 127). Koko kylä tuntee omaa originelliaan koskevat kertomukset, mutta jokainen kertoo niistä omalla tavallaan.

Historiantutkija Toivo Nygård perehtyy erilaisten historiaan teoksessa *Erilaisten Historiaa- Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa* (1998). Nygård tarkastelee sitä, millaista oli elää poikkeavana 1800-luvun lopun Suomessa tavallisten ihmisten ehdoilla. (Nygård 1998, 7.) Teos luo katsauksen sekä kehitysvammaisiin että kulkijoihin. *Erilaisten historia* käsittelee normaalien yhteiskuntaa, joka joutuu kohtaamaan erilaisuuden ja avaa sitä, miten poikkeavuutta

on kohdeltu. Sosiaalihistoriallinen teos käyttää lähteinään virallisia asiakirjoja, kansanperinnekokoelmia sekä yksityisten aineistoja, muun muassa kaskuja ja tarinoita (Nygård 1998, 15). Teos kokoaa nimensä mukaisesti poikkeusyksilöiden historiaa Suomessa historiantutkijan näkökulmasta.

Rutas-Matin uskonnollisia kokemuksia voi tarkastella lähemmin vertaamalla niitä esimerkiksi herännäisyydessä tavattuihin näkykokemuksiin. Historiantutkija Irma Sulkunen tarkastelee uskonnollisen herätyksen kokemusta teoksessa *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- 1800-luvulla* (1999). Sulkunen käsittelee Liisa Eerikintyttären uskonnolliseen kokemukseen pohjautuneen uskonliikkeen syntymistä. Kirkonkirjoihin ja arkistotietoihin perustuva teos lähestyy mikrohistoriallisen kerronnan kautta voimakkaita uskonnollisia näkykokemuksia ja käy samalla läpi suomalaisen kulttuurin uskonnollisten rakenteiden muodostumista. Teos on elämäkerrallinen tutkimus kohteesta, josta on saatavilla vain hyvin vähän tarkkaa tietoa. Lähdeaineistona ovat kirkonkirjat ja arkistolähteet, joiden historiallisesta paikkansapitävyydestä ei ole täyttä varmuutta. Sulkunen täydentää Liisa Eerikintyttären elämää arvioilla ja kertomuksilla pyrkien muodostamaan kattavan kuvan naisekstaatikon elämästä ja asemasta 1700-luvun lopun Suomessa. Teos arvioi ja tutkii myös uskonnollisten näkyjen syntymekanismia sekä vaikutusta näkijään Liisa Eerikintyttären lisäksi myös muiden ekstaatikkojen kautta.

2.2. Metodit ja näkökulmat

Työni esittää kuvan Rutas-Matin rooleista omassa yhteisössään erilaisten lähteiden kautta tarkasteltuna. Olen tarkastellut myös sitä, millaisena Rutas-Matti itse on itsensä nähnyt. Tarkoitukseni on ymmärtää sekä Rutas-Matin omaa ajatusmaailmaa että niitä tulkintoja, joita hän ympäristössään herätti. Samalla valaisen hänen rooliensa rakentumista ja niiden ilmenemistä muun muassa Maapallopatsaan kautta.

Kansanomaisia alkoholikäsityksiä tutkineen Satu Apon teos *Viinan Voima – Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin* (2001) tarjoaa metodeja aineiston käsittelyyn. Apo käy läpi moniaineistoisuuden hyviä ja huonoja puolia sekä tutkijan omaa asemaa tutkimuskohteeseen nähden. *Viinan Voima* käyttää monipuolisia perinneaineistoja tutkiakseen ja kumotakseen

kansanomaisia käsityksiä siitä, mitä alkoholikulttuuri on. Tutkimus liittää erilaisia aineistoja alkoholiaineistoa ympäröiviin kulttuurisiin ilmiöihin, siis *kontekstualisoi* olemassa olevia aineistoja. Apo on koonnut monipuolisen aineistonsa muun muassa *tematisoimalla*; samankaltaisia asioita käsitellään kontekstissa muiden samankaltaista aihetta käsittelevien lähteiden kanssa. Kerrotut myytit oluen synnystä kulkevat rinnakkain kaunokirjallisten ja historiallisten lähteiden kanssa. Vaikka aihe ei sinällään kosketakaan tutkimuskohdettani, käsittelee kirja samantapaista moniäänistä aineistoa kuin oma tutkimukseni.

Sama aineisto voi sisältää monia merkityksiä. Kulttuuri-ilmiöiden ymmärtäminen riippuu tutkijasta. Yksittäisten tekstien merkitykset tulevat esiin vahvimmin juuri suhteessa muuhun aineistoon (esim. Apo 2001, 31). Rutas-Matin elämäkertaan on mahdollista perehtyä hänen kuparitaulujensa tekstien ja Maapallopatsaan symboliikan kautta. Maapallopatsaan tauluissa olevat tekstit avautuvat ymmärrettäviksi kun niitä verrataan muihin lähteisiin, esimerkiksi hänen elämäkertaansa tai hänestä kirjoitettuihin lehtiartikkeleihin. Tässä pro gradussa yhdistän Rutas-Matin omia tulkintoja elämästään ja rooleistaan muiden tulkintoihin. Käytän monipuolisia lähteitäni tasapuolisesti ja runsaasti, sillä yksi näkökulma ei riitä esittämään yhtä kattavaa kuvaa yksilön elämästä ja rooleista kuin useamman aineiston vertailu. Mielikuva Rutas-Matista vaihtelee kertojan vaihtuessa. Esimerkkien kautta Rutas-Matin elämänvalinnoista ja rooleihin asettumisesta muodostuu mahdollisimman kattava kuva. Apo toteaa, että muutama aineistokokonaisuus avaa liian vähän näkökulmia kompleksiseen tutkimuskohteeseen ja että kattavan yleiskuvan saamiseksi on hyvä käyttää riittävän monenlaista aineistoa, jolloin aineistokokonaisuudet täydentävät toisiaan (Apo 2001, 32).

2.2.1. Mikrohistoria näkökulmana

Rutas-Matin kaltaista erikoispersoonaa tutkiessa on työn näkökulmaksi mielekkäintä valita mikrohistoriallinen tutkimus, jonka kautta on mahdollista tarkastella yksilön toimia ja persoonaa omassa yhteisössään. Mikrohistoria keskittyy tutkimaan sellaista historiaa, jota perinteinen historiantutkimus ei ole kokenut tärkeäksi. Mikrohistorian kiinnostuksen kohteina ovat esimerkiksi marginaaliväestön historia sekä pienet

ilmiöt. Mikrohistoria myös avaa uusia näkökulmia vanhoihin tutkimuskohteisiin, sillä se esittää erilaisia kysymyksiä aineistolle kuin perinteinen historiantutkimus (Rantala 2003, 19). Mikrohistoriallinen tutkimus ei tee pesäeroa historiatieteisiin, vaan tarjoaa uusia näkökulmia myös historiallisen tutkimuksen tekoon. Historiantutkija Matti Peltonen toteaa mikrohistoriallisen tutkimuksen edun olevan siinä, että tutkijalla on mahdollisuus perehtyä uusiin löytöihin ja oivalluksiin tutkimuksen konkreettisuuden takia. Tutkija voi löytää uudenlaisia asiayhteyksiä sekä vielä tutkimattomia historian ja yhteiskunnan tasojen kohtaamisia. (Peltonen 1999, 38.) Mikrohistorian avulla voidaan historiallisia tapahtumia tarkastella yksilötasolla, suhteuttaen maailman tapahtumat ymmärrettäviksi pienten yksityiskohtien kautta. (Peltonen 1999, 38.)

Peltosen mukaan mikrohistoria ei ole tutkimusmetodi vaan enemmänkin näkökulma, joka liittyy tutkimuksen näkökulmiin, lähtökohtiin ja työhön vaikuttaviin strategisiin ratkaisuihin (Peltonen 1999, 21). Mikrohistoriallisen tutkimuksen kautta voi keksittyä valtaväestön sekä marginaaliryhmien omien normijärjestelmien suhteiden tutkimiseen. Tällöin tutkijan katse kiinnittyy muun muassa yhteisön normeihin ja sosiaalisiin rakenteisiin, jolloin poikkeavuudet nousevat näkyville. Mikrohistorioitsijaa kiinnostavat poikkeukselliset tyypillisyydet, koska niiden kautta on mahdollista tarkastella normaalista poikkeavia asioita. (Rantala 2003, 23; Peltonen 1999, 63.) Poikkeavan kautta on helppo piirtää raja normaalin ja epänormaalin välille ja sillä tavalla nostaa menneisyyden ajatus- ja arvomaailma näkyville. (Rantala 2003, 20.) Poikkeusyksilöt myös jättävät helpommin jälkiä itsestään historiaan ja ovat siten käytettävissä tutkimusten kohteina. Usein käy niin, että erikoispersoonallisuudet niputetaan yhdeksi joukoksi, vaikka jokainen onkin omanlaisensa persoona. Rantala huomauttaa, että poikkeavuuden määritelmä on kulttuurisidonnainen ja muuttuu jatkuvasti määritelmien muuttuessa (Rantala 2003, 65). Tällöin poikkeaviksi laskettavat vaihtuvat määritelmien muuttuessa. Mikrohistoriallisuus antaa mahdollisuuden Rutas-Matin omintakeisen persoonallisuuden näkyvillä pitämiseen, vaikka tutkimus pohjautuisikin stereotyyppisten originellien tutkimukseen. (Rantala 2003, 20.)

Joskus tutkija voi luoda kokonaan uudenlaisen dokumentaation yhdistelemällä olemassa olevia aineistoja. Mikrohistoriallisen aineiston ei tarvitse olla uutta, vaan

vanhaa aineistoa voidaan tarkastella eri tavoin. Pienikin yksityiskohta voi tarjota tutkijalle kokonaan uuden näkökulman aiheeseen (Peltonen 1999, 63). Tällaista yksityiskohtien tutkimista, eli *johtolankametodia* käytetään yleisesti tutkimusmetodina. Muun muassa Rantala käyttää tutkimuksensa apuvälineenä Carlo Ginzburgin kehittämää johtolankametodia, joka on kehitetty alun perin taidehistorian tutkimusta varten. Ginzburgin mukaan taiteilijan tyyli on mahdollista tunnistaa mitättömän tuntuisista yksityiskohdista, kuten siitä miten hän on maalannut sormen kynnet. Päätelmien teko voi lähteä liikkeelle pienestä yksityiskohdasta, joka tarkasteltaessa avartuu lukijalle ja osoittautuu osaksi suurempaa kokonaisuutta. Ajatusta voi verrata salapoliisityöhön, jossa pienten asioiden perusteella voi päätellä asioita huomattavasti suuremmasta kokonaisuudesta (Rantala 2003, 22). Tässä työssä mikrohistoriallinen johtolankametodi toimii taustalla lähteiden tarkastelun apuvälineenä.

2.2.2. Diskurssianalyysi tutkimuksen viitekehyksenä

Diskurssianalyysi tutkii sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa tilanteissa (Suoninen 1999a, 19). Yhteiskuntatieteilijä Eero Suoninen toteaa, että diskurssianalyysissa ei oleteta kieltä käyttävän informantin paljastavan tutkijalle suoraan millaisia arvoja ja asenteita hänen kulttuurinsa heijastaa. (Suoninen 1999a, 18.) Kulttuurin sisäiset arvot käyvät ilmi, kun tuotettua tekstiä tarkastellaan diskurssianalyysin keinoin. Diskurssianalyysissa diskursseja, eli keskusteluja tarkastellessa keskitytään myös ”rivien väleihin”. Keskustelijoilla ja tekstin tuottajilla on käytössään oman aikansa sanasto, jonka kautta ilmiöt on mahdollista tehdä ymmärrettäviksi kulttuurisesti tutuilla keinoilla (Suoninen 1999b, 109). Aineiston sisältämät tekstit eli selonteot saavat merkityksensä, kun niitä tarkastellaan tekstiä ympäröivää yhteiskuntaa vasten.

Diskurssianalyysi kohdistaa kiinnostuksensa siihen, miten asiat tehdään ymmärrettäviksi kielenkäytön kautta. Tutkittavaa ilmiötä voidaan tehdä ymmärrettäväksi monin eri tavoin, jolloin vain yhdeltä kannalta katsottu asia ei välttämättä ole totuuspohjaltaan kovin vahva. (Suoninen 1999a, 18.) Tämän takia diskurssianalyysi toimii hyvin moniaineistoisen tutkimuksen viitekehyksenä. Useat

eri näkökulmat avaavat tutkittaviksi kulttuurin laajemmat piirteet pelkkien yksityiskohtien tai yksittäisten tapausten sijaan.

Sosiaalipolitiikan tutkija Arja Jokinen käsittelee erästä diskurssianalyysin alalajia, retorista analyysia, jossa tutkitaan miten todellisuuden versioista pyritään tekemään kielenkäytön kautta vakuuttavia (Jokinen 1999, 126). Retorisessa analyysissa huomio kiinnitetään esimerkiksi siihen miten lehdistön edustajat pyrkivät vaikuttamaan lukijoiden mielipiteisiin sanavalinnoillaan. Suonisen mukaan tutkimuksessa tulee kiinnittää huomiota siihen, millainen sanasto on valittu käytettäväksi. Se, mitä tilanteessa sanotaan, sisältää monesti enemmän kuin pelkän yksiselitteisesti tulkittavan viestin. (Suoninen 1999b, 107.) Hyvänä esimerkkinä toimivat lehtiartikkelit, joissa toimittaja esittää oman näkemyksensä aiheesta käyttäen omaa sanastoaan asian kuvailemiseen haluamallaan tavalla. Toimittaja voi sanavalinnallaan herättää sympatiaa tai inhon tunteita. Retorisessa analyysissa keskeiseksi tutkimuskohteeksi nousee se, millaisia merkityksiä sanavalinnoilla rakennetaan ja millaisia kuvauksia eri tilanteissa käytetään. Vuonna 1953 Rutas-Mattia haastatellut toimittaja korostaa Rutas-Matin alempaa sosiaalista asemaa valitsemalla negatiivissävyisiä sanoja:

> Ja tosiaan murheelliselta näytti talo, mikäli sitä voi asumukseksi kutsua. Lahoavia seinähirsiä on yritetty tukea laudoilla ja pönkkäpuilla, mutta silti oli kaiken aikaa pelättävissä rakennuksen sortuminen (…) ”Tuuli puhaltaa talvisin hatarien seinien läpi ja pakkanen saattaa paukahtaa vuoteen alla” sanoo pyssyseppä murheellisena. (Routa 29.10.1953; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 334.)

Artikkelissa näkyy Rutas-Matin alempi (köyhempi) asema kirjoittajaan nähden; artikkelin mukaan mökki on tehty lahoavista hirsistä ja on sortumassa, sitä on yritetty tukea. Rutas-Mattikin on tekstissä murheellinen. Myös artikkelissa olevat kuvat korostavat sen sisältöä. Kun mökkiä kuvataan surkeaksi tikanpesäksi, on tukena valokuva, jossa näytetään ränsistyneen näköinen asumus (Routa 29.10.1953; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 334). Diskurssianalyysin avulla näitä selontekoja on mahdollista avata ja pohtia useammasta näkökulmasta katsoen (esim. Suoninen 1999a, 20-24). Näkökulmaa vaihtamalla edellinen sitaatti saa toisenlaisen sävyn: Rutas-Mattiin voidaan liittää esimerkiksi romantisoitu köyhän nälkätaiteilijan käsitys. Kuvatessaan Rutas-Matin asumusta ”murheelliseksi” Routa ei pyri halventamaan Rutas-Matin elämäntapaa, vaan tuo esille omaa ideaaliaan siitä,

millaiseksi on mieltänyt romanttiset käsityksensä köyhistä kansantaiteilijoista. Roudan kirjoittamisen tapoja ja taiteilijaideaaleja tuntematon lukija voi nähdä asiat eri valossa kuin toimittaja Routa, jolloin Rutas-Matin asuinpaikan ränsistyneisyyden korostaminen artikkelissa vaikuttaa ylemmyydentuntoiselta, vaikka sen on tarkoitus korostaa Rutas-Matin omistautuneisuutta Maapallopatsaalleen ja elämisen mukavuutta tärkeämmälle kokonaisuudelle. (Routa 10.1953; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 334.)

Diskurssianalyysi tarjoaa täten hyviä työvälineitä, joiden avulla voi avata suurempia kulttuurisia merkityksiä käsillä olevasta aineistosta. Diskurssianalyysin käyttö vaatii kulttuurista tuntemusta, jotta tulkintoja olisi mahdollista tehdä. Diskurssianalyysi käyttää samankaltaisia lähestymistapoja kuin mikrohistoriallisen johtolankametodi. Molemmissa tutkitaan suurempia kokonaisuuksia yksittäisten tapausten kautta. Tässä työssä käytän diskurssianalyysia viitekehyksenä lähinnä lehtiartikkeleiden tulkinnassa. Vanhat, 1950-luvulta lähtien kootut artikkelit avautuvat parhaiten, mikäli niiden kulttuurikonteksti on ymmärretty. Siihen diskurssianalyysi soveltuu parhaiten.

3. TUTKIMUSAINEISTOJEN MUODOSTAMINEN

3.1. Aineiston muodostuminen

Rutas-Matista rakentamani kuva perustuu lähdeaineistoon, jonka olen koonnut eri paikoista ja eri menetelmiä käyttäen. Aineistossa on aukkoja sen laajuudesta huolimatta. Esimerkiksi Rutas-Matin elämäkerrasta puuttuu tapahtumia, sillä ihmisen elämä ei ole lineaarinen, helposti seurattava kokonaisuus, vaan rönsyilevä ja monipuolinen tapahtumaketju, jossa monet asiat vaikuttavat toisiinsa. Täydellisen kuvauksen saaminen Rutas-Matin, tai kenen tahansa elämästä on mahdotonta, mutta riittävän lähdeaineiston avulla on mahdollista rakentaa suhteellisen kattava kokonaisuus. Tutkimuksen aineistoksi ovat valikoituneet sekä Maapallopatsaan tekstit että Rutas-Mattia käsittelevää artikkeliaineistoa. Lisäksi *Mahlun Mäkilöillä* -kotiseutukirjassa on Rutas-Matin julkaistu elämäkerta. Julkaistuja tekstejä täydentävät valokuvat, kirjeet, teemakirjoitusvastaukset, haastattelut sekä fiktiiviset lähteet (näytelmä, TV-dokumentit). Erityisen hyvin informaatiota löytyy Rutas-Matin patsasprojektista sekä rakennusajan tapahtumista. Heikoiten tietoutta on

saatavilla Rutas-Matin nuoruudesta. Tiedot kyseisestä ajanjaksosta ovat muutaman kirkonkirjamerkinnän varassa.

Tietojen kokoaminen yhteen käyttökelpoiseksi aineistoksi on ollut aikaa vievää ja mielenkiintoista työtä. Kootessani aineistoa jo aiempia seminaaritöitäni ja tätä pro gradua varten tein pohjatöitä ympäri Suomea. Tutustuin muutamaan otteeseen Saarijärven museon sekä kirjaston arkistoihin, Maapallopatsaaseen sekä suoritin haastatteluja Turun seudulla sekä Keski-Suomessa. Olen myös saanut arvokkaita tietoja Rutas-Matin vaiheista muun muassa äitini sukututkimusharrastuksen kautta.

Tutkimukseni alkuperäislähteinä käytän useita lehtiartikkeleita sekä muita aiheeseen liittyviä julkaisemattomia artikkeleita sekä valokuvia, joita olen saanut muun muassa Saarijärven museon arkistokokoelmista ja Saarijärven paikallislehdestä *Samposta*. *Mahlun Mäkilöillä*- kotiseutukirjassa on julkaistu yhteensä yksitoista lehtiartikkelia Rutas-Matista. Keräämäni artikkelit ajoittuvat 1950-luvulta 2000-luvulle asti, alkaen patsaan rakentamisvuodesta 1952 (*Sampo* 18.10.1952). Suurin osa artikkeleista on kirjoitettu vuosien 1952-1964 välisenä aikana. Viimeisin keräämäni lehtiartikkeli on julkaistu kesällä 2005, jolloin julkaistiin artikkeli Maapallopatsaalla käyneistä ihmisistä (*Sampo* 11.8.2005). Useiden artikkeleiden lisäksi käytössäni on muun muassa Uuno Koskisen kirjoittama lyhyt elämäkerta *Mahlun Mäkilöillä* teoksesta sekä Pekka Juntusen Taidekorkeakoululle 1990-luvun alussa tekemä taidepsykologinen opinnäytetyö Maapallopatsaasta. Aineistooni kuuluu myös Harri Tapperin kirjoittama Rutas-Matin elämään perustuva näytelmä *Matti ja Jumalatar – Kuvitelmat Matti Rutasen paremmasta maailmasta*, joka esitettiin Mahlun nuorisoseuran toimesta. Olen saanut myös useita vastauksia *Sampo*-lehdessä 10.3.2005 julkaistuun teemakirjoituspyyntööni. Näiden aineistojen lisäksi olen saanut Saarijärven museon arkistoista kopioita erinäisistä virallisista dokumenteista ja papereista.

3.2. Lähdekritiikistä

Yksinkertaistettuna lähde on dokumentti, asia joka vastaa tutkijan esittämään kysymykseen ja tukee tekeillä olevaa tutkimusta. Lähde ei välttämättä aina ole tekstidokumentaatio, vaan lähteenä voi olla myös valokuva tai esine, jonka

mielekkyys ja tärkeys tutkimukselle paljastuu tutkijan käsissä. Tutkimusaineiston ymmärtäminen ja ymmärretyksi tekeminen kuuluu tutkijan tehtävään. Tutkijan tulee paikantaa lähteestä merkityksiä tai hylätä lähde, jos siitä ei löydy informaatiota tutkimukselle.

Lähteen tulkinta ja päätelmien tekeminen sen avulla on tieteellisen tutkimustyön perusta. Tutkija toimii tulkkina kahden maailman, tutkimuskohteen ja yleisönsä välillä. Lähde taas toimii näiden kahden maailman välisenä kielenä, joka tutkijan on tulkittava ymmärrettävään muotoon. Lähteen lukeminenkin on osaltaan taito, sillä eihän lähde sinällään puhu. Lähdettä voi ajatella mykkänä todistusaineistona, jonka puhuttaminen on tutkijan vastuulla. (Kalela 2000, 96.) Näin ollen lähde voi tosin kertoa eri asioita, riippuen kysymyksestä, ja tietoa on mahdollista saada ainoastaan kysymällä.

Tutkijan tulee huomioida oma asemansa tutkimuskohteeseen nähden. Menneisyyttä tulisi lähestyä kuin vierasta kulttuuria. Ei pidä olettaa sen olevan tuttu ja turvallinen, vaikka kyseessä olisikin synnyinseutujen kulttuuri. Menneisyyttä ei voi samaistaa täydellisesti siihen, missä elämme tässä ja nyt. Menneisyyden kulttuuriin tulisi perehtyä yhtä hyvin kuin vieraaseenkin kulttuuriin, jotta asiat osaisi nähdä oikeissa asiayhteyksissään. (Rantala 2003, 21.) Myös teksti on aina oman aikansa tuotos. Tutkijoilla, kuten kaikilla tekstiä tuottavilla tahoilla, on tapana kirjoittaa vain aikalaisilleen. Jokainen sukupolvi kirjoittaa tieteen tutkimustulokset uudelleen, sillä jokaisella sukupolvella on uusia kysymyksiä, joihin haetaan vastausta. Tällöin uutta tutkimusta tehdessä on vanhoihin lähteisiin ja tutkimuksiin suhtautuminen mietittävä uudelleen. Subjektiivisuuden takia tutkijan on harjoitettava lähdekritiikkiä: keskusteltava lähteidensä kanssa ja aseteltava niiden tarjoama tieto kontekstiin ja etsittävä aikalaisaineiston seasta tutkimuskysymykseen vastauksia. Lähteiden perusteella tulisi pyrkiä tekemään oikeutta tutkimuksen kohteelle, loukkaamatta tai kaunistelematta liikoja. Tämä tarkoittaa tutkijan osalta kriittistä suhtautumista sekä aineiston välittämiin mielipiteisiin että omiin mielipiteisiinsä.

3.3. Aineiston esittely

Moniäänisen aineiston tutkiminen vaatii tarkkuutta. Laaja aineisto tarjoaa monia mahdollisuuksia, mutta samalla myös haastaa tutkijan. Suuri aineistokokonaisuus voi houkuttaa sivuraiteille tarkastelemaan asioita, jotka eivät ole tarpeellisia tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta. Yleiskuvaa rakentaessa moniaineistoisuus on hyödyllistä. Toisaalta usean erilaisen aineiston käyttö tekee tutkimuksesta vähemmän yhtenäisen kuin vain yhdenkaltaista aineistoa analysoitaessa. Monipuolisen aineiston pohjalta voi silti koota mielenkiintoisen ja monta eri näkökulmaa käsittävän tutkimuksen. (Apo 2001, 32.) Näin ollen laaja aineisto pystyy tarjoamaan tarkempia vastauksia tutkimuskysymykseen.

3.3.1. Lehtiartikkelit

Lehtiartikkelit esittelevät Rutas-Matin erikoislaatuista maailmankuvaa 1950-luvulta eteenpäin. Häntä käsittelevä lehtiaineisto kertoo kirjoitushetken tapahtumista ja tunnelmista. Artikkelit käsittelevät häntä pääasiassa kansantajuisesti: ne informoivat, viihdyttävät ja herättävät tunteita. Useimmissa artikkeleissa Rutas-Matin monivaiheiseen henkilöhistoriaan ei tutustuta syvemmin, vaan ne keskittyvät kuvaamaan Maapallopatsaan syntyhistoriaa sekä Rutas-Mattia erikoispersoonana. Valtakunnallisissa julkaisuissa Rutas-Matti esitellään kuriositeettina koko kansalle. Artikkelit jakautuvat useamman vuosikymmenen ajanjaksolle, jolloin näkyviin tulevat aikakauden muutokset, yleisen mielipiteen muutokset valtamediassa sekä Rutas-Matin ikääntyminen ja olemuksen muutokset usean eri silminnäkijän kautta ilmaistuna. Pituudeltaan noin parin sivun mittaisissa artikkeleissa tiivistyy Rutas-Matin elämäkerta aina 1800-luvun lopulta lähtien. Sotien jälkeisessä teollistuvassa Suomessa kirjoitetut artikkelit esittelevät Rutas-Matin maaseudun idyllissä elävänä omalaatuisena henkilönä. Rutas-Matin kohtalo vaikutti vetoavasti yleisöön ja oli sitä kautta myös julkisuuden kohteena. Harri Tapper tiivistää asian toteamalla lehtihaastattelussa, että ”Matti oli yhtä aikaa tosi traaginen ja koominen hahmo” (Talaskivi, 17.6.1998).

Tutkimuksen kohteeksi valikoituvat ne asiat, joista on jäänyt lähteitä tutkittaviksi (Kalela 2000, 35). Lähdeaineistoksi valikoituneet artikkelit kertovat muutaman vuosikymmenen takaisista tapahtumista. Lehdissä uutisoitu aihe muuttuu osaksi

kirjoitettua historiaa, sillä artikkeleiden kautta arkistoituu vain sellaisia asioita, jotka ovat ylittäneet uutiskynnyksen. Tutkijan on huomioitava tekstin tuottajien sijainti tutkimuskohteeseen ja tutkimuskysymykseen nähden. Artikkeleissa esiintyvät tulkinnat ovat aina aikalaisten mielipiteillä värittyneitä. Lähteitä tuottaneiden toimijoiden, eli tässä tapauksessa toimittajien omia käsityksiä ei voida sivuuttaa, sillä nekin muuttuvat osaksi historiaa ja sitä kautta osaksi tutkimusaineistoa. Tutkijana on osattava lukea myös rivien välistä. Tähän tarvitaan diskurssianalyysia. Tutkimusta tehtäessä on lisäksi huomioitava sekä aikalaiskäsitykset tutkimuskohteesta että taustalla oleva, jo tutkittu ja yleisesti hyväksytty historia, joka asettaa aineiston oikeaan suhteeseen ympäröivän maailman kanssa. (Esim. Kalela 2000, 68; Hyrkkänen 2002, 30-31.)

Tiedotusvälineet muokkaavat käsitystämme todellisuudesta ja uutisoinnin aiheista. Toimittaja välittää yleisölle tietoa niistä asioista, jotka kokee uutisoinnin kannalta tärkeäksi. Tällöin yhteiskunnalle esitellään sellaista tietoa, jonka median edustajat kokevat tärkeiksi. Artikkelin aihe rajataan toimittajan maailmankuvan ja tärkeysjärjestyksen perusteella. Mielekkäänä pidettyyn rajaukseen vaikuttaa lehtiartikkeleiden kohdalla esimerkiksi aiheen kiinnostavuus ja myyntiarvo. Artikkelin kiinnostavuutta voidaan lisätä dramatiikan ja liioittelun keinoin. Keinoa käyttävät muun muassa iltapäivälehtien sensaatiohakuiset otsikot. Median vaikutuskeinoja tutkinut Norman Fairclough toteaa, että medialla on mahdollisuus ja kyky vaikuttaa yhteisön tietoihin, arvoihin, uskomuksiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Joukkotiedotusvälineet pystyvät tekemään välittämistään asioista merkityksellisiä hyödyntämällä erilaisia esityskeinoja. (Fairclough 1997, 10.) Toimittajilla on tapana kertoa asiat omasta näkökulmastaan, omien muistikuviensa ja valokuviensa tukemana. Median edustajat ottavat kantaa asioihin kirjoittaessaan niistä aiheista jotka kokevat tärkeiksi ja unohtaessaan toisia asioita. Tätä voi verrata sensuuriin, jossa teksteistä tietoisesti poistetaan epäedullisiksi miellettyjä tietoja.

Toimittajan motiivit tekstin tuottamiseksi ovat täten erilaiset kuin tutkijan. Toimittajan työhön kuuluu asian esitteleminen suurelle yleisölle kiinnostavalla tavalla, sillä he tienavat elantonsa kirjoittamalla asioita, joiden uskovat kiinnostavan lukijaa. Myös aiheen valinta sinänsä kertoo kirjoittajan ja häntä ympäröivän

kulttuurin arvoista. Fairclough mainitsee, että toimittajien ei ole pelkästään tarkoitus viihdyttää yleisöä. He myös selostavat asiat uudelleen ja tulkitsevat niitä yrittäen saada yleisön näkemään asiat toimittajan tarkoittamalla tavalla. (Fairclough 1997, 120.) Toimittajalla on suuri valta lukijoiden maailmankuvan muodostumisessa. Pelkällä sanavalinnalla on mahdollista muokata lukijan näkemystä, joko vaikuttaa mielipiteisiin tai vahvistaa ennakko-oletuksia. Toimittajat esitetään arvovaltaisina henkilöinä, jotka tietävät tosiasiat, ja joilla on oikeus kertoa niistä. (Fairclough 1997, 12). Esimerkki asenteisiin vaikuttamisesta näkyy toimittajien suhtautumisessa Rutas-Mattiin. Hänestä kertovassa lehtiartikkelissa mainitaan seuraavasti: "Hän elää onnellisena omassa lapsellisessa maailmassaan" (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 333). Monet artikkelilähteistäni korostavat kyläoriginellina pidetyn Rutas-Matin omalaatuisuutta kohdeyleisöön verrattuna. Edellinen esimerkki korostaa sanavalinnallaan yleisölle, että Rutas-Matti on ”lapsellinen” ja elää omissa maailmoissaan. Rutas-Matin mielikuvituksellisuutta käsitellään muissakin artikkeleissa. Eräs toimittaja kumoaa Rutas-Matin kertomukset mielikuvituksen tuotteena: ”Vanhus muistaa kuin eilisen päivän. J. K. Paasikivikin on käynyt täällä, selittää Matti, mutta tämä käynti on selvästi vanhuksen kuvittelua.” (*Keskisuomalainen* 16.6.1960.)

Lehtikirjoittajat muokkaavat haastattelujaan tai korostavat tiettyjä piirteitä kohteistaan saadakseen aikaan hyvän artikkelin, joka pitää yllä toimituksen omaa linjaa ja näkökulmia. Lehtiartikkelin on oltava alusta loppuun saakka mielenkiintoinen, jotta artikkelille olisi lukijoita ja siten lehdelle ostajia. Dramatiikka lisää artikkelin kiinnostavuutta, ja sitä käytetään useasti tehokeinona mielenkiinnon herättämiseen. Paikallislehti huomioi lähialueiden asukkaiden kiinnostuksen kohteet, siinä missä valtakunnallinen lehti pyrkii kiinnittämään koko maan kattavan lukijakunnan huomion. Tällaisten artikkelien sävy on erilainen. Edellä esitetty *Keskisuomalaisen* artikkeli ei niinkään välitä haastattelukohteensa mielipiteistä, kun taas *Sampon* suoraan Rutas-Matille suunnattu artikkeli on hienovarainen ja kohtelias: ”Hyvää kesää vain Matille, joka sanoi talven aikana sairastelleensa, mutta jo nyt olevansa niin terve, että pykää uutta asumusta patsasmaastoonsa, joka voi olla joko kesähuvila tai vastaanottohuone” (*Sampo*, n:o 27, 1963).

3.3.2. Valokuvat

Koska Maapallopatsas on visuaalinen teos, käytän tutkimuksessani kirjallisten lähteiden tukena valokuvia, joita olen kerännyt sekä itse ottanut tutkimustyötäni varten. Käytössäni ovat Maapallopatsaasta syksyllä 2004 ottamani digitaaliset valokuvat (TKU/p/06/09-TKU/p/06/49), jotka tarjoavat konkreettisen näkymän patsaan ja sen ympäristön tämänhetkiseen tilaan. Olen saanut pro gradu-työtäni varten 12 valokuvaa myös Saarijärven museon valokuvakokoelmista. Myös teemakirjoituspyyntöni perusteella on saapunut muutamia valokuvia (TKU/p/07/2-TKU/p/07/6). Vanhemmissa valokuvissa pääosassa on enimmäkseen Rutas-Matti. Muutamassa kuvassa näkyvät patsaan eri rakennusvaiheet. Myös muut asiat ovat tässä aineistossa esillä: hänen työtään pyssyseppänä esitellään parissa kuvassa, ja yhdessä kuvassa hän poseeraa juhlapuvussaan sotilaslakki päässään.

Valokuvien merkitys tiedon tallettamisessa on moninainen. Niitä käytetään tallentamaan kaikenlaisia muistettavan arvoiseksi ajateltuja hetkiä, erityisesti siirtymäriittejä, kuten rippijuhlia, häitä tai hautajaisia. Valokuvaa katsoessa niihin liitetään jokin muisto, jota saatetaan selittää katsojalle, joka ei ollut paikalla kuvan ottamishetkellä. Toiselle mitäänsanomaton ryhmäkuva avaa toisen muistot jostakin tärkeästä tapahtumasta. Etenkin vanhoissa valokuvissa kohteen asettelu ja tietynasteinen luonnottomuus, potrettimaisuus on yleistä. Kun kuvaaminen ei ollut vielä edullista, pyrittiin kuvatkin ottamaan huolellisemmin, sisällyttäen niihin mahdollisimman paljon muistettavia tai nähtäviä asioita. Hyviä esimerkkejä tästä ovat suuret perhepotretit. Sen sijaan, että kuvattaisiin yksilöä arjen puuhissa, kootaan suuri joukko parhaisiinsa puettuna yhteen, ja ikuistetaan juhlaväkenä. Valokuva ei välttämättä siis välitä todellisuutta, vaan järjesteltyä ja suunniteltua hetkeä, joka on irrallaan ajastaan.

Kuvat esittävät vain pienen osan faktoista. Vaikka kuvat ilmaisevatkin asioita, joita teksti ei pysty välittämään, on kuvien irrallisuus kontekstistaan ongelma kuvia tulkitessa. Jos kuvan ottamishetkestä tai taustasta ei tiedä mitään, on vaikea tulkita sitä, mitä kuva todellisuudessa sisältää. Kuvat ovat *representaatioita*, tulkintoja ja rajattuja otoksia siitä, mitä on joskus tapahtunut. Kuvan ottajakin kertoo kuvallaan omasta kulttuuristaan, aivan kuten sen tulkitsijakin. Esimerkkinä isäni serkun, Pauli Rutasen kotialbumeista löytynyt kuva 1950-luvulta. (TKU/p/06/64.)

Valokuvan takana teksti ”Matin Maapallopatsaalla käynti. Vasemmalla Pauli Rutanen, muut Hirvaanmäen kyläläisiä” (TKU/p/06/64).

Kuvan rajaus on tapahtunut kuvaushetkellä, valokuvaajan toimesta. Perhealbumiin otetut kuvat noudattavat tiettyjä *konventioita* eli ennalta sovittuja, kulttuuriin liittyviä tapoja. Kuvattavat poseeraavat yhteistyöhaluisesti kameralle. Kuvaaja taas kohdistaa kameran katseen kuvattaviin esittäen kohteensa totutuilla tavoilla pyrkimättä erilaisiin taiteellisiin kokeiluihin. (Saarinen 2003, 71.) Yhteisellä päätöksellä on saatu aikaan kokonaisuus, jossa näkyy osa patsaasta, patsaan tekijä sekä vierailulle osallistuneet henkilöt. Kuvauksen kohteena ovat tässä tapauksessa ihmiset. Maapallopatsas on rajattu yläreunastaan kuvan ulkopuolelle, mutta on silti tunnistettavissa. Itse patsas ei ole kuvaa otettaessa ollut kaikkein tärkein. Ilmeisesti on oletettu, että useimmat tunnistavat patsaan tai että kuvaa näytettäessä kerrotaan tarina kuvan ottamisesta ja kuvauspaikasta ja mahdollisesti patsaan tekijästä. Kuvassa neljäntenä oikealla on Rutas-Matti, juhlahattu päässään. Muut ovat ryhmittyneet hänen lähelleen kuvan ottoa varten. Ryhmäkuvalla viestitään ryhmähenkeä ja yhteenkuuluvuutta. Kuvan tarkoitus on todistaa, että patsaalla on vierailtu tämänlaisen ihmisjoukon kanssa. Patsas toimii kuvauspaikan varmentajana. Rutas-Matti ei kuulu kuvassa oleviin vierailijoihin, vaan hän on vierailun kohde ja sillä tavalla erikoisasemassa kuvassa.

Valokuvat avaavat uuden näkökulman aineistoon ja voivat esitellä asioita, joihin tutkija ei ole aiemmin kiinnittänyt huomiotaan. Yksityiskokoelmista, muun muassa perhealbumeista saadut valokuvat ovat nimensä mukaan kaikkein yksityisintä aineistoa, mutta silti samalla julkisia (Saarinen 2003, 71), sillä henkilökohtaisia albumeita voidaan esitellä vieraille tai toimittaa museoihin tai tutkijoille julkista käyttöä ajatellen. Kuvien siirtyessä arkistoon yksityinen muuttuu julkiseksi, ja useimmissa tapauksissa tutkimuskäyttöön luovutetusta materiaalista on seulottu jo ennakkoon pois kaikki sopimattomana pidetty materiaali (Jalkanen 2005, 77).

Kuvien tarkastelu voi osoittautua hedelmälliseksi. Kuvia käytetään yleensä tutkimusten tai julkaisujen kuvituksena. Kuvittamisen lisäksi valokuvan rooli tutkimustyössä voi olla myös lisätietoa antavaa, kuvaa tukevaa, sekä tulkinnallista, jolloin valokuva itse on pääasiallinen lähde (Jalkanen 2005, 81). Kuva voi tulkitsijasta ja tulkinnasta riippuen kertoa enemmän kuin tuhat sanaa. Muun muassa aineistoni lehtikuvat ovat juuri tällaisia. Ne tukevat itse kirjoitusta ja valaisevat artikkeleissa käsiteltyjä asiakokonaisuuksia tavoilla, joihin teksti ei kykene. Lehtikuvissa pääosissa on Maapallopatsas sekä Rutas-Matti, kuvattuna joko yhdessä tai erikseen. Myös Rutas-Matin pientä asuintupaa on kuvattu parissa artikkelissa. Kuvat tekevät tekstin sisällöstä konkreettisemman sekä helpottavat niiden muistamista (Tuhkanen 2001, 433). Artikkeli muuttuu mieleenpainuvammaksi ja tuo tekstin asiayhteydet paremmin esille. Kuvat tukevat tekstiä ja tuovat visuaalisen ilmeen tekstiin. Kuvat toimivat artikkelin todistajina: valokuva todistaa, että kirjoittaja on ollut paikalla ja nähnyt sen, mistä kirjoittaa. Kuvan yksityiskohdat ja tarkat rajaukset antavat erilaista, voimakkaampaa tietoa ja tunne-elämyksiä kuin pelkän tekstin kautta välittyvä tieto, jossa mielikuvan luominen on pääosin lukijan harteilla. Myös valokuvalla on valtaa muokata käsityksiä. Perspektiivin ja kuvausaiheen valinnan muutoksilla kokonainen lehtiartikkeli voi saada täysin toisenlaisen sävyn. Voidaan kuvata ränsistynyttä mökkiä ja puhua huonoista elinoloista, tai sitten voidaan kuvata uutuuttaan hohtavaa Maapallopatsasta ja käsitellä yhden miehen elämäntyötä. Valokuva voi vaikuttaa mielipiteisiin, kuten lehtiartikkelikin.

Kuvien merkitys perustuu niiden ilmaisuvoimaan; ne ovat monitulkintaisia ja pystyvät välittämään merkityksiä katsojalle ilman erikseen määriteltyjä

viitekehyksiä (Tuhkanen 2001, 424). Katsojalle ei tarvitse erikseen sanoa, mitä kuvassa tulisi nähdä, vaan sen sisältö aukeaa kuvaa katsomalla. Maapallopatsaan tunnistaa patsaaksi ilman tietoa sen syntyhistoriasta, ja siinä voi nähdä uskonnollisia symboleita ilman tutkijan tarjoamaa tulkintaakin. Mutta vaikka eri ihmisille aukeaa erilaisia tulkintoja eri kuvista, Maapallopatsaan merkitys perustuu suurelta osalta teoksen syntyhistoriaan, jota valokuva ei pysty kunnolla esittämään.

3.3.3. Näytelmä: Matti ja Jumalatar

Kaunokirjallisia teoksia tutkinut Satu Apo toteaa, että nimenomaan kaunokirjailija on usein arvokkaimpia informantteja. Kirjailija rakentaa kokonaiskuvan yhden tietyn ihmisen elämästä, jolloin tutkija pystyy katsomaan minkälaiseen kontekstiin kuvaaja sijoittaa tutkimuskohteen. (Apo 2001, 18.) Harri Tapperin kirjoittama näytelmä elävöittää Rutas-Matin elämää draaman keinoin. Kotiseutuhistoriaa on tuotu esille Tapperin juhlavuonna Mahlun nuorisoseuralle näytelmän muodossa. *Matti ja jumalatar – kuvitelmat Matti Rutasen paremmasta maailmasta* sai ensi-iltansa 26.6.1997.

Näytelmäkäsikirjoituksen ensimmäiselle sivulle on kirjoitettu selvitykseksi seuraavasti: ”Matti Rutasen elämää on ansiokkaasti dokumentoitu. Näytelmäkin rakentuu asialliseen historiaan, mutta vauhdittuu myös Rutasen reippaista mielikuvista. ’Matti ja jumalatar’ ei pyri olemaan dokumentti, vaan taideteos.” (Tapper 1997, 2.) Näytelmä on todellisuuspohjainen, mutta noudattaa näytelmäkirjallisuuden sääntöjä; dramaattisen elementin lisäämiseksi se sisältää myös yliluonnollisia tapahtumia, kuten Rutas-Matin kohtaamisen Jumalan kanssa.

Fiktiivisten dokumenttien käyttäminen tieteellisessä tutkimuksessa, joko kontekstia asettaessa tai suorana lähteenä, vaatii aina lähdekritiikkiä. Apo pohtii Aleksis Kiven teosten kohdalla, että kaunokirjailijan tuottamien tekstien realismia ja tarkkuutta voidaan arvioida vertaamalla tekstejä historiallisesti paikkansa pitäviin lähteisiin. (Apo 1999). Ristikkäisvertailulla saadaan selville yhteneväisyyksiä ja pystytään erottelemaan kohtia, joissa taiteilija ottaa vapauksia, joihin tutkija ei pysty. Tutkijan pyrkiessä erottamaan lähteistään tieteellisiä faktoja, näytelmäkirjailija voi estoitta lisätä dramatiikkaa ja fiktiota teokseensa. Esitettynä näytelmä on noin parituntinen,

ja yleisön mielenkiinto on pidettävä yllä koko esityksen keston ajan. Yleisesti hyväksytty historiallinen realismi ei ole ollut tärkeintä Tapperin näytelmässä, jossa jo hahmojaon kohdalla mainitaan prinsessa Margareeta sekä yliluonnollinen elementti, Jumala.

Mahlulaisena kuuluisuutena Rutas-Matin elämästä kertova näytelmä koskettaa lähinnä niitä, jotka hänestä jo jotakin tietävät: ystäviä, kylänmiehiä ja niitä, joita patsaan syntyhistoria ja Rutas-Matin elämäntarina kiinnostaa. Mahlun alueen murre on vahvasti esillä. Maapallopatsaan kirjoitettuja tekstejä korostetaan kohtauksessa, jossa opettaja kehottaa koululaisia muistamaan miten päin kirjaimet kuuluu kirjoittaa:

> KIERTOKOULUN OPETTAJA: Eipä paljon supista siellä, Rutaset Siirrypäs Matti tähän eteen. Sanon heti, että vaikeat puustaavit ovat ässä ja ännä. Ässä alkaa oikealta ylhäältä taaksepäin ja sitten näin kieppasee
> MATTI: Oikealtako alakaa, lusikkakäen puolelta (Tapper 1997, 7.)

Näytelmässä viitataan patsaan teksteihin. Maapallopatsaan tauluissa kirjaimet kääntyvät välillä nurin päin. Tekstit eivät ole täydellistä suomen kieltä taitavan ihmisen kirjoittamia ja kirjailija viittaa kohtauksessa, että kyseiset kirjaimet olivat varmasti hankalia monille muillekin, jotka eivät kirjoitettua kieltä jokapäiväisessä elämässään käyttäneet.

Tapperin näytelmän käsikirjoitus esittää Rutas-Matin sukkelasanaisena miehenä, joka puhuu armeijan auktoriteettihahmonkin hiljaiseksi luettelemalla aseen kaikki ominaisuudet ulkomuistista:

> SANTSARI: Alokas Rutanen
> MATTI: Herra korpraali
> SANTSARI: Mitä hölisitte riviis
> MATTI: Minä sanoin, että tiijjän kaeken asseista
> JUSSI: Ja tietää kans
> (…)
> SANTSARI: Sotamies Rutanen esittelee aseen
> JUSSI: Jo on leppymätön
> MATTI: Herra korpraali. Sotilaat. Hairam Mäksin (Hiram S. Maxim) synty Yhtysvallossa kaheksantoista sattoa neljäkymmentä, mutta muutti myöhemmin Enlantiin ja kuolli sittemmi siellä
> (…)
> Herra korplaal, oppitunti pijetty
> SANTSARI: Hyvä on. Joukkue. Järjeestytte rintamalle lähtöä varten

VILLE: Kostaa sinulle
MATTI: Loestin äskön tuossa (Tapper 1997, 18-19.)

Vaikka hahmot ovat osaltaan kuvitteellisia, mikään ei estä tarkastelemasta niiden välittämää kulttuurista ajattelutapaa ja tulkintoja Rutas-Matista. Lähdekriittisesti ajateltuna fiktion käyttö tutkimuksen pohjana on varminta silloin, kun tekijä kirjoittaa omasta ensikulttuuristaan, kuten lapsuudenmaisemistaan ja silloin, kun kirjailija pitäytyy historiallisesti totuudenmukaisessa realismissa, koska silloin tutkija voi hakea tekstistä tietoa menneen ajan elämänmenosta (Apo 2001, 18). Tapperin näytelmä pohjautuu hänelle tuttuihin maisemiin ja lähiseutujen tapahtumiin. Tapperin perhe asui lähellä Mahlua ja oli tuttuja Rutas-Matin kanssa. Aiheen läheisyys on vetänyt useammankin Tapperin perheenjäsenen mukaan näytelmän tekoon. Näytelmän lavastajana oli Yrjö Tapper (esite *Matti ja jumalatar*-näytelmälle 1997). Hiljan edesmennyt kuvanveistäjä Kain Tapper suunnitteli Maapallopatsaan restaurointityöt vuonna 1973.

3.3.4. Dokumenttielokuvat

Aineistooni on valikoitunut kaksi erillistä dokumenttia, jotka käsittelevät Rutas-Mattia. Toinen dokumentti on vuonna 1964 esitetty filmi ”Kotomaamme koko kuva”. Dokumentissa on noin kymmenen minuutin esittely Rutas-Matista ja Maapallopatsaasta. Dokumentissa haastatellaan Rutas-Mattia itseään sekä esitellään Maapallopatsasta. Dokumenttia on dramatisoitu lisäämällä taustalle muun muassa *Saarijärven Paavo*-runoa lausuva naisääni. Dokumentissa kertova miesääni pohdiskelee Rutas-Matin maailmankuvaa ja pyrkii tulkitsemaan patsaan merkitystä. Dokumentissa Rutas-Matti kertoo itse omalla äänellään patsaan synnystä ja tulkinnasta:

> Minä panin koko elämän uhrasin tähän patsaaseen. Ja parraan miehuuven ajan mänetin tätä patsasta tehessä. Ja kun tuota minä olin kaikki koko elämän uhranna tähä ja omanlla kustannuksella tein tämä ja ku minä panin maapallon pienille lapsille joululahjoi tämä ni, ku Jeesus on ollu itsekki pienenä lapsena jouluna ni män se itsesäkki eestä, se Jeessukse eestä siinä samassa lahjassa. (Kotomaamme koko kuva 12.10.1964.)

Tuoreempi dokumentti on Yleisradion 14.4.1995 esittämä henkilödokumentti, ”Matti ja Maapallopatsas”, jossa esitellään fiktiivisin keinoin Rutas-Matin

ajatusmaailmaa, mitä ilmeisimmin muistitietoon pohjaten. (Matti ja Maapallopatsas 14.4.1995.) Dramatisoidussa dokumentissa Rutas-Matti esitetään vanhana miehenä arkipäiväisissä askareissaan miesäänen lukiessa tapahtumia ääneen kuin suoraan päiväkirjasta. Filmi esittelee Rutas-Matin asuntoa, Maapallopatsasta, ja Mahlun paikallismaisemia eri vuodenaikoina. Rutas-Mattia näyttelevä mies soutelee järvellä kalassa. Ohjelma pyrkii tavoittamaan Rutas-Matin persoonaa ja elämän tärkeitä asioita dramatisoinnin keinoin. Dokumentti ammentaa aiheensa Rutas-Matin elämäntyöstä ja erikoislaatuisesta ajattelutavasta, mutta ei näytä aiheesta koko kuvaa. Näytelmän tavoin dokumentti pohjaa todellisiin tapahtumiin, mutta käyttää myös mielikuvitusta ja ottaa taiteellisia vapauksia rakentaessaan kuvaa Rutas-Matista.

Dokumentit valaisevat median käsityksiä Rutas-Matista. Niiden esittämät representaatiot eroavat siitä, millaiseksi mahlulaiset itse kokevat Rutas-Matin. Haastattelemieni informanttien mielestä vuonna 1994 esitetty dokumentti ei pitänyt enää täysin paikkaansa:

> M: minä en oo nähny koko elokuvaa
> E: kyllä siinäki ol, paljonki samaa mitä ol siinä näytelmässä
> P: patsasta oli aika paljon
> E: …siitä päätti muutella siitä tv-esityksestä. Kumpiki oli pikkuse liioteltu mun silmissä. (TKU/a/07/2.)

TV-dokumenttien vaikutuskeinot ovat erilaiset kuin lehtiartikkeleiden, vaikka päämäärä on samankaltainen. Dokumentti pystyy korostamaan sanomaansa esimerkiksi musiikin ja leikkausten keinoin. Kuten näytelmän ja lehdistönkin kohdalla, TV-media pyrkii pitämään katsojan mielenkiinnon yllä koko esityksen ajan, jolloin esityksen on oltava tarpeeksi dramaattinen. Realismi häviää mediassa usein dramatiikalle. Dramatisoitujen dokumenttien käyttö lähteenä tuo tutkimukseen aikalaisten arvomaailmaa sekä tulkintoja Rutas-Matista.

3.3.5. Teemakirjoitusaineisto

Keväällä 2005 julkaistiin *Sampo*-lehdessä Rutas-Mattia ja Maapallopatsasta koskeva teemakirjoituspyyntöni. Pyynnön perusteella teemakirjoitusvastauksia on saapunut yksitoista kappaletta. Kaksi oli liittänyt vastauksiinsa valokuvia ja yksi Maapallopatsasta käsittelevän lehtiartikkelin. Kaksi vastaajaa oli kiinnostunut

tulemaan haastateltaviksi. Vastaukset käsittelivät pääosin Rutas-Matin mieleenpainuvimpia tekemisiä, kuten Hanna Parviaisen tapausta ja kuningattarelle rakennettua tupaa. Vastauksissa kuvaillaan myös Rutas-Matin elinoloja sekä hänen persoonallisuuttaan. Yhden vastaajan kanssa kävin kesällä 2005 pitkällistä sähköistä kirjeenvaihtoa Rutas-Matin vaiheista selvitellen muun muassa Rutas-Matin kunnalliskodissa viettämää aikaa sekä ajankohtaa.

Teemakirjoitus liitetään muun muassa muistitiedon, muistelukerronnan, kansanhistorian sekä kokemuskerronnan käsitteisiin. Nämä tarkoittavat tavallisten ihmisten kertomuksia omista kokemuksistaan. Kirjoittajat ovat vastanneet teemakirjoituspyyntöön vapaaehtoisesti omien elämäntilanteidensa sekä kiinnostustensa mukaan, joten aineiston tuottama kuva tutkimuskohteesta on monipuolinen. Ihmisen muisti sekä alitajunta eivät erottele faktoja ja fiktioita, joten tutkijalla ei ole pääsyä todellisuuteen, vaan mahdollisuus tutkailla siitä esitettyjä tarinoita ja tulkintoja. Tämän vuoksi teemakirjoituksella tavoitellaan varman tiedon sijasta hedelmällistä tietoa (Helsti 2005, 149-154). Teemakirjoitusvastausten rikas sisältö mahdollistaa monipuolisten kysymysten esittämisen. Tutkijan tehtäväksi jää teemakirjoitusaineiston arviointi suhteessa tutkimuskysymykseen sekä muuhun aineistoon. Tätä tutkimusta tehdessä teemakirjoitusvastaukset ovat olleet enemmänkin tukemassa päätelmiä ja antamassa lisätietoa Rutas-Matista kuin toimimassa varsinaisen analyysin kohteena

Teemakirjoitusvastausten kautta on mahdollista tutustua tarkemmin Rutas-Matin arkeen kuin esimerkiksi lehtiartikkeleiden tai valokuvien kautta. Teemakirjoitusvastausten sekä haastattelujen sisältämä muistitieto Rutas-Matista luo tutkijalle mahdollisuuksia tarkastella Rutas-Matin lähiympäristön asenteita häntä kohtaan. Teemakirjoitusvastauksissa kerrotaan hyvin pieniäkin asioita. Eräs informanttini muistelee Rutas-Matin ostoksilla käyntiä:

> Serkkuni oli Mahlun kaupassa töissä ja kertoi kuinka muistaa, että Matilla oli aina sama rituaali, kun tuli kauppaan. Sanoi: Saima-aski. Alkoi sitten polttaa kaupassa, puhui, jaaritteli. (Tupakka oli Saimaata) Teki sitten hyvin pienet ostoksensa , kahvia, sokeria. (TKU/o/07/1f.)

Yksityiskohdat liittyvät laajempaan kontekstiin, vastaajan elinpiiriin (Helsti 2005, 151). Informantti on muistanut sen mitä kaupasta on ostettu sekä tupakka-askin nimen, ja kokee tämän yksityiskohdan eteenpäin välittämisen tärkeäksi.

Teemakirjoitusaineistoa käytettäessä tutkimus pohjautuu yleensä aineistoon sekä sen tulkintaan, joten sitaattien esittäminen työssä on runsasta. Esimerkkien kautta tutkimuskohteesta välittyy monipuolisempi ja värikkäämpi kuva kuin pelkän tieteellisen tekstin keinoin. Sitaattien käyttäminen tutkimuksessa tuo informanttien näkökulman ja tulkinnat Rutas-Matista tutkijan tulkintojen rinnalle ja tarjoaa myös lukijalle mahdollisuuden tehdä aineiston pohjalta omia tulkintojaan. (Helsti 2005, 157.)

3.3.6. Haastattelut

Suoritin pro gradua varten haastatteluja teemakirjoituspyynnön johdosta. Haastattelin yhtä Turun seudulla asuvaa henkilöä sekä ryhmähaastatteluna kahta keskisuomalaista henkilöä. Haastattelut suoritettiin informanttien kodeissa. Kaikki haastateltavani olivat alun perin mahlulaisia. He olivat tunteneet Rutas-Matin lapsuudessaan ja nuoruudessaan. Litteroituina yhteishaastattelu on 13 sivua (TKU/a/07/2), ja yksittäishaastattelu viisi sivua pitkä (TKU/a/07/3).

Saarisen mukaan kenttätyöntekijällä on monta roolia (Saarinen 2003, 46). Oma roolini haastattelijana oli sekä tutkijan että tutkimuskohteen sukulaisen. Siirtokarjalaisten muisteluaineistoa kerännyt ja tutkinut Outi Fingerroos on havainnut, että yhteisten tuttavien paikantaminen haastattelutilanteessa luo luottamusta sekä ystävyyttä, jolloin haastateltavien motivointi helpottuu (Fingerroos, 2000). Haastattelutilanteissa minulta kysyttiin tietoja Rutas-Matista. Pystyin tuolloin tarjoamaan vain *Mahlun Mäkilöillä*-kotiseutukirjasta lukemiani tietoja, jotka informanttini jo tiesivät. Informanteillani oli minusta ennakkokäsitys, joka perustui sukulaisuuteen Rutas-Matin kanssa, jolloin olin kenttätyötä tehdessäni sekä sisä- että ulkopuolinen (esim. Saarinen 2003, 47). Haastatteluja tehdessäni asemani tutkimuskohteeseen nähden ei juuri tullut esille muutoin kuin informanttieni halussa kysellä minulta tarkentavia tietoja, koska suvun oletetaan tietävän sisäiset asiansa.

Lähdekritiikki informanttien tuottamien vastausten kohdalla on tarpeen. Informanttien pyrkimyksenä on antaa kohteesta mahdollisimman tarkka kuva, sillä haastattelutilanteessa he mieltävät itsensä tieteelliseen käyttöön tulevan tiedon tuottajiksi. Haastateltavalla saattaa olla ennakkokäsityksiä siitä, mitä tutkija mahdollisesti haluaisi tietää, mikä osaltaan vaikuttaa haastattelun kulkuun. Pelkästään tieto haastattelun päätymisestä tutkimuskohteeksi saa informantin valitsemaan puheenaiheensa normaalia kanssakäymistä ja kahvipöytäkeskustelua tarkemmin. Huolimatta informantin pyrkimyksestä ”totuuteen” on tieto aina subjektiivista. Se perustuu yhden ihmisen kokoamaan, valikoimaan ja tulkitsemaan tietouteen aiheesta. (Apo 2001, 19.) On myös mahdollista, että haastateltava sensuroi itseään sen mukaan kuka häntä haastattelee. Muun muassa folkloristi Annikki Kaivola-Bregenhøj toteaa teoksessa *Kertomus ja kerronta*, että hänen informanttinsa karttoi aiheita, joista puhumisen katsoi olevan sopimatonta (Kaivola-Bregenhøj 1988, 65). En kuitenkaan usko, että saamissani Rutas-Mattia käsittelevissä tiedonannoissa on kovinkaan paljon sensuuria. Asiaan vaikuttanee myös se, että liki kaikki informanttini ovat olleet lapsia tai nuoria Rutas-Matin elinaikana, jolloin muistikuvatkin ovat paikoin hataria. Nuorempi polvi ei ole välttämättä tiennytkään sopimattomina pidettyjä kertomuksia Rutas-Matista.

3.4. Itsekritiikki sekä tutkijan etiikka

Eräs asia, johon tutkijan tulee kiinnittää huomiota, on faktojen paikkansapitävyys. Tutkijalla ei ole lupaa sortua fiktiiviseen kohteen kuvaukseen. Päätavoitteena on rakentaa tutkimuskohteesta tarkka kuvaus. Suurin riskini tutkijana on kohteen yliromantisointi. On vältettävä lähteen käyttöä omien asiaankuulumattomien mielipiteideni ilmaisuun. Tutkijan tulee koko ajan tarkastella, ettei ole laittanut tutkimuskohdetta ajattelemaan tai käyttäytymään kuten ennakko-oletukset edellyttävät. (Kalela 2000, 88.)

Peltonen toteaa, että tutkimuksen kannalta tärkeiden tietojen tunnistamisessa on tarpeen käyttää aiemmin keräytynyttä tietoa ja teoriaa (Peltonen 1999, 64). Muun muassa johtolankamenetelmä perustuu osittain siihen, että tutkijalla on ennakkotietoutta tutkimastaan kulttuurista, sillä ilman kontekstia ei johtolankakaan välttämättä avaudu. On huomattava, että tutkijan ennakkotieto aiheista vaikuttaa

tulkintojen muodostukseen. Esimerkiksi tutkijan tieto voi tietyissä kohdin ylittää informantin omat tiedot, jolloin tutkija voi asettua tutkimuskohteeseen nähden ”ironiseen” asemaan tietäessään miten tutkittavalleen sittemmin on käynyt. (Apo 2001, 33-34.) Aineistoa kerätessä tutkija voi huomata, että tietää informanttien kertomista asioista tarkemmin tai on kuullut niitä eri tavoin kerrottuna. Tutkijan ei pidä lähteä korjaamaan informanttien käsitystä asioista.

Tutkijan etiikkaan kuuluu informanttien varjelu varsinkin, jos he eivät halua tuoda nimeään julki. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkiston käyttösäännöissä sanotaan, että ”aineistoa käytettäessä on huolehdittava niiden henkilöiden ja tahojen tietosuojasta, joita koskevia tietoja aineisto sisältää. Informanttien nimet ja muut tunnistetiedot on muutettava tai häivytettävä ellei informantilta ole saatu dokumentoitua lupaa.” (TKU/TYKL-arkiston käyttösääntösivusto 15.2.2007.) Tiina Mahlamäki kirjoittaa, että hyvän perinnearkiston tulisi tarjota intimiteettisuoja aineistolleen. Tiedon tuottajaa tulee suojata silloin, jos hänen kertomansa aines sisältää arkaluontoisia asioita. (Mahlamäki 2002.) Arkistoinnissa informanttien yksityisyys on erittäin tärkeää. Tutkimusetiikasta kirjoittanut Arja Kuula mainitsee, että oikeus yksityisyyteen nähdään osana yksilön perusoikeuksien kunnioittamista (Kuula 2006, 76-77). Silti folkloristisessa tutkimuksessa on yleensä ollut tapana antaa informantista jotain tietoa, vaikka tämä muutoin olisikin anonyymi (Saarinen 2003, 57-58). Tässä tutkimuksessa olen käyttänyt työn selkeyttämiseksi haastattelusitaateissa nimikirjaimia sekä arkistotunnuksia ja teemakirjoitusvastausten kohdalla pelkkiä arkistotunnuksia. Arkistotunnusten käyttö helpottaa vastausten paikantamista arkistoista jatkossakin.

Kuulan mukaan tutkijan on otettava vastuu myös siitä, millaista aineistoa tulee arkistoitavaksi ja sitä kautta tutkimuskäyttöön myös tulevissa tutkimuksissa. Ratkaisuksi hän esittää muun muassa arkaluontoisten kohtien poistamista aineistosta tai käyttörajoituksen asettamisen aineistolle. (Kuula 2006, 141.) Rutas-Mattia koskevassa aineistossa ei onnekseni ollut materiaalia, joka olisi ollut sopimatonta arkistoitavaksi. Informanttien lähettämät vastaukset on koottu Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen TKU/TYKL-arkistoon, jossa niitä voi aineiston käyttösääntöjen mukaan käyttää tutkimus- ja opetustarkoituksiin. Rajoituksen alaisia

kokoelmia lukuun ottamatta arkisto on tutkimus- ja opetuskäyttöä varten avoin. (TKU/TYKL-arkiston käyttösääntö-sivusto 15.2.2007).

Informanttien yksityisyyden kunnioittamisen lisäksi on otettava huomioon myös tutkimuskohteen yksityisyyssuoja. Julkisten henkilöiden yksityisyyden suoja on selkeästi kapeampi kuin yksityishenkilöiden (Kuula 2006, 77). Rutas-Matti voidaan lukea julkiseksi henkilöksi hänestä kertovien lähteiden runsauden takia. Hänestä on saatavalla monen tasoista sekä eri tavoilla värittynyttä aineistoa. Aineistossa saattaa olla arkaluontoiseksikin miellettävää aineistoa. Kulttuuriset seikat tilannekohtaisuuden ohella vaikuttavat siihen, mitä asioita pidetään arkaluontoisena. Arkaluontoisina pidetään muun muassa sellaisia asioita, jotka voivat leimata tutkimuskohteen negatiivisella tavalla. (Kuula 2006, 136.) Tällaiseksi voidaan määritellä esimerkiksi Rutas-Matin kansalaissodan aikaiset toimet valkoisten puolella. Aiheesta ei tosin ole löytynyt faktatietoja, joten en ole asiaa tutkimuksessani juurikaan käsitellyt. Myös Saarisen tehdessä tutkimusta Heikan Jussista oli yhteisön sisäinen paheksunta tutkimustuloksia kohtaan noussut esille. Tuolloin jo edesmenneen Jussin ystävät olivat aiempia tutkimuksia lukiessaan närkästyneet Saarisen käsiteltyä Jussin negatiivisia piirteitä. Tutkimuskohde oli ollut informanttien ystävä, ja he kokivat epämieluisten asioiden esiintuomisen ja Heikan Jussin nimittämisen kylähulluksi loukkaavana. (Saarinen 2003, 50-51) Tutkijalla on siis vastuu siitä, millainen kuva tutkimuskohteesta välittyy tutkimuksen kautta. Rutas-Matti on kuollut jo yli 40 vuotta takaperin, eikä hänellä ole jälkeläisiä, jotka puolustaisivat hänen oikeuttaan yksityisyyteen tutkijan edessä. Tutkijana on minun otettava vastuu Rutas-Matin henkilökuvan välittämisestä. Pyrin tekemään oikeutta informanttien tarjoamille tiedoille sekä kunnioittamaan Rutas-Matin muistoa siinä määrin kuin tutkimusmateriaalini antaa myöten.

4. RUTAS-MATIN ELÄMÄKERTA

4.1. Elämäkerran lähteistä

Rutas-Matin henkilöhistoria löytyy omaelämäkerrallisena muistelukerrontana Maapallopatsaan taulujen teksteistä, merkintöinä kirkonkirjoista, kirjoituksina lehtiartikkeleista, esseistä ynnä muista häntä käsittelevistä teksteistä. Rutas-Matin elämästä on myös kirjoitettu jokunen muutaman sivun mittainen artikkeli, joita löytyy muun muassa *Mahlun Mäkilöillä*-kotiseutukirjassa sekä irrallisina, julkaisemattomina dokumentteina Saarijärven museon arkistoista.

Elämäkerran selvittäminen on ollut haastavaa. Esimerkiksi Rutas-Matin nuoruusvuosista on saatavilla vain hyvin niukalti tietoja. Parhaiten tietoja hänen lapsuudestaan ja nuoruusvuosistaan löytyy Maapallopatsaan kylkiin kiinnitetyistä omaelämäkerrallisissa tauluista. Helpoiten tietoja on löydettävissä Rutas-Matin elämän viimeisistä elinvuosista Saarijärven Mahlulla. Tällöin hänen patsasprojektinsa keräsi laajalti huomiota osakseen ja Rutas-Matin kertomuksia kuuntelivat matkailijat, mahlulaiset ja toimittajat, joiden kautta hänen kertomuksensa tulivat julkisuuteen. Vertailemalla lähteitäni ristiin olen koonnut lyhyen elämäkerran Rutas-Matista.

4.2. Lapsuus ja nuoruus

Matti (Kallenpoika) Rutanen syntyi 22.2.1888 Hankasalmella torppari Carl (Kalle) Juhonpoika (1.7.1851-6.9.1914) Rutaselle ja Matilda Rutaselle (os. Korhonen 15.9.1863-23.2.1892). Neljän lapsen äiti kuoli lasten ollessa pieniä. Maapallopatsaan teksteissä Rutas-Matti kuvaa äidin kuoleman herättämiä tuntoja seuraavasti:

> Mite Jumala minullennii pienenä lapsena on henge antanna tänne köyhään, kurjaan ja syntiseen mailmaan. Mite olin jeännä orvoks äijistän. Ne ku ol pienenä lapsena jättännä kylymälle tuvan permannolle istumaa iha alasti. Siinä oon itkennä. (Maapallopatsaan taulu 1; *Mahlun mäkilöillä* 1994, 319.)

Äidin menetys oli lapselle tuskallinen kokemus (Leppämäki, 1983). Katkelma patsaan teksteistä kertoo äitipuolen saapumisesta taloon ja Rutas-Matin elämän lapsuuden loppumisesta:

> Minu isälläni ol talo ku se otti toise aka. Niin sillon ne ajo vanhat lapset riikille. Minä kun muistan sen palaspussin, minkälainen se ol. (Maapallopatsaan taulu 1; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 319.)

Elokuun 20. päivä vuonna 1892 Kalle Rutanen otti kuulutukset ja myöhemmin vihittiin Zenobia Heikintytär Pollarin (20.3.1866-21.8.1931) kanssa, minkä jälkeen perhe muutti asumaan Joosepinmäen torppaan Saarijärven Häkkilän Hirvaanmäelle vuonna 1898 (esim. Leppämäki 1983; Leppämäki 1990). Kalle ja Zenobia saivat avioliittonsa aikana vielä kahdeksan lasta. Torppariperheessä rahaa oli niukalti, joten Rutas-Matti lähetettiin 12-vuotiaana työn hakuun isänsä uuden perheen tieltä, kuten tuohon aikaan oli vielä tapana. Kertomansa mukaan Rutas-Matti täyssisaruksineen päätyi *riikille* eli kerjuulle 1900-luvun vaihteessa. Kirkonkirjoissa Rutas-Matin mainitaan käyneen rippikoulussa Saarijärvellä vuonna 1905. Hän oli ollut renkinä kotitalonsa naapurissa Koivulassa ja asustanut toisen naapurin, Riihimäen torpassa veljensä Johanneksen kanssa.

Rutas-Matin nuoruusvuosista ei ole juurikaan tietoja. Hänen arvellaan olleen Jyväskylässä Joonas Mataraisen asepajalla asesepän opissa 1910-luvulla, jolloin hän todennäköisimmin oppi pyssysepän taidot (Leppämäki 1983). Patsaassaan Rutas-Matti kuittaa monen vuoden aikajakson toteamalla seuraavasti: “Minä ku tulin nii isoks että kelepasin ihmisille, mänin Kokkolaan” (Maapallopatsaan taulu 1; *Mahlun Mäkilöillä*, 319).

Rutas-Matti matkusti Kokkolaan veljensä suutari Yrjö Hautakosken (ent. Rutanen) luokse juuri ennen Suomen itsenäistymistä Venäjästä. Omien sanojensa mukaan hänet oltiin vähällä lähettää Venäjälle, koska hänellä ei ollut passia:

> Minä mänin Kokkolan nimismieheltä passia anomaa, muuten nuo venäläiset vie minut. Se sano, ettei hänen passisa anto auta mittää. Se neuvo minut karkuu. Minä oon Kokkolasta sillä tiellä tänäkin päivänä. (Maapallopatsaan taulu 1; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 319.)

Ensimmäisien sortovuosien aikaan Suomen Suuriruhtinaskunta velvoitettiin osallistumaan myös Venäjän valtakunnan puolustukseen. Oli annettu määräys, että suomalaisia joukkoja voitiin käyttää ulkomaillakin. Suomen armeija sellaisenaan oli lakkautettu ja liitetty osaksi keisarillisen Venäjän armeijaa. Suomalaisia ei kuitenkaan vapaaehtoisesti saatu Venäjän armeijaan, ja passiivisen vastarinnan

kannattajien, *Kagaalien* salaseuran järjestämät kutsuntalakot aiheuttivat suomalaisten asevelvollisuuden lopettamisen. Suomen aseelliset voimat korvattiin Venäjälle rahallisesti niin sanotuilla sotilasmiljoonilla. (Nygård & Kallio 1987, 556.) Passittomien ”pakkovärväykset” Venäjän armeijaan eivät liene olleet tuntemattomia Rutas-Matin aikalaisille.

4.3. Rutas-Matti kansalaissodassa

Venäjän maaliskuun ja lokakuun vallankumoukset vuonna 1917 käynnistivät prosessin, jonka seurauksena Suomi lopulta itsenäistyi Venäjästä. Kahtiajakautunut yhteiskunta, poliittiset skismat ja tyytymättömyys vallitseviin oloihin sytyttivät Suomessa kansalaissodan talvella 1918. Sekä valkoisten että punaisten puolella taisteli aatteellisia, jotka uskoivat olevansa oikealla asialla ja toisaalta oli niitä, jotka tarttuivat aseisiin vasta ympäristön esimerkin tai virkavallan käskyn saatuaan. (Häikiö & Aunesluoma 1995, 28.) Rutas-Matti värvättiin Suomen kansalaissotaan valkoisten puolelle. Hänen tiedetään olleen intomielinen valkoisten kannattaja työläis- ja torpparitaustastaan huolimatta. Suvussani kerrotaan tarinaa, jonka mukaan Rutas-Matti oli liikkunut isänmaanhenkisissä piireissä omaksuen valkoisen aatteen. Kertomuksen mukaan Rutas-Matti oli törmännyt metsässä naapureihinsa, jotka käpykaartilaisina pakoilivat värväytymistä. Käpykaartilaiset huomattuaan Rutas-Matti ampui näitä kohti. (Pauli Rutasen haastattelu 2005.) Vaikka Rutas-Matti olikin ollut valkoisten kannattaja, ei ole tiedossa kuinka innokkaasti hän loppujen lopuksi lähti sotaan.

Kansalaissota oli Rutas-Matille elämän käännekohta. Maapallopatsaan tauluissa hän kertoo vannoneensa sotilasvalat Tuomarniemen sotilaskoulun kanssa, ja hänen tiedetään lähteneen sotaan Vöyrin koulun mukana. Rutas-Matti kirjoitti ylös sen, miten Jumala varoitti häntä odottavasta kuolemasta:

> Minun ku pit tästä lähteä sitten kaheksantoista sottaa, männä Tuomarniemen sotakouluu.
> Minä en ehtinnä siellä muuta ku vannoa ne Jumalan pyhät, kalliit valat valtakunna ja valtion peälle. Eikä ollu kauvankaa, niin ne minu valan män manpallon peälle. Ja valoja tehessä Jumala käski Tuomarin sanomaan, että kuolemas on lähellä. Ja kun tulin pihalle valalta, minulle tul niin kova sieluntuska ja hätä, että minä meinasin kuolta siihe. (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320.)

Hän osallistui Vaskiveden taisteluihin sekä oli mukana Tampereen valtauksessa (Leppämäki 1990). ”Sitten mäntiin yöllä Vaskiveille. Siitä alako tää sota” (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320). Rutas-Matti kertoo itsekin tauluissaan kokemuksistaan sotalähettinä:

> Minä ku olin kaheksankymmenekolomen miehen sakissa se sotalähetti. Minu ol mäntävä, vaikka vaikeata se ol. Miten kaikki katos minu jälessän. (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun mäkilöillä* 1994, 320.)

Hänen elämänsä käänteentekevimpiin kohtiin kuului se, kun hän jäi komppanian lähettinä kahden rintaman välille Tampereen valtauksessa keväällä 1918 ja tulitaisteluiden keskellä rukoili Jumalalta pelastusta. Pekka Juntunen siteeraa haastattelemaansa Olavi Vallivaaraa: ”Tulikosketuksessa Matti jäi omien ja vihollisten tulen väliin hankalaan asemaan ja siellä hän vannoi pyhät valansa Jumalan kanssa: Lupasi ajaa kykyjensä mukaan Jumalan asiaa jos selviäisi hengissä” (Juntunen, 7). Rutas-Matti selvisi sodasta fyysisesti vahingoittumattomana. Maapallopatsaassa esiintyvän kirkon siluetin on tulkittu esittävän nimenomaan Tampereen Tuomiokirkkoa, jonka läheisyydessä Rutas-Matin uskotaan maanneen taistelun aikana (Juntunen, 3-4). Maapallopatsaan tauluissa mainitaan samasta tapauksesta:

> Mutta kun punaset nosti konekivveärisä penkereen peälle nii lähelle, että näin kun ne rupes vastattai papattamma. Minä makasi aukealla pellolla matalan kivraunion peällä viis tuntia. Ja sitten kun se kuulasai lakkas, minä olin tullu vähän turraks. (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320.)

Pelastautuminen Tampereen valtauksesta oli Rutas-Matille elämän tärkeimpiä muistoja. Ulla-Maija Peltonen käsittelee traumaattisista kokemuksista selviämisestä teoksessa *Muistin Paikat – vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* sanoessaan, että selviytymisen aiheuttama syyllisyydentunne oli vaikea, ja siksi oli tärkeää kertoa pelastumisesta eteenpäin (Peltonen 1993, 61). Rutas-Matin kertomukset ristitulesta pelastumisesta ovat hyvä esimerkki selviytymistarinan merkityksestä sodasta selvinneille. Pelastumisen tärkeys oli niin suuri, että kertomus on saatettu julkisuuteen Maapallopatsaan kuparitaulujen kautta.

Isäni serkku, Pauli Rutanen on välittänyt kertomuksen, jonka mukaan Rutas-Matti olisi kansalaissodan aikana ollut mukana teloituskomppaniassa. Arveltiin, että hänet oli yksinkertaisena miehenä saatu huijattua mukaan ikävään velvollisuuteen ja että tämä kokemus olisi ollut hänelle erittäin traumaattista. (Pauli Rutasen haastattelu 2005.) Tätä tietoa en ole kuitenkaan pystynyt varmentamaan, sillä dokumentteja aiheesta en ole löytänyt. Monet palasivat sodasta traumatisoituneina. Herkälle ihmiselle sotaan joutuminen on ollut muutoinkin traumaattista. Rutas-Matti poti vahvaa syyllisyydentuntoa jälkikäteen, ja on mahdollista, että hän olisi pyrkinyt sovittamaan syntejään Maapallopatsaallaan.

4.4. Kansalaissodan jälkeen

Kansalaissodan jälkeen Rutas-Matti komennettiin toistamiseen töihin Jyväskylään Mataraisen asepajalle, josta sittemmin tuli Jyväskylän kivääritehdas. Rutas-Matilla kerrotaan olleen synnynnäisiä lahjoja kiväärin piipun pään muotoilussa, ja hän oli erinomainen rihlapyssyjen valmistaja ja korjaaja.

Kun Vaajakosken SOK:n tehtaita ja voimalaa rakennettiin 1920-luvulla, oli Rutas-Matti töissä rakentamassa sähkölinjoja. Hänen työtoverinsa huomasivat hänen suurellisuutensa ja mielikuvituksensa ja alkoivat piloillaan nimittää Rutas-Mattia insinööriksi ja teknillisten teknikkojen teknikoksi. Tittelit jäivät sittemmin Rutas-Matin käyttöön. Kerrotaan Rutas-Matin olleen rakentamassa myös Vihtavuoren ruutitehdasta. (Leppämäki, 1990.)

Muutamissa lähteissä mainitaan niin sanottu kauppaneuvos Hanna Parviaisen tapaus, joka ajoittuu kansalaissodan jälkeisiin vuosiin. Esimerkiksi Tapperin näytelmässä *Matti ja Jumalatar* kerrotaan, että Rutas-Matti oli kovin ihastunut rikkaaseen perijättäreen ja kirjoitti tälle, että olisi tulossa tapaamaan tätä. Kirjoitusvirhe muutti sanamuodon siten, että kirjeen mukaan Rutas-Matti olisi tulossa *tappamaan* neitiä, ja tämän takia oli virkavalta puuttunut peliin pidättäen Rutas-Matin. Olin laittanut asian kirjailijan taiteellisen vapauden piikkiin, kunnes muutama saamani teemakirjoitusvastaus toisti saman kertomuksen:

> Tampereella oli kuuluisa tehtaan omistaja Parviainen nimeltään ja hänellä Hanna niminen tytär. Kuultuaan asiasta Matti oitis innostui kirjoittamaan Hanna neidille ja ehdottamaan tapaamista. Pieni

> kirjoitusv. kuitenkin sekoitti tilanteen, kun tapaamis sanasta tuli sana tappamaan. Kun Matti saapui Tampereen asemalle, oli poliisit vastassa. Asia selvisi poliisiasemalla, mutta Hanna jäi näkemättä. Matti palasi epäonnistuneelta kosioreissulta ”katsastamaan paikkakunnan tyttöjä (TKU/o/07/1h.)
>
> Äiti kertoi, että Matti aina joskus kirjoitteli ihailemilleen naisille. Kerrankin hän oli lähettänyt kirjeen, kun halusi tavata naisen: Minä **tapan** sinut sinä ja sinä päivänä siihen ja siihen aikaan. Voi vaan kuvitella miten pieni kirjoitusvirhe muuttaa kirjeen sisältöä. (TKU/o/07/1f.)

Toinen lähde kertoo, että Hanna Parviainen olisi itse ollut rakastunut Rutas-Mattiin, mutta kun ei saanut tätä, oli usuttanut poliisit Rutas-Matin kimppuun (Leppämäki s.a.). Rutas-Matti ei kuitenkaan itse mainitse asiasta lähteissäni.

Rutas-Matti juhla-asussaan asuinmökkinsä edessä. Ikkuna on Pylkönmäen kirkon vanha ikkuna. Valokuva Saarijärven museon arkistoista (K166:36)

Jyväskylästä Rutas-Matti muutti Saarijärven Mahlulle Rampsin ylätupaan. Rutas-Matti oli Mahlulle muuttaessaan ilmoittanut rippikirjoihin ammatikseen liikemiehen vuosina 1941-1950, mutta seuraavissa rippikirjoissa liikemiehen titteli oli jo pyyhitty yli. Mahlulla asuessaan hän harjoitti pyssysepän ammattia ja hankki lisätuloja kalastamalla, metsästämällä sekä pyytämällä kettuja myrkyllä. Eräässä lehtiartikkelissa kerrotaan Rutas-Matin vaiheista seuraavasti:

> Insinöörin arvolle ei tavallinen maatyö sopinut. Kerran kun hänelle tuli virallinen kirje osoitettu työmies Matti Rutaselle, hän loukkaantui ja sanoi: "Kuka on nähnyt minun työtä tekevän". (Leppämäki, 1983.)

Kun Harjun sotilasvirkatalo 1930-luvulla jaettiin asuintiloiksi, sai Rutas-Matti Aarno Tavailan avustuksella puolen hehtaarin kokoisen metallityömiehelle mitoitetun Koivukannan tontin (*Sampo* 15.10.1964; Koskinen, 1989). Tällöin hän oli jo yli 40-vuotias. Omalle tontilleen Rutas-Matti rakensi asuintuvan avoliitereineen. Vajaan kymmenen neliön mökki toimi samalla myös Rutas-Matin työtilana. Mökin ikkunaksi oli saatu Pylkönmäen vanhan kirkon ikkuna pokineen, ja koko tupa oli vuorattu sisältä pahvilla lämmönpitäväksi (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 316).

4.5. Maapallopatsas

Vuosi 1937 oli Rutas-Matille merkittävä vuosi. Puolisosta haaveileva Rutas-Matti oli aikonut rakentaa vaimonsaantivaraksi toisen, paremman asuintuvan, mutta sen rakentaminen joutui väistymään, kun Jumala komensi Rutas-Mattia rakentamaan patsaan. Tauluissa Rutas-Matti kertoo saaneensa tuolloin näyn, jossa Jumala vihki hänet Vapahtajaan. Hän perusti Maapallopatsaan sekä sen tekstit uskonnollisiin näkyihinsä. Rutas-Mattia haastatellut toimittaja Irja Sievinen siteeraa häntä seuraavasti:

> – Minun piti ruveta vuonna 1936 rakentamaan kunnon asuntoa, alku oli siihen jo tehtykin, mutta sitten sanoi Jumala eräänä iltana, että annas Matti sen kämppäsi jäädä ja rakenna minun kunniakseni maapallopatsas. Tulisia, hopealle ja kullalle välkkyviä kirjaimia ilmestyi torppani seinälle ja minä kiireellä kirjoittamaan niitä paperille. Sitä mukaa kun olin saanut ne paperille pantua, sitä mukaa katosivat kirjaimet seinältä. Ne tulikirjoitukset on nyt tekstattu patsaan jalustaa peittäville kuparilaatoille. (Sievinen s.a.; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 330-331.)

Tapahtumista kerrotaan useita kertoja sekä lehtihaastatteluissa että valmistuneen patsaan kuparitauluissa (esim. Maapallopatsaan taulut 2, 7 ja 8).

Patsaan varsinainen rakentaminen alkoi vuonna 1950. Projekti vei suuren osan Rutas-Matin ajasta ja lähestulkoon kaikki hänen rahansa. Patsasta rakentaessaan Rutas-Matti sai elantonsa pääasiassa metsästyksellä ja kalastuksella. Lisäksi hän sai pientä valtion eläkettä. Räjähtänyt nalli oli vienyt näön Rutas-Matin toisesta silmästä. Sokeutunut silmä pakotti luopumaan pyssysepän ammatista, joka oli

muutoinkin muuttumassa kannattamattomaksi. Aseita sai 1950-luvulla ostaa jo valmiina kaupoista. Lisätulojen saamiseksi Rutas-Matti kiinnitti läheiseen koivuun metallisen keräyslippaan. Keräyslipas oli ollut jo varhaisessa vaiheessa merkittävä tulonlähde. Lapsettomaksi jääneeltä isosisarelta Lyytiltä saatu 45 000 markan perintö auttoi Rutas-Mattia myös eteenpäin (Keskinen 1955). Myös tuolloin pääministerinä toimineen Kekkosen kerrotaan antaneen Rutas-Matille huomattavan rahalahjoituksen, 6000 markkaa patsasta varten. Kekkosen rahalahjoitukselle löytyy myös toisenlainen teoria, kuten informanttini kertovat:

> M: Saiko se siihe avustusta siihe
> E: Ei
> M: Kekkoselleko se kirjotti?
> E: Joo, ei se saanu.
> M: Sehä puhu monta kertaa että se o totani, mikskä ne sitä sanokaa… tykkäs huonoa ku se ei antanu
> P: On Kekkosen avustuksesta kuullu että sieltä kuustuhatta markkaa tullu, onko asia sitte toisin?
> E: Ei kyllä se ano varmaanki se kuustuhatta markkaa mut sielt ei tullu.
> M: Nii se ainaki, kyl mulla olis semmone käsitys että se ei sitä saanu sitä. Kekkone oli paha mies, että.
> E: Mut se sitte siinä vaiheessa kun se tul se eläke alako tulla sillo. Sitä se tuota epäili että se ol
> (…)
> E: Minu muisti se ei saanu, eikä eikä ainakaa koskaa meillä sitä puhunu, ku sitte ku se eläkkeen
> M: Oisko se saanu sitte sillä keino että jos ne laitto usseamman erän kerralla, että se olis saanu sen. Taannehtiva eläke.
> P: Se voi olla.
> M: Niin se varmasti on ollu ja se yhisti sen siihe Kekkoseen. Kekkonen muuttu paremmaks mieheks. (TKU/a/07/2.)

Rahojen alkuperä on epäselvä, sillä kummallekaan teorialle en ole toistaiseksi löytänyt tueksi todisteita. Tämän tutkimuksen kannalta rahojen alkuperä on merkityksetön, mutta jatkoa ajatellen Kekkosen rahalahjoituksen selvittäminen voisi tuoda mielenkiintoista näkökulmaa esimerkiksi nykykansantaiteen arvostuksesta.

Maapallopatsaan rakennustyöt kestivät arviolta 5-6 vuotta, alkaen vuodesta 1950. Mahlulaiset avustivat Maapallopatsaan rakentamisessa. Eräs informanttini kertoo teemakirjoitusvastauksessaan seuraavaa: “Kun maapallopatsasta rakennettin oli yksi veljistämme hänen apunaan esim. sementtikuvien valussa ja kirjaimien teossa.” (TKU/o/07/1d.) Ideoita patsaan tekoon Rutas-Matti sai ympäristöstään, esimerkiksi ottamalla Neitsyt Mariaa varten mallia kylän tytöistä (TKU/o/07/1h).

Kun pojannaskalit olivat käyneet uhkailemassa patsaan kaatamisella, oli Rutas-Matti rakentanut Maapallopatsaan perustuksiin suuret, ristin muotoiset tukirakennelmat pitämään sitä pystyssä (TKU/a/07/3; Kotomaamme koko kuva 12.10.1964; Leppämäki s.a.). Patsaaseen on käytetty arviolta 200-300 kiloa rautaa ja noin 80 säkillistä sementtiä (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 332). Saarijärven kulttuurisihteerin Eija Viitasen tekemä muistio Maapallopatsaan korjaustöistä vuodelta 1987 kertoo seuraavaa:

> Patsaan runko-osa on tehty isoista kivistä, joiden välissä sideaineena erittäin hiekkapitoinen sementti. Patsaan päällyskerrokset ovat lähes puhdasta sementtiä; kova ja kiiltävä kerros. Materiaalien erilaisuus aiheuttaa jatkuvaa halkeilua ja osien putoamista. (Viitanen, 1987.)

Maapallopatsas ei ole pallon muotoinen, vaan Rutas-Matti on todennut patsaan nimen tulleen siitä, että siihen kuuluu koko maapallo: ”kaikki merenpohjia myöten, siihen kuuluu menneet ja vastatulevat ihmiset” (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 333).

Maapallopatsas etupuolelta kuvattuna (TKU/p/07/5).

Teos esittää Jeesuksen elämän eri vaiheita, lapsuudesta ristinkuolemaan saakka. Maapallopatsas on noin neljä metriä korkea ja viisi metriä leveä teos, jonka vasempaan laitaan on kuvattu Jeesus saarnaamassa, keskellä Jeesus ristiinnaulittuna

ja oikealla lapsena, äitinsä Neitsyt Marian sylissä. Patsaan raamatullisen lähtökohdan lisäksi teoksessa on myös maallinen puoli. Patsaan toiselle puolelle, Neitsyt Marian kuvan taakse, on kuvattu lakki kädessä seisova Rutas-Matti, jonka vieressä seisoo henkivaimo ja tämän sylissä henkilapsi. Ristin takapuolella on kirkon kuva, joka Rutas-Matin tulkinnan mukaan on se universaali kirkko, joka kokoaa yhteen kaikki maailman uskonnot. (*Helsinkiläisiä ja Mahlun Matti*, 19.11.1962; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 329.) Maapallopatsaan jalustaa kiertää sementtisten ja kuparisten ihmishahmojen friisi, joka Rutas-Matin mukaan käsittää vertauskuvallisesti kaikki maailman menneet, nykyiset sekä tulevat ihmiset:

> Tässä soatton katella näköstännö. Tämä sementtinen pien väk on sitä tuhatvuotista etteenpäi, niinku se vanha Pyhä Raamattu kertoo siitä tuhatvuotisesta aikakauvesta. (Maapallopatsaan taulu 5; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321)

Pientä kuparista väkeä (TKU/p/06/32).

Maapallopatsaan jalustaa peittävät suuret, täyteen kirjoitetut kuparilaatat, joihin Rutas-Matti valmisti tekstejä auton sisäkumista tekemillään kirjasimilla. (Koskinen 1989; Keskinen 1955.) Informanttini kertovat myös kirjasimien teosta:

> E: Se tuotani, kuin… Olikoha se nyt kumisaappaan kantalapusta vai mistä se otti kumia ja teki siitä kirjaimet. Se meiltä haki lehtiä mistä se näki kirjaimet mallit. Puustavit (naurua)

> M: Puustaviahan ne o
> E: Ja tuota ne sitte jokkainen ol tuota liimattu semmmoseen pieneen puukapulaan ja sillä sitte paino aina ensiks moaliin ja sitte siihe. (TKU/ a/07/2.)

Yhteensä suuria kuparilaattoja on teoksessa kymmenen, viisi patsaan etupuolella ja viisi takapuolella. Lisäksi patsaan kylkeen on kiinnitetty pieni laatta, jossa varoitetaan ilkivallantekijöitä Rutas-Matille ominaiseen tyyliin: ”Tokko senlaine roska tietä, että Jumala laitta roskan nenä pysty ja koivet suoraks, ni ei ilkele Jumalan patsalla sen konta” (Maapallopatsaan päätytaulu; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 323). Rutas-Matin omintakeisesta kirjoitustyylistä kerrotaan kotiseutukirjassa seuraavasti:

> Matin puhuma murre oli monilta muiltakin sanoiltaan lähempänä kirjakieltä kuin Mahlun murre, mutta muita eroja ei tekstin puhtaaksikirjoituksessa ole pyritty huomioimaan. Puhdas kirjakieli ei taas tekstin selvennyksessä käy, koska se ei säilyttäisi Matin tekstin puhekielenomaista tyyliä. (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 319.)

Rutas-Matti käytti teksteissä omaa puhuttua kieltään. Tekstit ovat kirjoitettu Mahlun murteella ilman välimerkkejä ja välittämättä tavutuksista. Rutas-Matin kielenkäytössä sana maapallo kääntyy *manpalloksi* ja Maapallopatsas *Manpallopatsaaksi*. S- ja N-kirjaimet kääntyvät välillä nurin päin. Näissä ”laintauluissa” (Kyllijoki, 1961) Rutas-Matti käy läpi elämänsä käännekohtia ja tulkintoja kristinuskosta. Lisäksi niistä käy ilmi Rutas-Matin oma paikka maailmanjärjestyksessä. Maapallopatsaassa on näkyvillä Rutas-Matin oma ajatusmaailma.

Koska patsaan taulut olivat kuparia ja tekstit maalia, ne kuluivat ja hapettuivat nopeasti. Aivan alkuperäiset tekstit tuhoutuivat, jolloin Rutas-Matti joutui uusimaan taulujaan. Rutas-Matti ei kirjoittanut tekstejä samankaltaisina kuin alkuperäistauluissa, vaan uusi tekstejä sen hetken tunnelman mukaan. Tästä syystä tekijälle tärkeät asiat toistuvat useaan kertaan patsaan tauluissa. (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 323-324.) Informanttien haastattelussa kävi ilmi eräs uusimisen syistä, huono maali:

> M: Mutta se on semmosta moalia, itehä se kehitti sen maalin. Mitähän kaikkea siinä mahtaa olla
> E: Kyllä se on tota kaupasta se loppuje lopuksi osti. Se moaliha ei pysyny.

> M: Ai nii se tais olla (naurua)
> E: Se ensimmäinen minkä se teki, nehä tippu kokonaa allaa siitä
> M: Nii ne piti uusia kokonaa se
> E: Nii, sehä kirjotti uudellee kaikki. (TKU/a/07/2.)

Tauluja on myös saatettu viedä toisaalle, kuten eräässä artikkelissa todetaan:

> Nuori helsinkiläinen kuvanveistäjä oli käynyt Mahlun Matin eli Matti Rutasen maapallopatsasta katsomassa ja samalla keskustellut tekijän kanssa tämän Tikanpesässä useita tunteja. Muistoksi Matti antoi vieraalleen yhden kappaleen ”laintauluista”, joita hän on sijoittanut patsaskolossinsa jalustaan. (*Helsinkiläisiä ja Mahlun Matti* 19.11.1962; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 328-329.)

Olisi mielenkiintoista tietää, mitä kyseisessä taulussa luki ja mitä sille on sen jälkeen tapahtunut. Kuvanveistäjä on saattanut olla joko Pekka Kontio tai Kain Tapper, mutta varmuutta tästä ei ole. On myös mahdollista, että muitakin alkuperäisiä laattoja on olemassa jossain muodossa. Esimerkiksi alkuperäisten taulujen tekstejä voisi ehkä tutkia suurennuttamalla 1950-60-luvulla otettuja valokuvia. Patsaan alkuperäisistä, nyt jo hävinneestä tekstistä on olemassa ainakin yksi lehtisitaatti:

> ”Minuva ku Jumala piti välikappaleena vuonna 1937 näissä asijoissa niinku tässä sen itsensä patsalla… minä laski polvilleni maaha käteni rinna eissä ja pysi Jumalata armahtama kaikkija manpallo pälle syntynet.” (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 333.)

Patsaan rakentaminen oli onnellista aikaa Rutas-Matille, sillä hän koki tekevänsä ihmiskunnalle suuren palveluksen teoksellaan (Koskinen 1989). Patsaan valmistuttua Rutas-Matti viimeisteli vaimonsaantivaraksi tekemänsä tuvan ja rakensi tontilleen vielä kolmannen, ”kuningattaren tuvan”. Tupa oli tarkoitettu Englannin kuningatar Elisabetille yöpymispaikaksi, tai lähteestä riippuen Rutas-Matin tulevalle puolisolle prinsessa Margareetalle asunnoksi (esim. *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 325; Vaajakallio 1981). Rutas-Matti oli kutsunut Englannin kuningattaren kunniavieraaksi Maapallopatsaan paljastustilaisuuteen keväällä 1955. Kutsuja oli lähetetty Buckinghamin palatsin lisäksi muun muassa Yhdistyneiden Kansakuntien päämajaan, mutta paljastustilaisuutta ei koskaan järjestetty, sillä yksikään kutsutuista ei vastannut kutsuihin. (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 332.) Sen sijaan Rutas-Matti totesi myöhemmin, että Jumala oli vihkinyt patsaan samanaikaisesti kun Rutas-Matti vihittiin roomalaiseen henkivaimoonsa, jolloin maallisen juhlan järjestäminen oli siltä osin turhaa (Sievinen s.a; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 330-331).

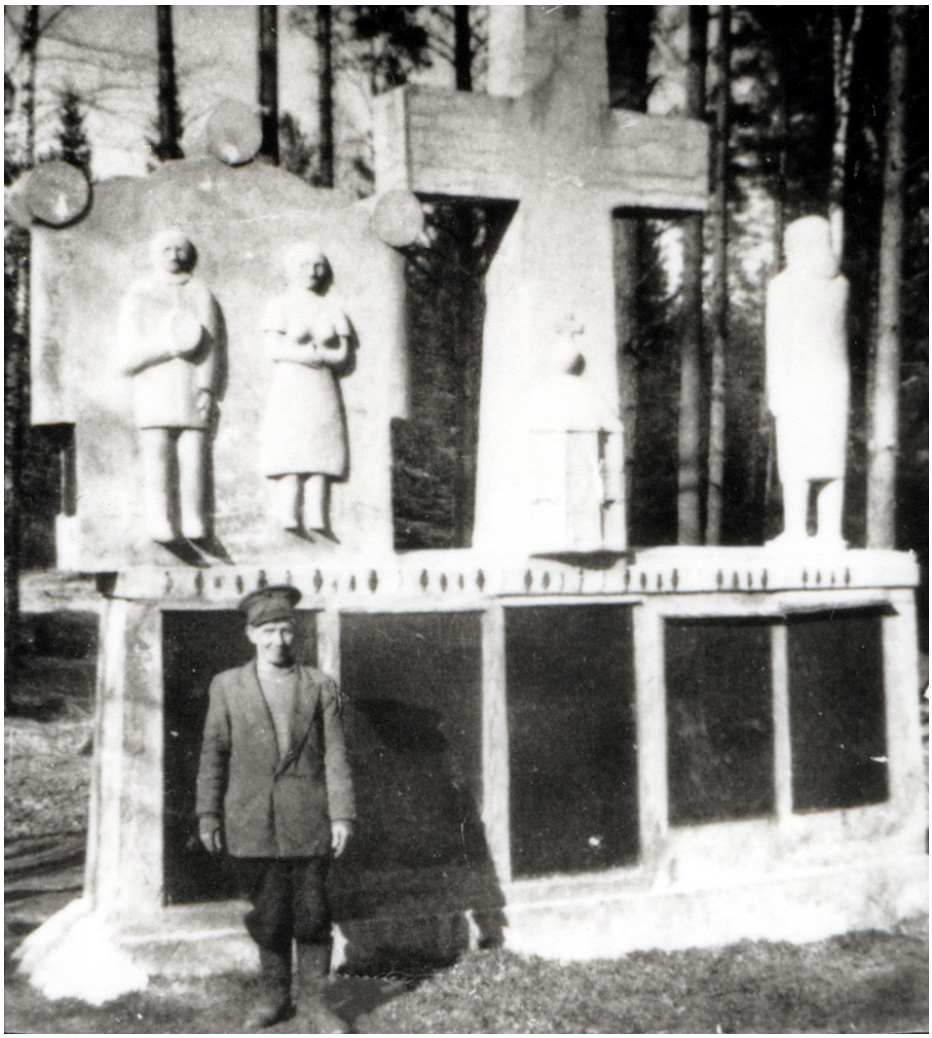

Rutas-Matti Maapallopatsaan takapuolella. Ylhäällä vasemmalla on Rutas-Matin omakuva henkivaimonsa ja -lapsensa rinnalla. Keskellä näkyy kirkon silhuetti ja vasemmalla Jeesus takaapäin kuvattuna Valokuva Saarijärven museon arkistoista.

4.6. Rutas-Matin vanhuus ja holhoukseen määrääminen

Keräyslipas tuotti vielä patsaan valmistuttua 1950-luvun lopulla niin hyvin, että Rutas-Matti oli miettinyt patsaan laajentamista, mutta tämä jäi lopulta toteuttamatta (*Keskisuomalainen* 16.6.1960). Rahantulo sai Rutas-Matin harkitsemaan vanhoilla päivillään myös auton hankkimista, mutta tällöin sosiaali- ja holhouslautakunta astui väliin. Kunta asetti tuolloin Rutas-Matille ”vorminteriksi” eli holhoojaksi tämän naapurin, Emil Pihlaisen. Auton hankinta evättiin, ja Jyväskylän autoliikkeille ilmoitettiin, ettei Rutas-Matille saa myydä autoa. (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 325.) Tämä oli itsenäiseen elämään tottuneelle miehelle kova pala, ja vihan kohteeksi joutuikin vorminteriksi määrätty naapuri. Vorminterin määrääminen osoittaa sitä, että kunnan virkailijat katsoivat Rutas-Matin tulleen vanhemmiten kykenemättömäksi itseään koskevia päätösten tekemiseen, ja tästä Rutas-Matti onkin

ollut erittäin katkera. Maapallopatsaaseen on kirjoitettu hänen omat mielipiteensä holhoukseen ja laitoshoitoon määräämisestä:

> 1959. Nämä asiat on senlaisia, että niin se on hyvä sotakorvaus Saarijärven kunnalta, ku olin puoltoista kuukautta putkassa. Tästä manpallopatsaan paikalta ottivat. Mite hirveitä ol niijen noamat, ku ne ol kierossa. Minkälaista ol kun ne vei mielenvikkaisten tuppaa. Siinä ol akkuna auki. Nii Jumala astutti niin korkeasta akkunasta, ettei siitä kukkaa olis peässy iliman portaita. Minä sain astua yhellä askelella. Ja siellä rukkoilin Jumalata viemää ihten elävänä pois, ku ei ottanna henkeä pois. Se astutti takasin samalle akkunalle. Siitä ottivat ja veivät lintuna putkaan kiusattavaks. (Maapallopatsaan taulu 7; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 322.)

Taulussa Rutas-Matti kertoo siitä, miten hänet vietiin ”lintuna putkaan”. Hänet vietiin väkisin, ilmeisesti kantamalla omasta pihastaan kunnalliskotiin. Kunnalliskodissa hoidettiin vanhusten lisäksi mielisairaita, ja monissa kunnalliskodeissa oli putka karkailevia tai väkivaltaisia potilaita varten. Tekstien pohjalta voi päätellä, että Rutas-Matti olisi hoitoon määräyksen jälkeen vastustelujen tai karkailujen takia todennäköisesti suljettu tällaiseen putkaan, josta jääneet kipeät muistot ovat päätyneet Maapallopatsaaseen saakka. Rutas-Matti ei itse kokenut itseään kykenemättömäksi vanhukseksi taikka mielenvikaiseksi. Patsasta rakentaessaan Rutas-Matti on ollut jo noin 60-vuotias. Näön menetyksen lisäksi Rutas-Matti oli tuolloin muutoinkin huonovointinen, kuten lehtisitaatti kertoo: “V. 1953 Matti Rutanen oli sairastellut ja ollut lyhyen ajan vanhainkodissa, mutta sitten palannut jälleen unelmaihmistensä luokse sementtisen patsaskolossinsa luokse.” (*Keskisuomalainen* 16.6.1960). Mitään tarkempaa tietoa hänen holhouksenalaisuuteen määräämiseen johtaneista syistä ei ole. Saarijärven kunnalliskodin kortistoista paljastui, että Rutas-Matti on ollut Kolkanlahden kunnalliskodissa 12.3.-10.4.1962 välisenä ajanjaksona, minkä jälkeen hänet on “vapautettu kotihoitoon” (Puhelinsoitto Saarijärven kaupungin arkistoihin 19.8.2005). Hänen tiedetään olleen sairaalahoidossa myös vatsavaivojen takia.

4.7. Prinsessat ja puolisohaaveet – Rutas-Matin sosiaaliset kontaktit

Rutas-Matin elämää väritti hänen tapansa ihastua kauniisiin nuoriin naisiin, joista hän toivoi itselleen vaimoa. Esimerkkinä voidaan mainita se, kun Brita Wikström valittiin miss Euroopaksi. Rutas-Matin tiedetään sanoneen että ”hänestä tulee

minulle Euroopan siitosäiti ja kyllä niistä jälkeläisistä jonkunlaisia tulee, kun äiti on kaunis ja isä viisas". (Koskinen, U. *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 325).

Monet informanteistani muistavat Rutas-Matin haaveet kuninkaallisesta puolisosta. Useat teemakirjoitusvastaukset kertoivat joko prinsessa Margareetan kosimisesta tai kuningatar Elisabetin tulosta Mahlulle. Myös Saarijärven kotiseutupäivien päätösjuhlassa 21.8.2005 Rutas-Mattia näytellyt Jyrki Huuha pohdiskeli ääneen, miten Elisabet pesisi iltaisin itseään Mahlunjärvessä Rutas-Matin pidellessä tämän kruunua ja pyyhettä (TKU/v/07/1). Seuraava, jo Rutas-Matin kuoleman jälkeen kirjoitettu artikkelisitaatti esittää mielikuvan siitä, miten mutkattomasti Rutas-Matin nähdään suhtautuneen odottamiinsa kuninkaallisiin vieraisiin:

> Rakentelen tässä prinsessalle taloa, joten aikaa ei ole paljon muuhun seurusteluun (…) Olen kirjoittanut Englannin kuningattarelle, että antaisi sisarensa minulle, Pohjolan Kenraalille, Arkkitähti-insinöörille, vaimoksi. Sain siihen käskyn unessa. Nyt on kirje postissa ja talo pitäisi saada valmiiksi ennen kuin Markareeta tulee (Vaajakallio 1981; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 327.)

Rutas-Matin naisseikkailijan maine tuotiin esille myös Saarijärven kotiseutupäivien päätösjuhlassa, jossa Rutas-Matin hahmo tarjosi pastilleja yleisön naisille ja pyysi toista esiintyvää naista mökkiinsä asumaan (TKU/v/07/1). Myös haastateltavani muistaa Rutas-Matin uskaliaat kertomukset:

> … Niissähän ne oli Matin jutut aina niissä naisissa ja… Ne oli semmosia juttuja, ei niitä kaikkia enneä muista. Sen minä muistan vielä ku Matin … semmosia, oiskohan ne ollu jostai päi tuolta Etelä-Suomesta olisivat semmosia nuoria naisia, ku Matti ol kalasti siinä Mahlun järvellä, niin tuota niiden naisten teki jottai kato miel ku Matti osas käyvä kalloo, iso – olko se hauki vai kuha vai mikä se oli. Matti ol sanonu sitte tuota ni että jos kiertöä viis kertoa sen venneen ympäri alasti kato, hän antaa sen kalan (naurua). Matti löi polovilleen siihen kato kokan puoleen ja sehän sitten näytti … tuosta ihan meni kun ne kiersi (naurua) (TKU/a/07/3.)

Yksin eläminen ei ollut Rutas-Matille tarkoituksenmukainen valinta, vaan sattumien sanelemaa todellisuutta. Naisväestö oli joutunut selviämään yksin kun miehet taistelivat kansalaissodassa ja myöhemmin talvisodassa sekä jatkosodassa. Yksinelävä mies oli varmasti harvinaisuus. Rutas-Matin puolison kaipuu on sen tähden varmasti ollut vieläkin korostuneempaa. Rutas-Matin naimattomuuteen vaikuttivat todennäköisesti vahvimmin hänen mielentilansa lisäksi hänen ikänsä sekä sosiaalinen asemansa. Kansalaissodan päätyttyä hän oli jo yli

kolmekymmenvuotias köyhä työmies. Pieni tupa ja pyssysepän vaatimattomat tulot eivät juuri houkuttaneet puolisoehdokkaita, vaikka Rutas-Matti kehui toimittajille olleensa naisten ihastelun kohteena:

> – Se on roomalainen vaimoni, joka hengessä minulle annettiin ja jolle minä tein lapsen, hymyilee taiteilija vieläkin hyvää mieltään (…)
> – Muuta muijaahan minulla ei olekaan. Pitää olla uskollinen tälle hengessä minuun vihitylle. Vaikka kyllähän ne kirkonkylän tytöt taitaisivat tykätä, sellaisia ovat katseet ainakin kun juhlapuvussa kaupassa sattuu poikkeamaan. (Sievinen s.a.; *Mahlun Mäkilöillä* 1994 330-331.)

Hän oli seurallinen, mutta eli ilman perhettä ja puolisoa. Vaikka Rutas-Matin naisseikkailuista kerrotaan monia tarinoita, jäivät haaveet vaimon saannista vain haaveiksi. Rutas-Matti muutti vasta viimeisinä vuosinaan asumaan vaimollensa rakentamaan alatupaan, 20 vuotta sen rakentamisen jälkeen. Toiveet puolison saannista elivät yhtä pitkään kuin Rutas-Mattikin. Saamassani teemakirjoitusvastauksessa kerrotaan seuraavasti:

> Matilla oli koko elämänsä tavoitteena perustaa perhe. Siihen aikaan Mahlulla oli paljon nuorisoa, nuoria tyttöjäkin, joita Matti kävi ahkerasti katsomassa ja esittämässä (…) Matti ilmestyi eräänä päivänä kotiini ja tarjosi kihlasormuksia, jotka oli edesmenneen sisar Lyytin sormukset. Asia ei kiinnostanut ja Matti palasi mökilleen ja kalastuksensa pariin. Samana syksynä muutamaa viikkoa myöhemmin Matti menehtyi sairauskohtaukseen. (TKU/o/07/1h.)

Rutas-Matin sosiaaliset kontaktit lisääntyivät huimasti patsaan rakentamisen myötä, sillä teos houkutteli paikalle turisteja ja toimittajia. Sukkelasanaisena ja mahtipontisena miehenä hän sai huomiota osakseen. Lähteeni – muiden muassa Uuno Koskisen ja Taito Leppämäen kirjoitukset – kertoivat Rutas-Matista ystävänään, jonka kanssa vaihdeltiin kuulumisia ja ajatuksia. Patsaan rakentaminen toi myös kuuntelijoita; Rutas-Matti kertoi innolla patsaansa tarinaa matkailijoille ja muille kiinnostuneille. Hän vei parhaat kalasaaliit myytäväksi kirkolle tai naapureille, ja niillä reissuilla vaihdettiin myös kuulumiset. Mahlulaiset tunsivat Rutas-Mattinsa, ja naapurit kävivät toistensa luona kylässä usein. Kylän väki huolehti omasta väestään parhaansa mukaan.

Huolenpito näkyy eritoten Rutas-Matin viimeisinä elinpäivinä. Naapurissa asunut perhe oli syksyllä 1964 ihmetellyt, kun Rutas-Matti ei ollutkaan tullut hakemaan

maitoa, vaikka hän normaalisti kävi joka toinen päivä sitä ostamassa. Tilannetta tarkastaessa Rutas-Matti oli löydetty huonovointisena alatuvastaan. Rutas-Matti kieltäytyi lähtemästä hoidettavaksi ambulanssilla, joten hänet toimitettiin sairaalaan pirssillä. Rutas-Matti kuoli Keskussairaalassa sydänkohtaukseen 6.10.1964. Hän oli tällöin 76-vuotias. (TKU/a/07/2; TKU/v/07/1.)

Keskustelu Maapallopatsaan kohtalosta heräsi vasta Rutas-Matin kuoleman jälkeen, kun alettiin keskustella siitä kenen haltuun patsas jäisi. Mahlun nuorisoseura osti Maapallopatsaan perikunnalta tontteineen ja rakennuksineen 27.4.1965. Maapallopatsaan korjaustöitä suoritettiin vuonna 1973, jolloin suunnitelman teki Kain Tapper. Maapallopatsasta kunnostettiin toistamiseen 1980-luvulla opinnäytetyönä veistostaiteen opiskelijoiden toimesta. Tuolloin kunnostajina olivat Mari Möller ja Niilo Rikula. (Viitanen 1987.) Saarijärven kaupunki osti patsaan ympäristöineen vuonna 1986 alueen puuston hinnalla. (Saarijärvi ostamassa Maapallopatsasta 16.7.1986; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 337.)

5. KYLÄORIGINELLINA MAHLULLA

5.1. Kylähullusta kyläoriginelliin

Kylähullu-nimitys pohjaa ruotsinkieliseen vastineeseen *byfåne* ja on kulkeutunut suorana käännöksenä Suomeen 1900-luvun puolessa välissä. Käsite on Ruotsissa kattanut mieleltään sairaat ja yhteisön kannalta poikkeavat henkilöt. Englanninkielinen vastine on suoraan sekä suomeksi että ruotsiksi käännettävissä oleva *village idiot*. (Sihvo 1989, 15.) Kylähullu terminä herättää nostalgisia tunteita menneiden aikojen kyläyhteisön elämästä ja siihen kuuluneista hyväntuulisesti ”kajahtaneista”, vaarattomista ja silti huvittavista henkilöistä, jotka ovat olennainen osa omaa pientä yhteisöään. Suomessa on käytetty tällaisista poikkeavista yksilöistä erilaisia nimityksiä, esimerkiksi *pössöö, yliviisas* ja *kono* (Laaksonen et al. 1989, 7).

Kylähullu-käsite on saanut ajan myötä hieman laajemman merkityksen. Sillä ei viitata vain ja ainoastaan mielenterveysongelmaisiin, vaan sitä voidaan käyttää esimerkiksi eksentrisistä taiteilijoista, innokkaista kyläaktiiveista tai muutoin valtaväestöstä huomattavasti erottuvista yksilöistä. Yleensä kylähullulla kuitenkin

viitataan maailmankatsomukseltaan poikkeavaan henkilöön. Tässä tutkimuksessa käytän vähemmän värittynyttä *kyläoriginelli*-termiä, joka ei puutu tutkimuskohteen älyllisiin tai ruumiillisiin aspekteihin, vaan käsittää tutkimuskohteen oleellisimmat asiat: paikallisuuden sekä originelliuden.

Kyläoriginelleista ei ole käytetty erillistä kategorisoivaa termiä ennen 1900-luvun puoltaväliä (Rantala 2003, 5). Sosiologi Antti Eskola huomauttaa, että kyläoriginelleja ei ole käsitteellistetty kulttuurikontekstissaan laisinkaan. Eskolan mukaan kyläoriginellius maalaisyhteisössä oli asia jota ei pystytty käsittelemään kielellisesti vaan kyläoriginelliutta käsiteltiin yksilötasolla. Yhteisöllä ei välttämättä ollut tarvetta kategorisoida omia originellejaan, vaan he olivat yksilöitä siinä missä kuka tahansa muukin. Yksikään kyläoriginelli ei ole toisensa kaltainen, minkä vuoksi heidän määrittelynsä on tulkinnanvaraista ja jokainen tutkimus voi määritellä kyläoriginelliuden eri tavalla. Kyläoriginellius tuli tietoiseen käsittelyyn vasta myöhäisessä vaiheessa, kun agraarikulttuuri oli pikku hiljaa muuttumassa kaupungistuneemmaksi. (Eskola 1989, 56-57.)

Kyläoriginelleihin kuului myös mieleltään sairaita henkilöitä, kehitysvammaisia tai mielenterveysongelmista kärsiviä henkilöitä. Hyväntahtoiset kyläoriginellit hyväksyttiin oman kylän jäseniksi, sillä heilläkin saattoi olla työpanos annettavanaan. Väkivaltaisia kukaan ei kaivannut lähelleen. (Ylikangas 1989, 50.) Suomessa kyläoriginelliuden piiriin on luettu myös sellaisia henkilöitä, jotka eivät ole mieleltään vajaita, vaan joiden poikkeava elämäntapa tai omalaatuinen käytös on pikemminkin omien valintojen seurausta. Tällaiset originellit ovat yleisesti olleet oman kyläyhteisönsä suojeluksessa ja hyväksymiä. (Alho 1988, 105-106)

5.2. *Me* ja *muut*

Kyläoriginelli-termi itsessään ilmaisee, että kyseessä on sosiaalinen ilmiö (esim. Sihvo 1989, 30). Kyläoriginellius on paikallinen ilmiö, joka ei ole missään täysin samanlaista (Rantala 2003, 6). Kyläoriginellin määrittelyyn tarvitaan kyläyhteisö normeineen sekä käsityksineen normaaliudesta. Erilaisuuden kokemus liittyy omiin henkilökohtaisiin kokemuksiin normaalin ja epänormaaliksi koetun rajoista. Poikkeavuus ja normaalius kehittyvät jokapäiväisessä elämässä ja ihmisten välisessä

kanssakäymisessä. Eri ihmiset kokevat erilaisuuden ja toiseuden eri tavoilla riippuen maailmankatsomuksesta ja kasvuympäristöstä. Poikkeavaa voidaan määritellä vain vertaamalla sitä normaalina pidettyyn. Normaalin ulkopuolelle jäävä jäsen muodostaa erillisen *muiden*, tässä tapauksessa kyläoriginellin kategorian. Perinteinen teoria kyläoriginellin merkityksestä sanoo, että ryhmä tarvitsee poikkeavuutensa, jotta se voisi määrittää normaaliuden rajat. Tämän perinteisen tulkinnan vasta-argumentiksi Rantala esittää, että kyläoriginellit ovat samanaikaisesti sekä *meitä* että *muita*. Kyläoriginellit ovat eräällä tavalla rajatapauksia, sillä vaikka heitä ei ajateltaisikaan kylän täysivaltaisina jäseninä, heitä voidaan ihailla ja arvostaa omintakeisina persoonallisuuksina. (Rantala 2003, 66.) Taiteilija Ilkka Juhani Takalo-Eskola toteaa, että kyläoriginellien leimaajat tuntuvat pönkittävän omaa arvoaan originellien kustannuksella, mutta toisaalta suhtautumisessa on saattanut olla myös ripaus empatiaa. (Takalo-Eskola 1989, 80.)

Toimittajat esittelevät Rutas-Matin pienen paikkakunnan erikoispersoonallisuutena. Hänet kuvataan lapselliseksi, mielikuvitusrikkaaksi tarinankertojaksi. Kun Rutas-Mattiin viitataan lehtikirjoituksissa ”lapsellisena” henkilönä, tehdään selkeä ero toimittajan ja Rutas-Matin – *normaalin* ja *poikkeavan* ihmisen välillä. Jos lehtiartikkelissa esitelty henkilö nimetään lapselliseksi, määritellään samalla, että ”emme itse ole lapsellisia”.

> Maapallopatsaan tekijää Pajupuron Hanneksen lausunto tuskin liikuttaa. Hän elää onnellisena omassa lapsellisessa maailmassaan. (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 333.)

> Matin aatosretkeilyt, joille henkivaimo hänet inspiroi, ovat oudot ja seikkailurikkaat. Mies etenee todellisuuden maailmasta valveuniin. (*Keskisuomalainen* 16.6.1960.)

Kun Rutas-Matin kerrotaan seikkailevan mielikuvissaan, ilmaistaan toimittajan ja lukijoiden jalkojen vastavuoroisesti olevan tukevasti maassa. Omaa elämisen mallia pidetään järkevimpänä kun taas toisenlaista elämäntapaa pidetään poikkeavana (Rantala 2003, 9). Toimittaja asettaa Rutas-Matin tekstinsä kautta originellin rooliin. Rutas-Matti muuttuu helpommin käsiteltäväksi originellin kategoriassa.

Folkloristi Marjut Huuskonen käsittelee poikkeavuuden sijoittumista ympäröivään yhteisöön käyttäen esimerkkinä turkulaista Kirveen Anttia, joka kutsui itseään Koko

Maailman Palomestariksi. Yksinkertaisena pidetyn Kirveen Antin pyrkiessä toimimaan oikean palomestarin tavoin tämä asetti virkavallan puntariin yhteisönsä silmissä. Yhteiskunnan roolit kääntyivät ylösalaisin. Huuskonen toteaa, että ihmisten nauraessa Koko Maailman Palomestarille ja tämän tempauksille he eivät itse asiassa nauraneet Kirveen Antille vaan virkavallalle. (Huuskonen 1989, 109.) Huuskonen näkee Kirveen Antin perinteisenä kyläoriginellina. Kirveen Antti loi yhteisöönsä sosiaalisen tilanteen, jossa yhteiskunnalle oli soveliasta nauraa. Hän vertautuu arkkityyppiseen narriin, joka toimii yhteisön varaventtiilinä ja jolla on valta rikkoa olemassa olevia normeja (Huuskonen 1989, 108). Naurun historiaa tutkinut Olli Alho näkee, että kyläoriginellien on lupa toimia käyttäytymisnormien ulkopuolella, koska he eivät tunne niitä. Yhteisö puolestaan ei koe tällaista käytöstä häiritsevänä, sillä hulluilla on ”lupa” käyttäytyä niin, koska he ovat syyttömiä omaan tilaansa. (Alho 1988, 104.)

Vaikka Rutas-Matti onkin normaalista poikkeavan ajatusmaailmansa puolesta luettavissa *muihin*, on hänen oma kyläyhteisönsä ollut hänen puolellaan liittäen hänet *meihin*. Häneen suhtauduttiin myötämielisesti, ja rikkeitä katsottiin läpi sormien. Juntunen siteeraa opinnäytetyössään Taito Leppämäen haastattelua seuraavasti:

> Kun kalastuskunta määräsi rauhoitusalueen Mahlujoelle. Vaikka koetettiin puhua, Matti heittel ne rauhoituskilvet aina mehtään siitä pois. Ja sitten se ol laskenu verkkonsa sinne rauhoitusalueelle. Ja kalastuksenvalvoja, Rinneahon Aatto meni ja nosti ne pois maalle. Niin Matti suuttui hirveästi siitä ja haastoi oikeuteen kalastuksen valvojan ja kihlakunnan oikeus määräsi pienen sakon Matille luvattomasta kalastuksesta. Siitä Matti ei puhunut mitään, mutta kalastuskunta maksoi sitten Matin sakon. (Juntunen, 12.)

Ympäröivä yhteisö otti osaa yhteisön sisäisen järjestyksen ja valvonnan ylläpitoon tukemalla yhteisön jäsentä, vaikka tämä olikin rikkonut yhteisön normeja. Nygård pohtii, että yhteisön julkisia ja kirjoittamattomiakin sääntöjä rikkoneen yksilön kulut maksaneet henkilöt saattoivat katsoa suorittaneensa kristillisen laupeudentyön (Nygård 1998, 25). Yhteisön epävirallinen suhtautuminen omiin jäseniinsä on tärkeää, koska viranomaiset eivät voi hoitaa ja valvoa kaikkea käytöstä, vaan väestön oma oikeustaju ratkaisee sen, mitkä rikkeet tulevat ilmi ja mitkä eivät (Nygård 1998, 22). Kyläläiset eivät erotelleet Rutas-Mattia *muiden* kategoriaan,

vaan hän oli oman kylän jäsen. Omien puolustamisesta on myös esimerkki *Mahlun Mäkilöillä*-kotiseutukirjassa:

> Mattia ei Mahlulla pilkattu eikä patsashanketta moitittu lapselliseksi. Mutta jo vähänkin Mahlun ulkopuolelle mentäessä monen vaikutusvaltaisen ihmisen suhtautuminen Mattiin 50-luvulla oli toimittajien tyylin mukaista. Kylän mahdollisuudet puolustaa boheemiaan olivat tuohon aikaan vähäiset. (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 354.)

Rutas-Mattia pidettiin oman kylän jäsenenä, mutta samalla tiedettiin, että suhtautuminen on muualla erilaista. Tällä tavoin Rutas-Matti on samanaikaisesti *meidän* ja *muiden* kategoriassa.

5.3. Narraaja ja narrattava

Rutas-Matin hahmossa yhdistyvät yksinkertaisuus ja oveluus. Hän on samanaikaisesti narraaja ja narrattava. Alho teorioi, että veijarihahmoon liittyy olennaisesti nauraminen, huumori sekä ironia. Arkkityyppistä veijaria luonnehtii selkeä ristiriitaisuus, jossa yhtä aikaa ilmenevät vastakohdat: luoja ja tuhoaja, antaja ja ottaja. Veijarihahmo toimii impulssien varassa, eikä tunne hyvää tai pahaa, jolloin hänen toimintansa tuottaa maailmalle siihen kuuluvia arvoja. On vaikea erotella nauravatko ihmiset veijarin tempuille vai sille mitä temput merkitsevät heidän itsensä kannalta. (Alho 1988, 41.) Veijarissa on nähtävissä myös ihmisen peilikuva, joka pyrkii vajavaisin välinein hallitsemaan maailmaansa. Tarinoiden veijarihahmo on äärimmäisyyksiin viety ihminen, joka toimii vain vaistojensa ohjaamana. (Alho 1988, 42.)

Knuuttila kirjoittaa narraamisesta ja kiusoittelusta: ”Narrattavuus on naurettavaa; se vivahtaa vähämielisyyteen. Jos sitä rajaa ei opi tuntemaan, kohtaloksi koituu siltä osin hölmönä eläminen.” (Knuuttila 1989, 42.) Narraamalla opetettiin, että ei pidä olla liian hyväuskoinen. Saarinen toteaa, että originelleihin on suhtauduttu aina tapauskohtaisesti. On testattu ovatko he todella sellaisia kuin uskottelivat. Onnistuneeksi todetun testauksen jälkeen kyläoriginellin erikoisuus huomioitiin, eikä heiltä odotettu täyttä työsuoritusta. (Saarinen 2003, 32.)

Kyläoriginelleja käsitellään kenties näkyvimmin kotimaisessa kaunokirjallisuudessa, jossa yksinkertainen hahmo nousee jaloksi sankariksi (Sihvo 1989, 13), narrattavasta narraajaksi. Tapperin näytelmässä sotaan valmistautuva Rutas-Matin hahmo on yllättävällä tavalla ovela:

> POHJALAINEN SANTSARI: Nykikäähän päälle kankahat
> (…)
> MATTI: Herra korpraali. Minen ota tämmöistä kilttanata.
> SANTSARI: Se on oikoosta puhetta (antaa tosi ison)
> Soon paree flöijiä hartijoolla kon Pohojanmaalta sotahan lährähän.
> MATTI (ison manttelin alla) : Piilooha minä tänne tulinni (Tapper 1997, 16-17.)

Yleisradion Matti ja Maapallopatsas-dokumentissa esitetään Rutas-Matista kertomus, jossa Rutas-Matti kysyy puodissa ollessaan miten merkitä ulkohuoneen ovi Elisabetia varten. Nuori poika käskee kääntää M-kirjaimen väärin päin ja toteaa, että kyllä Elisabet ymmärtää, koska se on niiden kieltä. Kauppias nauraa vieressä, iskee silmää ja toteaa, että näin helppoa se kielen kääntäminen on nykyään. (Matti ja Maapallopatsas 14.5.1994.) Vaikka M-kirjain muuttuu todella ylösalaisin käännettäessä W-kirjaimeksi (engl. *women* = naiset), näkyy kertomuksessa narraamisen ja hyväntahtoisen pilkan sävy. Ulkohuone-esimerkissä Rutas-Mattia koetellaan kertomalla faktoja ikään kuin huijauksen muodossa. Tarinalla testataan Rutas-Matin hyväuskoisuutta ja sitä kautta tämän nokkeluutta. Rutas-Matti on toiminut myös muiden ihmisten testaamisen välineenä, kuten *Sampon* lehtiartikkeli kertoo:

> Kerran sinne Sampon konttoriin tuli mies, jonka Suomela esitteli Matti Rutaseksi, maapallopatsaan tekijäksi. Häntä en ollut koskaan aikaisemmin tuntenut, enkä tarinaansakaan. Tauno sanoi: ”Tämä rouva nyt haastattelee Mattia” ja meni kiireesti omalle puolelleen. Ja Matti kertoi, minä kuuntelin kynä kädessä. Mitä pitemmälle kertomus ehti, sitä ihmeellisemmältä se tuntui. (Puskala 30.3.1983.)

Esimerkki on sikäli mielenkiintoinen, sillä kertoja tuntuu itse jääneen pilan kohteeksi. Siihen viittaa sitaatissa esiintyvän Taunon kiireellinen poistuminen ”omalle puolelleen”, kuin päästäkseen pois haastattelun tieltä. Tässä tapauksessa Rutas-Matti olisi ollut vain pilanteon välikappale, joka on yllytetty kertomaan huimia tarinoita häntä tuntemattomalle toimittajalle. Tällöin nauru kohdistuisi sekä Rutas-Matin kertomuksiin että haastattelijan saattamiseen epätavalliseen ja

odottamattomaan tilanteeseen. Seuraava esimerkki esittelee samankaltaista humoristista suhtautumista Rutas-Mattiin:

> Saarijärveläiset tuntevat hyvin Maailman Mattinsa, pieni naurunkuje silmissä neuvotaan auliisti vieraspaikkakuntalainen Matin kuululle maapallopatsaalle. (Kyllijoki, 1961.)

Esimerkeissä on samantyylinen sävy. Paikkakuntalaiset tietävät Rutas-Matin erikoislaatuisesta luonteesta ja hurjista tarinoista, ja pilailevat häntä tuntemattomien kustannuksella lähettämällä nämä juttusille originellinsa kanssa.

Huumorin lähteinä olemisen lisäksi kyläoriginellit olivat monesti huumorin ja pilkan kohteita sekä sen käyttäjiä. Knuuttila esittää, että kyläoriginellit pystyvät soveltamaan ”heikkojen mahtia” tehokkaalla tavalla käyttäen usein apunaan huumoria. Huumorin avulla pilkka voidaan kääntää pilkkaajaa vastaan. (Knuuttila 1989, 45-46.) Huumorin käytöllä on myös vakava puolensa, joka on monesti alisteisessa asemassa olevan henkilön eloonjäämiskeino sekä itsekunnioituksen säilyttämisen kannalta tärkeä työväline (Rantala 2003, 12). Lehtiartikkeli vuodelta 1961 kiteyttää idean huumorin voimasta seuraavasti:

> Verkkotalaan ovessa oleva peltilappu ja sen teksti kiinnittävät samassa katseemme oveen. Teksti kuuluu: NUORT. MIEST. TAITETTA. Kysymykseen, mistä moinen teksti, antaa Matti pian vastauksen. Pojanklopit ovat ilkimyksissään käyneet piirtelemässä Matin verkkosuojan seiniin ja oveen omia kloppimaisia hävyttömyyksiään ja silloin Matti keksi pistää oheisen peltilapun oveen omana kommenttinaan. – Siihen se tyssäs poikien pornokrahvia (Kyllijoki, 1961.)

Kyläoriginelli ei ole aivan kuka tahansa. He ovat saaneet tutkimus- sekä kaunokirjallisuuden saralla lähestulkoon mystifioidun roolin oman yhteisönsä sankarina tai antisankarina (Rantala 2003, 4). Rutas-Matista kertovat lähteet ovat sävyltään hyväntahtoisia, vaikka informanttini kertomat tapahtumat eivät aina sellaisilta äkkiseltään vaikuttaisi:

> Muistamme lapsuudesta jutun kun kävimme vadelmia keräämässä aivan Matin tontin rajalta niin kerran hän ampui meitä kohden ilmakiväärillä tai mikä pyssy se lienee ollut.kyllä saatiin jalat allemme vaikka ei Matti mitenkään ollut pahapäinen ja kysyikin meiltä , että säikähtikö tytöt?(TKU/o/07/1d.)

Kyläoriginelli ei välitä yhteisön tavoista, vaan tekee mitä tahtoo ja on usein paikkakunnan hauskin nähtävyys. (Laaksonen et al. 1989, 8.) Monet poikkeavat henkilöt ovat olleet omissa yhteisöissään eräänlaisia merkkihenkilöitä. Paikallislehdistössä näkyy Rutas-Matin ja Maapallopatsaan nauttima arvostus:

> Tällä hetkellä on Mahlulla kuuluisuus Maailman Matti ja hänen tekemänsä Maailman patsas. Sitä käydään katsomassa kuin maailman kahdeksatta ihmettä ympäri Suomet, ja paljon ulkomaalaisiakin pysähtyy sitä katsomaan. (*Sampo* 9.7.1964.)

Kyläoriginellia arvioidaan roolinsa mukaisesti, ja hänen odotetaan pysyvän omassa roolissaan. Koomisena pidetyn kyläoriginellin muuttuminen vakavasti otettavaksi hahmoksi tuntuisi mahdottomalta. Monesti kyläoriginelli itse vahvistaa rooliaan omalla käytöksellään ja paikoin haluaa tulla nähdyksi originellin roolissa. (Rantala 2003, 65.) Joskus koko yhteisö on mukana mahdollistamassa roolin ylläpitoa. Tämä näkyy esimerkiksi Huuskosen tutkiman Kirveen Antin tapauksessa, jossa väki lähti mieluusti leikkiin mukaan, auttaen omaa originelliaan roolin ylläpitämisessä:

> Anttia harvoin yritettiin keskeyttää hänen suorittaessaan jotain rooliaan. Päinvastoin huolehdittiin siitä, että oikeanlaista rekvisiittaa oli paikalla. Kuitenkin pidettiin myös huoli siitä, ettei tilanne päässyt täysin riistäytymään hallinnasta. (Huuskonen 1989, 107.)

Perinteinen tulkinta on, että karnevalistisen (kyläoriginellin) hahmon on tarkoitus tuulettaa oman yhteisönsä tukahdutettuja tunteita ja toimia varaventtiilinä. Yhdyn itse Rantalan toteamukseen siitä, että kyseessä saattaa paikoin olla ylitulkintaa, sillä kylähulluista kerrottaessa ei heidän asemaansa yhteisössään juurikaan ole muotoiltu sanoiksi, ja samaten heidän suoranainen merkityksensä yhteisön tunne-elämälle jää tulkinnanvaraiseksi. (Rantala 2003, 63-64.)

Kaikki erikoispersoonallisuudet eivät olleet mieleltään poikkeavia. Joillekin poikkeavuus oli selkeä valinta tai jopa elinkeino. *Hullun kirjoissa* –antologiassa kerrotaan Tyrvääläisestä kulkukauppiaasta, Arpa-Keisarista, joka esiintyi maksusta kotitekoisissa keisarin vaatteissa ja kertoi kruununsa olevan kultaa ja jalokiviä. Häntä pidettiin kansantaiteilijana. (Laaksonen et al. 1989, 111.)

Rutas-Matti piti itseään korkea-arvoisena virkamiehenä, ja esiintyi sen mukaisesti. Häntä on kuvailtu mahtipontisena persoonana, joka otti omakseen monia arvonimiä:

arkitähti (arkkitehti), *insinyöri*, *korkeasti koulutettu deknillinen deknikko*, *Pohjois-Euroopan kenraali* ja *Euroopan kuningashuoneiden siitosisä*. Hän omaksui näitä roolejaan jopa siinä määrin, että signeerasi Maapallopatsaan tauluja nimellä ”Kenraali Matti Rutanen” (Maapallopatsaan taulu 5, 9 ja 10; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321-323). Myös haastattelemani informantit kertovat Rutas-Matin omaksumista titteleistä ja arvomerkeistä:

> A: (…) Niitä oli kato kauppaanki joskus ja oli ruvennut kyselemään tuota miten Matilla männöö …. Iha piruuttaa … Ni se sano että kylä se muuten muttaku ne valihti mut YK:ssa Euroopan siitosisäks. (TKU/a/07/3.)
>
> E: Se on kenraalin lakki. Se ol kenraali. Mites se sanokaa se, hän on pohjoismaiden kenraali. Ja pyhäpäivänä oli sitte aina ne kenraali vehkeet päällä (TKU/a/07/2.)

Monet tahot käyttivät Rutas-Matista korkeita arvonimiä joko ollakseen hänelle mieliksi tai huvittaakseen itseään. Saarijärven museon arkistoissa on Rutas-Matin saama kirje, joka on kirjoitettu osoitteelle ”Arkkitähti – Insinööri Herra Matti Rutanen, Mahlu”. Rutas-Matin kutsuminen kenraaliksi saattoi olla sisäpiirivitsiin verrattavissa oleva elävä kasku. Tiedettiin, ettei Rutas-Matti voinut todella olla kenraali, mutta on epätodennäköistä että kukaan olisi halunnut kiistellä asiasta jonka hän koki niin tärkeäksi. Rutas-Matin mieltymys titteleihin tiedettiin, ja sitä ylläpidettiin pienin teoin:

> – Ne ovat pitkäveteisiä nuo valtion asiat. Vaikka minulla on Pohjois-Euroopan kenraalin arvo, niin nyt vasta lähettivät tämän lakin. Pitkäveteisiä ovat valtion asiat. Kaikki nyökkäävät, kuka mistäkin syystä. (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 332.)

Paikalla olleet myötäilevät Rutas-Mattia tämän kertoessa sotilasarvostaan ja rakkaasta arvomerkistään, koppalakista, jonka on todellisuudessa hänelle lahjoittanut kapteeni Merviö. Lehtiartikkelin kirjoittanut Keskinen ei sano suoraan sitä, ”kuka mistäkin syystä” nyökkäillyt nyökkäili koska valtion asiat olivat todellakin pitkäveteisiä. Tarkemmin katsoen sitaatti kertoo, että paikalla olleet ajattelivat Rutas-Matin puhuneen palturia, mutta eivät halunneet loukata häntä. Sitaatissa näkyy viittaus Rutas-Matin suuruudenhulluuteen ja siihen, miten ympäristö suhtautui hänen kertomuksiinsa huvittuneen hyväntahtoisesti. Arvonimi on ollut Rutas-Matille myös tärkeä kunnioituksen osoitus, kuten myös muut lehtiartikkelit kertovat:

> – On ollut sellainenkin vaihe, huomauttaa Halmila, – ettei Matti sietänyt edes kuulla puhuttavan haastattelijoista. Eräs jyväskyläläinen lehti oli nimittänyt häntä pelkästään pyssysepäksi, ja Matti haluaa että hänestä käytetään titteliä ”laajalle alalle kokenut deknillinen deknikko insinööri arkidähdi.” (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 333.)
>
> – Minä olen se Matti Rutanen, arkitähti ja insinyöri, ulkomailla opin käyny, ja tämä tässä on se maapallopatsas, jonka vertaista ei ole missään muualla.
> Silmät välkähdellen veikeästi vanhan ’armeijamyssyn’ alta, joka omistajansa väittämän mukaan on kuninkaallisten perintöhattu, Suomen valtion hänelle lahjoittama, esittelee Matti Rutanen (…) elämäntyötään hallitsijan elein. (Sievinen s.a.; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 330.)

Kirveen Antin tapauksessa yhteisö piti huolta siitä, että rekvisiittaa oli saatavilla jotta originellin ei olisi tarvinnut poiketa roolistaan. Rutas-Matin tapauksessa sekä lehdistö että yhteisö pitävät yllä hänen arvonimiään jotta tämä voisi jatkaa rooliensa ylläpitämistä. Toimittajalle jopa vihjataan, että Rutas-Mattia ei pidä vähätellä ettei tämä suuttuisi.

On mahdollista, että Rutas-Matti olisi Arpa-Keisarin tavoin valinnut komeita titteleitä huvittaakseen itseään tai yleisöään. Se on kuitenkin epätodennäköistä, sillä tekstatessaan Pohjois-Euroopan kenraalin tittelinsä Maapallopatsaan tauluihin on Rutas-Matti tehnyt selväksi oman arvonsa. Hän kertoo tauluissa, kuinka Jumala on laittanut ihmiset tähän maailmaan, ja on signeerannut tekstin sanoilla ”Tää on sen Pohjos-Euroopan kenraali Matti Rutanen” (Maapallopatsaan taulu 5; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321). Se, että kirjoitus on rinnakkain Jumalan elämäkerran kanssa kertoo, että hänelle suuruus oli oikeutettua ja korkeamman voiman toimeenpanemaa.

5.4. Kadonneet kyläoriginellit

Sosiaalipalvelut, kunnallinen terveydenhuolto ja mielenterveyspalvelut pitävät huolen siitä, että perinteisiin kyläoriginelleihin ei enää juurikaan törmää. Kansanterveystyön seurauksena on Suomeen perustettu 1950-luvulta lähtien useita psykiatrisia sairaalapaikkoja sekä kehitysvamma-alan omia laitospaikkoja. Tämän prosessin mukana kyläoriginellit katosivat kyliltä, kun heidät siirrettiin kunnalliskoteihin ja sairaaloihin. Näin oli käydä Rutas-Matillekin, kun kunta määräsi tämän pakkohoitoon (Maapallopatsaan taulu 7; *Mahlun Mäkilöillä* 1994,

322). En usko, että Rutas-Matin ja holhouslautakunnan välisten kärhämien syynä oli niinkään hänen mielentilansa, vaikka sitäkin on voitu käyttää syynä huostaanottoon. Todennäköisemmin syynä ovat olleet hänen oma heikkenevä yleiskuntonsa ja asuinolojensa yksinkertaisuus ja mahdolliset toimeentulo-ongelmat. Viralliset syyt holhoojan määräämiseen ja pakkohoitoon ovat kuitenkin edelleen selvittämättä.

Kyläoriginellius tuntuu hävinneen kaupungistumisen myötä, kun perinteiseksi mielletyt kylätkin vähenivät. Eskola muistelee artikkelissaan seuraavasti:

> (…) sitä mukaa kun nämä ihmiset kuolivat tai joutuivat vanhainkotiin tai muuten hävisivät näkyvistä, samanlaisia erikoisuuksia ei juuri enää tullut heidän sijaansa. Jostain syystä he kuuluivat tiettyyn aikaan ja katosivat ehkä jotenkin samaa tahtia kuin pelloilla traktorin syrjäyttivät hevosen. (Eskola 1989, 55.)

Toisaalta Eskolan kuvaileman kyläoriginellien katoamisen vastapainona ovat originellit nousseet julkisuuden hahmoiksi median kautta. Tiedotusvälineiden kiristyvä kilpailu on mahdollistanut originellien poimimisen julkisuuteen. Samalla entistä vähäisemmistä erikoisuuksista tehdään entistä laajemman huomion kohteita. (Ylikangas 1989, 53.) Kyläoriginellius ei ole kadonnut vaan muuttanut muotoaan. Kyläoriginellit ovat muuttuneet paikalliselta tasolta valtakunnallisiksi ilmiöiksi. Nykyaikana originelli-ilmiö ei rajoitu vain maalaisyhteisöön, vaan originellin virka on monin paikoin täytetty keksijöillä, elämäntapataiteilijoilla ja omalaatuisilla poliitikoilla, esimerkkeinä Miina Äkkijyrkkä tai Veltto-Virtanen. Tämän kaltaiset persoonat tarjoavat medialle loputtomasti aineistoa esimerkiksi sketsien ja pilapiirrosten muodossa. Media onkin kiinnittänyt tällaisiin henkilöihin paljon enemmän huomiota kuin tutkijakunta. (Laaksonen et al. 1989, 9.) Originellien saaman julkisuuden ohella Suomalaiset nykykansantaiteilijat ovat nousseet viime vuosina näkyville. Nykykansantaiteilija on ottanut kadonneiden paikallisoriginellien paikan ja muuttanut taiteeksi sen, mitä pienissä kyläyhteisöissä olisi pidetty originelliutena. Käsittelen seuraavassa luvussa Rutas-Mattia ITE-taiteilijana.

6. ITE-TAITEILIJANA SUOMESSA

6.1. ITE-taiteen tutkimus

Viime vuosina ilmestynyt suomalaista nykykansantaidetta populaaristi käsittelevä julkaisusarja tarjoaa näkökulmia myös Rutas-Matin taiteilijan rooliin asettumisesta. Maahenki OY:n julkaisemissa *Itse Tehty Elämä*- taidetta käsittelevissä kirjoissa taiteilijoiden, toimittajien, tutkijoiden, lääkäreiden ja monen muun alan edustajien kirjoittamat artikkelit tarjoavat erilaisia näkökulmia ITE-taiteeseen ja sen tekijöihin. ITE-taiteilijoita lähestytään useiden näkökulmien kautta, ja samalla artikkeleiden monipuolisuus näyttää lukijalle, kuinka monipuolista ITE-taide oikein onkaan. ITE-taiteen rajojen määrittelyn vaikeus antaa artikkeleiden tekijöille vapaat kädet aiheen käsittelyn suhteen. Suomalaista ITE-taidetta esittelevät edellä mainitussa julkaisusarjassa muiden muassa Seppo Knuuttila sekä suomalaisen nykykansantaiteen kartoittamisen aloittanut kuvataiteilija Veli Granö. ITE-taiteen historiaa maailmalla ovat käsitelleet muun muassa John Maizels artikkelissa ”Ulkopuolinen taide – aina ja kaikkialla” sekä Colin Rhodes teoksessaan *Toinen taide, luovat erot*.

Eräs ITE-taidetta tarkastellessa heräävä kysymys kuuluu: Rakentuuko ITE-taiteilijan arvo pelkästään hänen teoksensa ympärille vai onko taiteilija itse osa teostaan? Lukiessani suomalaista ITE-kirjallisuutta, huomasin, että taiteilijasta itsestään ei aina ole kuvia laisinkaan, vaikka teokset ovat muuten runsaasti kuvitettuja. ITE-taiteilijoiden elämäkertaa ei aina esitellä julkaisuissa. Näen itse, että kuten Rutas-Matin tapauksessa, juuri ITE-taiteilijoiden henkilöhistoriaan ja persoonaan tutustuminen avaisi parhaiten moniselitteisiä teoksia, sillä Rutas-Matin asettuminen ITE-taitelijan rooliin tapahtuu juuri Maapallopatsaan kautta. Teos on osa tekijänsä persoonaa, minkä Helena Sederholm nimeää nykykansantaiteen aitouden takeeksi. Jotta voisi ymmärtää teosta, on ymmärrettävä sen tekijää ja hänen motiivejaan. Tekijöiden persoona on monesti kiehtovampi kuin itse teos. Teokset ovat usein kerronnallisia, ja tekijän kertoma tarina on olennainen osa taideteosta. (Sederholm 2004, 243.) Rutas-Matin henkilöhistoria avartaa Maapallopatsaan tulkintamahdollisuuksia.

6.2. ITE-käsite

Kun 1900-luvun alun modernistit katsoivat, että ilmaisun luonnollisuus on kadonnut Euroopan taidemaailmasta, kääntyi huomio sellaisiin ryhmiin, joita kulttuuri ei ollut päässyt "pilaamaan", kuten esimerkiksi lapsiin ja primitiivisiin kansoihin. Sitä kautta huomiota alkoivat myös saada itseoppineet taiteilijat, joiden taidetietous ja maku perustui pikemminkin omiin kokeiluihin kuin oppikirjoihin ja taidekouluihin. (Ulbricht 2002, 38.) Saksalainen lääkäri Hans Prinzhorn kokosi 1920-luvun alkupuolella mielisairaaloista potilaiden tekemiä teoksia ja julkaisi vuonna 1922 kirjan potilastaiteesta; *Bildnerei der Geisteskranken* (Uotinen 2002, 95). Teoksen kuvamaailmasta innostunut ranskalainen taiteilija Jean Dubuffet etsi ja toi julkisuuteen tämänkaltaisia teoksia monilta tahoilta ja nimesi tällaisen primitiiviseen luomisen tarpeeseen perustuneen taiteen *raakataiteeksi* (*art brut, raw art*). (Maizels 2002, 10-12.)

Marginaalitaiteesta on käytössä monia eri termejä – *outsider art* (*ulkopuolisten taide, itseoppineiden taide*), *art brut* ja *raw art* (*raakataide*), *contemporary folk art* (*nykykansantaide*) sekä *self taught art* (*itse opittu taide*). Taiteessa käy niin, että kun uusi ilmiö ei katoakaan sulavasti taka-alalle, se pyritään näennäisesti adoptoimaan vallitsevaan kulttuuriin ja niille annetaan nimi. Käytännössä nähdään, että jos ilmiön nimeää, siitä saadaan ote ja se on käsiteltävissä jatkossakin. Suomessa ilmiö tunnetaan ITE-taiteena. ITE-käsite on lyhenne sanoista *itse tehty elämä* tai *ilman turhia ennakkoluuloja* (Knuuttila 2002, 8-9). Sillä tarkoitetaan yleensä taidekouluja käymättömän, itseoppineen ihmisen tekemiä teoksia jotka poikkeavat totutuista taidekäsityksistä jollakin tavalla. ITE-taiteen piiriin luetaan myös niitä entisiä ammattitaiteilijoita jotka ovat sanoutuneet irti taidemaailmasta. Anne Heimo pohtii Knuuttilan käyttämän ITE (*ilman turhia ennakkoluuloja*) lyhenteen merkitystä. Heimo kysyy onko ennakkoluulottomuudessa kyse siitä, että ITE-taideteoksia tehdään ilman ennakkoluuloja, vai että ITE-taiteeseen suhtaudutaan ilman ennakkoluuloja (Heimo, 2003). Molemmat ajatukset ovat omalta osaltaan perusteltuja. ITE-taiteen hyväksyminen "oikean" taiteen kenttään vaatii ennakkoluulottomuutta, kuten ITE-taiteen tekeminenkin.

Maailmalla ITE-taidetta on tutkittu ja käsitelty vuosikymmeniä, mutta Suomessa ITE-taiteilijat ovat olleet yleensä piilossa julkisuudelta. Muutama paikallinen

erikoisuus on jo aiempina vuosina noussut viestimiin, mutta julkisesta taidekeskustelusta ITE-taiteilijat ovat olleet syrjässä. ITE-taiteen arvon nousu näkyy parhaiten näyttelyiden määrässä ja ITE-taidetta koskevien julkaisujen ja tutkimusten lisääntymisessä. Suomessa kansantaiteeksi on aiemmin luettu lähinnä musiikki ja tanssi. Visuaalinen puoli on jäänyt lähinnä käyttötaiteeksi. 1990-luvun Suomi ei vielä tuntenut nykykansantaidetta ilmiönä, joten ITE-taide piti ensin löytää. Suomessa itseoppineiden taiteilijoiden kartoittaminen aloitettiin Maaseudun Sivistysliiton sekä Kansantaiteenkeskuksen toimesta vuonna 1998. Nykykansantaiteilijoiden kartoitustyö toimi muun muassa ilmiantokorteilla, joilla ihmiset saattoivat ilmoittaa esimerkiksi naapureitaan tai ystäviään. (*Kiasma* 8/2005.) Suomalainen ITE-taiteen määritelmä on löyhempi kuin *art brutin* ja *outsider*-taiteen määritelmät. Suomalainen ITE-taide suosii kirjavuutta sekä yllätyksellisyyttä ja korostaa yksilöllisyyttä. (Sederholm 2004, 233.)

ITE-käsite on muodostunut osaksi kotimaista taidekeskustelua. Termillä on tarkoitettu virallisen taidejärjestelmän ulkopuolella sekä reunoilla olevaa ilmaisutapaa. Tälle ilmaisulle ovat ominaista estetiikka, epätavalliset aiheet ja materiaalit sekä tärkeimpänä luovuuden suuntaaminen taiteen muotoon ”osana tekijän elämänhallintaa” (Kupiainen 2002, 48). Sederholm kiteyttää asian sanoessaan, että kovia elämänkohtaloita kokeneelle ITE-taiteilijalle taiteen tekeminen on elämänlaadun parantamisen keino (Sederholm 2004, 230).

Tähän mennessä suomalaisia ITE-tekijöitä on löytynyt satoja. Vuodesta 2000 lähtien heidän töitään on esitelty useissa näyttelyissä ja julkaisuissa. Maaseudun sivistysliiton kustantamo Maahenki OY on julkaissut useita ITE-taiteilijoita koskevia vuosikirjoja sekä muita ITE-kulttuuriin liittyviä teoksia. ITE-näyttelyitä on nähty esimerkiksi Helsingin kaupungin Taidemuseossa Meilahdessa kesällä 2001. Lisäksi kesällä 2005 ITE-taidetta oli esillä Helsingin nykytaiteen museossa Kiasmassa, kansainvälisessä outsider-taiteiden näyttelyssä. Kiasman *Omissa maailmoissa* -näyttely esitteli kotimaisten ja ulkomaisten tekijöiden tuotoksia sekä Kiasman sisätiloissa että Töölönlahden rannalla veistospuistossa. Esillä oli myös Rutas-Matin veljentyttären, kansainvälisesti tunnustusta saaneen Tyyne Eskon teoksia.

6.3. Arjen luovuus

Rajanveto ITE-taiteilijan ja "oikean" taiteilijan välillä on alkanut hämärtyä, kun teoksia nostetaan yleisesti hyväksytyn nykytaiteen rinnalle museoihin. ITE-taiteilijat eroavat ammatti- ja harrastajataiteilijoista siten, että monille ITE-taiteilijoille taide on yhtä kuin elämä. He eivät yritä kilpailla taiteen määriteltyjen rajojen sisällä, vaan tekevät taidetta ilmaistakseen itseään. (Sederholm 2002, 34-35.) Sederholm toteaa, että ammatti- ja ITE-taidetta yhdistävät ideoiden ensisijaisuus ja monipuoliset materiaalit (Sederholm 2004, 245). Erona on se, että ammattilaistaiteilijalle taiteen tekeminen on työtä, jossa teoksen tekeminen vie vain pienen osan luomisprosessista. Ammattitaiteilijan pyrkimyksenä on taiteen tekemisen lisäksi elannon tienaaminen. Harrastajataiteilija puolestaan pyrkii taiteelliseen lopputulokseen taiteen tekemisen konventioita mukaillen. (Sederholm 2002, 34-35.) ITE-taiteilija ei pyri miellyttämään yleisöä, mikä on eräs osoitus tekijän tinkimättömästä asenteesta. (Sederholm 2004, 236-237.) ITE-taiteilijan elämässä taide ilmenee osana jokapäiväistä elämää eikä työnä tai harrasteena.

ITE-taitelijan luovuus ilmenee esimerkiksi ongelmanratkaisukykynä, *arjen luovuutena* (Sederholm 2004, 231). Myös Martti Honkanen käyttää termiä *arjen luovuus*, jolla hän tarkoittaa omaperäistä, estotonta, huomionkipeää ja joskus hulluakin suhtautumista omaan ympäristöön (Honkanen 2000, 12). Taiteen kentällä luova hulluus on merkittävä tekijä. Takalo-Eskola sanoo, että hulluus alkaa kun normit ylitetään, ja taiteen olemukseen kuuluu jatkuva normien ylittäminen (Takalo-Eskola 1989, 82). Hulluuteen ja poikkeavuuteen (originelliuteen) yleensä kuuluu normien ylittäminen. Poikkeava yksilö ei tee niin kuin toiset, vaan kulkee omia polkujaan joko tietoisesti tai tiedostamatta. Useiden ITE-taiteilijoiden kohdalla originellius liittyy nimenomaan luovuuteen, ja poikkeava elämäntyyli on tietoinen valinta.

ITE-taiteilijalla on usein motiivinaan halu tehdä täysin omanlaistaan taidetta erilaisista materiaaleista. Rhodes toteaa, että ITE- ja outsider-taiteilijat saavat eniten palautetta käytettyjen materiaalien "arvottomuudesta". ITE-taiteilijan valitseman materiaalin on tarkoitus välittää viesti, eikä korostaa viestin välittävän aineen arvoa, jolloin halvatkin materiaalit käyvät taiteen tekemiseen (Rhodes 2004, 164.) Estottomuutta materiaalien suhteen pidetään ITE-taiteilijan tunnusmerkkinä.

Materiaalivalintojen kautta voidaan tarkastella ITE-taiteilijan arjen luovuutta. ITE-taiteilijalle on ominaista keksiä materiaaleille sellaisia sovelluksia, joita ympäröivä yhteisö ei välttämättä olisi tullut ajatelleeksikaan. Informanttini muistelivat Rutas-Matin niittokoneen rungolle kehittämää erikoista sovellusta:

> M: Nii se saattaa olla semmone juu. Mut se kuitenki se rakenti sen ensimmäisen mökin sinne ensin sinne ylös nii se haki meiltä niittokonnee rungon jonka ympärille se on tehty se uuni
> E: Joo.
> M: Isä oli antanu sen. Tosiaa niittokonee runko on se.
> P: Nerokas idea
> M: Muutenki se on ihan mahtava systeemi se (TKU/a/07/2.)

ITE-taiteilijan oivallukset ulottuvat usein taiteen tekemisen ulkopuolelle. Rutas-Matin oivalluksista ja huumorista saa hyvän kuvan hänen elämänsä pieniä yksityiskohtia tarkastellessa. Lehtiartikkeli kertoo seuraavasti:

> Keskellä metsää, rantaan vievän polun varressa ol tämä lintupönttö, johon Matti oli tekstannut tervehdyksen: “Tervetuloa Suomeen!” ja “Hyvää ruokahalua!” (Kyllijoki, 1961.)

ITE-taiteilijat eivät tarkoituksenmukaisesti pyri jäljittelemään taiteen ilmaisutapoja. Monissa tapauksissa teokset ovat erilaisten sovellusten ja luomisvimman tuloksia. ITE-taiteilija voi rakentaa teoksiaan etukäteen suunnittelematta ja opettelematta. Joskus taideteokset venyvät useiden vuosien mittaisiksi projekteiksi. Rutas-Matin patsasprojekti kesti viidestä kuuteen vuotta. Vaikka hänellä ilmeisesti olikin suunnitelmia ja piirustuksia patsaastaan, ne todennäköisesti muuttuivat käytännön ongelmien tullessa vastaan. Maapallopatsaan rakentuminen Rutas-Matin mielikuvien mukaan näkyy seuraavassa artikkelisitaatissa: “Aluksi ei tekijällä itsellään ollut selvää kuvaa mitä kaikkea patsaaseen tuli sisältymään, vaan se oli kuin utuinen haave, joka kasvoi työn mukana.” (Leppämäki 1990). Rutas-Matti oli patsaantekijänä kokematon. Betoni oli hänelle tällaisessa käytössä suhteellisen vieras elementti. Arvellaan hänen saaneen tietonsa materiaalin käytöstä rakennustyömailla (Leppämäki s.a.). Uskon, että monessa kohdassa patsaan suunnitelmallinen toteuttaminen on jäänyt toisarvoiseksi joko käytännön ongelmien takia tai inspiraation viedessä tekijää toiseen suuntaan kuin mitä alun perin oli aiottu. Hyvänä esimerkkinä toimii informanttini kertoma tapaus, jossa Rutas-Matti oli alkanut selvitellä työn tarkentumista vasta kun patsaan naishahmojen valaminen tuli ajankohtaiseksi:

> Kun patsaan teko edistyi siihen vaiheeseen, että piti aloittaa Neitsyt Marian patsaan teko Matti kävi katsomassa mallia allekirjoittaneesta, ehkä monesta muustakin tytöstä. (TKU/o/07/1h.)

Lähdeaineistosta saa sellaisen kuvan, että Rutas-Matti ei ollut varautunut ilmaston vaihtelevuuden aiheuttamiin ongelmiin. Rutas-Matin kohtaamat käytännön ongelmat kertovat suunnittelemattomuudesta. Maapallopatsaan tekstien tuhoutuminen ja valmiiksi valettujen hahmojen korjaaminen teettivät Rutas-Matille ylimääräistä työtä, kuten lehtiartikkeli kertoo:

> Mainitsin myös Matin kertoneen patsaan valussa tapahtuneista vastoinkäymisistä. Kerran oli yöpakkanen palelluttanut ja pudottanut Jumalanäidin tissit, jotka täytyi uudestaan ilmojen lämmittyä valaa ja kiinnittää paikoilleen. (Hänninen 1982)

Myös informanttini muistelevat Maapallopatsaan kuparitaulujen kärsimiä vaurioita haastattelussaan:

> M: Mutta se on semmosta moalia, itehä se kehitti sen maalin. Mitähän kaikkea siinä mahtaa olla
> E: Kyllä se on tota kaupasta se loppuje lopuksi osti. Se moaliha ei pysyny.
> M: Ai nii se tais olla (naurua)
> E: Se ensimmäinen minkä se teki, nehä tippu kokonaa allaa siitä
> M: Nii ne piti uusia kokonaa se
> E: Nii, sehä kirjotti uudellee kaikki (TKU/a/07/2.)

Kokemattomuus patsaan teossa johti siihen, että Rutas-Matti joutui korjaamaan valujälkeä sekä kirjoittamaan uudestaan kuparitauluista kadonneita tekstejä työskennellen lähinnä ulkomuistista tai sen hetken tuntuman mukaan.

6.4. ITE-taiteen sanoma

Teokset ovat useissa tapauksissa täynnä asiaa, koska ITE-taiteilijalla on paljon sanottavaa ympäröivästä maailmasta. Minna Haveri pohtii ITE-taiteen sisältämiä merkityksiä todetessaan, että kaikki taide on pohjimmiltaan viestintää. Monet suomalaiset ITE-taiteilijat haluavat herättää keskustelua kiinnittämällä aihevalinnan kautta huomion tärkeäksi kokemiinsa asioihin. Teokset voivat ottaa voimakkaasti kantaa yhteiskunnan epäkohtiin tai julistaa tekijän uskonnollisuutta. (Haveri 2003, 19-21.) ITE-taiteessa oivallusten välittäminen eteenpäin on usein tärkeämpää kuin kädentaitojen esittely (Sederhom 2004, 236). ITE-taiteen välittämät viestit ovat

usein selkeämpiä kuin esimerkiksi nykytaiteen sisältämät moninaiset tulkinnan mahdollisuudet. Tämä johtuu siitä, että ITE-taiteilija pyrkii tyypillisesti selittämään teoksensa mahdollisimman tarkkaan, jotta teosta ei tulkittaisi väärin. Sederholm toteaa, että ITE-taitelijat selittävät liikaa, koska tekijän tarkoitus on, että työ ymmärretään juuri hänen tarkoittamallaan tavalla (Sederholm 2002, 35). Kun taiteilija ei ole enää selittämässä teostaan, on katselijan mahdollista luoda tulkintansa teoksesta, jolloin teoksen merkitys ja tulkinta vaihtuu tulkinnan mukaan. Rutas-Matti selitti patsaansa merkitystä vierailijoille monien muiden ITE-taiteilijoiden tapaan. Hänelle itselleen Maapallopatsaan merkitys oli selkeä, mutta se ei välttämättä avautunut vierailijalle ilman perusteellista selitystä.

Rutas-Matti keskeneräisen Neitsyen kuvan vieressä. Valokuva Saarijärven museon arkistoista.

Sederholm toteaa, että visuaalisen viestinnän ollessa paljon monimutkaisempaa on helpompaa liittää teokseen sanallista ilmaisua. Teksti pystyy rajaamaan tulkintoja, sillä ITE-taide ei yleensä ole avointa monitulkintaisuudelle. (Sederholm 2004, 238.)

Maapallopatsaan taulujen on tarkoitus selventää patsaan tarkoitusta ja estää teoksen väärä tulkitseminen. Sederholm huomauttaa, että katsoja voi liittää töihin enemmän symboliikkaa kuin niissä todellisuudessa onkaan, mutta ITE-taiteen kohdalla teosten symboliikka on yleensä kirjaimellista (Sederholm 2004, 240). Teoksen syntytarinan tunteminen paljastaa siinä olevat symbolit sellaisina, millaiseksi Rutas-Matti on ne tarkoittanut. Esimerkiksi Erkki Pirtola tulkitsee Neitsyen kuvan esittävän Rutas-Mattia lapsena äitinsä sylissä (Pirtola 2000, 48), vaikka Maapallopatsaan tekstejä tunteva tietää kuvan esittävän Neitsyt Mariaa ja Jeesus-lasta. Ilman Rutas-Matin kirjoitettua tulkintaa voisi lasta pitelevä naishahmo olla tulkittavissa "väärin", sillä Neitsyt Mariaan tavallisesti liitetyt symbolit (sininen viitta, sädekehä) puuttuvat.

Kuparitaulujen tekstien tarkoitus on ollut selventää teoksen sanomaa, mutta täydellisen ja kirjaimellisen merkityksen välittäminen symbolien ja kielenkäytön kautta ei ole koskaan täydellistä. Rutas-Matin selventäviksi tarkoitetuista teksteistä huolimatta Maapallopatsaasta löytyy monia tulkinnan mahdollisuuksia. Sederholmin mukaan taiteessa on aina tulkinnan varaa, sillä se on puutteellista ja aukkoista. Vastaanottajan tehtäväksi jää aukkojen täydentäminen mielikuvituksensa avulla (Sederholm 2002, 35). Maapallopatsaassa näkyvät esimerkiksi yhteneväisyydet Rutas-Matin omiin elämänkokemuksiin. Rutas-Matti esittelee Maapallopatsaan tauluissa Neitsyt Marian kuvaa: "Tässä se Jumalan äijin patsas, ku Jumala on lapsena äitisä sylissä" (Maapallopatsaan taulu 10; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 323). Juntunen tulkitsee, että Jumalanäidin kuvaamisen taustalla olisi Rutas-Matin oman äidin menetystä seurannut kaipaus (Juntunen, 9). Maapallopatsaassa Neitsyt esiintyy äitiyden ja huolenpidon esikuvana, tarjoten Jeesukselle sitä huolenpitoa, josta Rutas-Matti on lapsuudessa jäänyt vaille. Juntusen tulkintaa mukaillen voi todeta Rutas-Matin liittäneen Jumalan äidin osaksi omaa elämäänsä. ITE-taiteen kirjaimelliseksi tarkoitettu sanoma saattaa muuttua tulkitsijoiden vaihtuessa. Tämän tutkimuksen puitteissa en ole pyrkinyt etsimään Maapallopatsaan täydellistä tulkintaa, koska teoksen täydelliseen tulkintaan pystyy ainoastaan tekijä itse, jos hänkään.

6.5. Rutas-Matti ITE-taiteilijana

Haverin mukaan ITE-taiteen tekijä on itse sekä kriitikko, esillepanija sekä vastaanottaja (Haveri 2003, 18). ITE-taide ei kaipaa taidemaailman sisäistä tukea

(Haveri 2003, 16). Riippumattomuus taidemaailman kritiikistä on yksi syy ITE-taiteen saamalle kritiikille. Mari Jalkanen toteaa, että ITE-taide saattaa herättää suoranaista kateutta, koska ITE-taiteilijat toteuttavat itseään ja ideoitaan sekä käyttävät elämänkokemustaan hyvinkin luovasti ilman ympäristön luomia suorituspaineita (Jalkanen 2003, 39).

Aikalaisten arvostus Rutas-Matin saavutuksia kohtaan on ollut vaihtelevaa. Esimerkkinä saarijärveläinen kuvanveistäjä Hannes Autere. Auteretta haastatellut toimittaja kertoo seuraavasti:

> Onko Matti Rutasen kätten työllä minkäänlaista taiteellista arvoa? Annamme Saarijärven Pajupurolla asuvalle kuvaveistäjä Hannes Autereen vastata:
> – Taiteen kanssa ei Matin patsaalla ole mitään tekemistä. Maantieltä katsottuna se saattaa vaikuttaa suuruudellaan, mutta jos etsii siitä taiteen kipinää, ei pidä mennä lähemmäksi. (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 333.)

Kouluttamaton Rutas-Matti, joka astuu koulutetun taiteilijan alueelle aiheuttaa vastareaktion. Ajankohtakin on voinut vaikuttaa taiteilija Autereen mielipiteeseen, sillä 1950-luvulla ei nykykansantaidetta juurikaan arvostettu Suomessa, vaan sellainen koettiin amatöörien harrasteluksi. Pula-ajan jälkeisessä yhteiskunnassa yksittäisen ihmisen monivuotinen projekti saatettiin kokea jopa ajan- ja resurssien tuhlaukseksi. Resurssien vähyydestä kertoo esimerkiksi se, että kahvin säännöstely loppui vasta vuonna 1954.

Suhtautuminen Rutas-Mattiin ja Maapallopatsaaseen näyttää vaihtelevan myös sen mukaan, kuinka tuttu Rutas-Matti arviota kirjoittavalle henkilölle oli. Vieraan toimittajan oli helpompi arvostella originellia. Mahlulaiset tunsivat Rutas-Matin henkilökohtaisesti ja arvostivat asiaansa paneutunutta ”boheemiaan”, mikä myös näkyy lähteissäni. Rutas-Matin elinaikana ilmestynyt Saarijärven paikallislehti kertoo seuraavaa:

> Arkkitehti Hurme oli sitä mieltä, että Matin taidetta voidaan tulevaisuudessa pitää korkealuokkaisena primitiivisenä taiteena! ”Mikä taiteilija Matti olisikaan ollut, jos olisi saanut koulutusta”, oli hän sanonut. Niin ne arviot muuttuvat. Paljon käy Matilla vieraita tämän kesän aikana ja toivottavasti jokainen muistaa lantilla Matin lipastoa. Hyvää kesää vain Matille, joka sanoi talven aikana sairastelleensa, mutta jo nyt olevansa niin terve, että pykää uutta

> asumusta patsasmaastoonsa, joka voi olla joko kesähuvila tai vastaanottohuone. (*Sampo*, n:o 27, 1963.)

Positiivista ja nostalgisoivaa suhtautumista esittää myös vuonna 1998 ilmestynyt *Keskisuomalaisen* artikkeli, jossa todetaan, että ”Maapallopatsasta pidetään nykyään yhtenä merkittävimmistä suomalaisen naivistisen taiteen saavutuksista” (Talaskivi, 17.6.1998). Myös *Mahlun Mäkilöillä*-kotiseutukirja sisältää arvioita Rutas-Matin arvostuksesta:

> 1950-luvun lehtimiehet olivat rohkean armottomia Mattia kohtaan. Laajoista aikakausilehtiartikkeleista paistoi toimittajan ylemmyydentunto. Juttujen sävy ei vastannut mahlulaisten tuntoja. (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 324.)

Rutas-Matti arvosti omaa teostaan ja vertasi Maapallopatsastaan Mannerheimin ratsastajapatsaaseen. Leppämäki kirjoittaa: “Kun Helsingissä paljastettiin Mannerheimin patsas, totesi Matti: “Se on yhen miehen patsas, mutta minulla on koko Maapallon patsas”.” (Leppämäki 1990). Rutas-Matti arvosti Mannerheimiä suuresti (ibid.), mutta yhdelle miehelle pystytetty patsas ei ollut hänestä yhtä merkityksellinen kuin koko maapallon patsas. Lisäksi Harri Tapper kertoo lehtihaastattelussa Rutas-Matin todenneen, että ei ole mikään temppu rakentaa patsasta keskelle ihmisvilinää, mutta “tieppäs tänne koivikkoon patsas, jota ihmiset tulevat kahtomaan!” (Talaskivi, 17.6.1998). Maapallopatsas sijaitsee matkan päässä, jonne sitä pitää tulla erikseen katsomaan, toisin kuin Mannerheimin patsas. Sijainnista huolimatta teos keräsi suuren yleisön huomion. Näin tulkittuna Maapallopatsas oli Rutas-Matin mielessä suurempi menestys kuin Mannerheimin patsas.

ITE-taiteilijat nähdään oman tiensä kulkijoina, jotka tekevät taidettaan moninaisin tavoin. Heidän koko elämänpiirinsä voidaan käsittää taiteeksi, mutta harva ITE-taiteilija puhuu itsestään taiteilijana tai teoksistaan taiteena. Vaikka olen tässä luvussa esitellyt Rutas-Mattia ITE-taiteilijana esimerkkien kautta, ei Rutas-Matin asettumisensa ITE-taiteilijan rooliin ole hänen oma päätöksensä. Juntunen kertoo, että Rutas-Matti ”ei maininnut kuin ohimennen olevansa taiteilija. Ei kannattanut olla taiteilija, sillä tavallinen rahvaskaan ei taiteilijaa kovin korkealle arvostanut” (Juntunen, 9). *Keskisuomalaisen* artikkelissa kerrotaan seuraavasti:

> Vaikka Rutas-Matin rauhan patsas on arvostettu naivistinen taideteos, sen veistäjälle taiteilijan titteli ei kelvannut alkuunkaan (…) Rutas-Matti itse vastusti kipakasti, jos joku erehtyi haukkumaan häntä taiteilijaksi. Hänelle patsaanteko oli Jumalalle annetun lupauksen täyttämistä. (Talaskivi, 17.6.1998.)

Rutas-Matti ei nähnyt itseään taiteilijana. Taiteilijaksi Rutas-Matin ovat määritelleet häntä ympäröivän yhteisön jäsenet sekä media, joka on välittänyt taiteilijuuden idean eteenpäin: ”Ihailen Mahlun Mattia. Hänellä on ollut raskas elämä, mutta Matti on voinut keskittää koko luovan latauksensa yhteen ainoaan työhön. Matti on tehnyt monumentin, jolla on sanottavaa.” (*Helsinkiläisiä ja Mahlun Matti*. 19.11.1962; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 328.)

ITE-taiteen määritelmä on tullut Suomeen vasta vuosia Rutas-Matin kuoleman jälkeen. Maapallopatsas esitellään taidekirjoissa, mutta onko tarkoituksenmukaista esitellä Rutas-Mattia taiteilijan roolissa, jos hän ei lähteideni mukaan pitänyt itseään taiteilijana? Kaikki ihmiset ovat yksilöitä, joten on tarpeetonta pyrkiä asettamaan jokaista jonkin ITE-taiteen tunnusmerkkiä täyttävää henkilöä ITE-taiteilijan rooliin. ITE-taide tai sen alalajit eivät ole liitettävissä mihinkään tiettyyn tyylisuuntaukseen tai koulukuntaan; usein ITE-taiteilijat eivät edes tunne toisiaan, puhumattakaan mistään yhtenäisen ryhmän muodostumisesta (Rhodes 2004, 13-15). Toisaalta ITE-taiteen tuominen julkisuuteen merkitsee ITE-taiteen tekijöiden arvostuksen nousua. Nykykansantaiteilijat on nostettu julkisessa keskustelussa ammattitaiteilijoiden rinnalle pyrkimyksenä ojentaa innovatiivisille tekijöille heidän ansaitsemansa tunnustus. ITE-taiteilijaksi nimeäminen on kunnianosoitus yhteiskunnan taholta aiemmin tuntemattomaksi jääneille itseään ilmaiseville tekijöille. Naivistiseen taiteenlajiin liitetty Maapallopatsas on saanut ITE-taiteilijuuden myötä uusia merkityksiä.

ITE-taidekeskustelu jatkuu edelleen, ja sen määritelmät muuttuvat jatkuvasti jokaisen tutkimuksen ja tulkinnan myötä. ITE-taiteen rajanveto on häilyvä, varsinkin kun on kyse Suomessa niin myöhään löytyneestä ilmiöstä. Taiteen tutkiminen ja tulkitseminen on myös monisyinen asia, sillä helposti käy niin, että tulkintoja löytyy yhtä monta kuin tulkitsijoitakin. Tämä on hyvä pitää mielessä, kun keskustellaan taiteesta, varsinkin vielä vakiintumatonta termistöä käsittävästä ITE-taiteesta ja sen tekijöistä.

7. PROFEETTA OMALLA MAALLAAN

7.1. ITE-taiteilijan hengellisyys

Hengellisyys on osa ITE-taiteen maailmaa. ITE-taiteilijoihin liittyy monesti syvä ja voimakas uskonnollisuus tai hengellisyys. Knuuttilan toimittama nykykansantaiteen vuosikirja *ITE Hengessä* (2006) esittelee uskoon ja uskonnollisuuteen taiteensa perustavia ITE-taiteilijoita. Korkeammilta voimilta saatu käsky on monen ITE-taiteilijan liikkeelle paneva voima. (Knuuttila 2006, 6.) Taideteosten kautta kuvataan muun muassa kristinuskon kertomuksia ja symboleita. Tämän lisäksi moniin ITE-taiteilijoihin liitetään tiiviisti uskonnollista termistöä. Esimerkiksi Alpo Jaakolaa on kutsuttu *saviseudun shamaaniksi*. Uskonnollinen nimistö liittyy tiiviisti myös Rutas-Mattiin ja Maapallopatsaaseen. Esimerkiksi Pirtola nimeää teoksen *Korpialttari Maailmanpatsaaksi* (Pirtola 2000, 48). Olen itsekin viitannut puheessani Rutas-Mattiin "korpimetsien itseoppineena evankelistana" (TKU/v/07/1). Viittaukset Maapallopatsaan kuparitauluihin "laintauluina" ja patsaaseen "testamenttina" antavat vaikutelman voimakkaan kristillisestä, jopa profeetallisesta henkilöstä.

Tässä luvussa pohdin Rutas-Matin roolia Jumalan sanansaattajana eli profeettana. Rutas-Matin profeetallisuus tulee aineistossani selkeimmin esille Maapallopatsaan kautta. Teoksen synty oli seurausta uskonnollisista ilmestyksistä, jonka vuoksi kristinusko esiintyy voimakkaasti kuparitaulujen teksteissä sekä kuvasymboliikassa. Rutas-Matin profeetallista luonnetta on vaikea erotella ITE-taiteilijuudesta, sillä uskonnollisuus on monissa ITE-taiteilijoiden teoksissa vahvasti läsnä. Käsittelen Rutas-Matin profeetallisuutta kuitenkin erillisenä näkökulmana, koska Rutas-Matin kohdalla profeetaalisuus ja jumalsuhde tulee esille Maapallopatsaan lisäksi arkipäiväisissä asioissa.

Maapallopatsaassa ilmenee Rutas-Matin elämän tärkeysjärjestys. Vaatimattomien tulojen laittaminen patsaaseen kertoo omistautumisesta ja itsevarmuudesta. Maapallopatsaan rakentaminen on voinut myös olla näytön paikka, se on ollut eräänlainen osoitus kyvykkyydestä. Maapallopatsas tarjoaa monia tulkinnan mahdollisuuksia. Esimerkiksi teoksen silhuetti on ajatuksia herättävä. Juntunen on tulkinnut, että Maapallopatsaan hahmojen asettelu ristin ympärille olisi verrattavissa Kristuksen ristiinnaulitsemistapahtuman asetelmaan, jossa kaksi ryöväriä oli

sijoitettu risteille Kristuksen molemmille puolille. Rutas-Matti olisi saattanut nimetä ryöväreiksi lapsuuden ja miehuuden. Juntunen toteaa, että "Mattihan oli karkoitettu lapsuudestaan, mutta palasi sinne miehenä" (Juntunen, 8-9). Tällä tavoin kristillinen mytologia sekoittuu Rutas-Matin elämäkertaan.

7.2. Synkretismi Rutas-Matin kohdalla

Rutas-Matin uskontulkintaa voisi kuvailla naivistisen yksinkertaiseksi. Hänen "evankeliumissaan" on synti, armo, anteeksianto ja taivas. Rutas-Matin suhtautuminen uskontoonsa on vilpitön ja suoraviivainen. Tekstit eivät ole täysin evankelis-luterilaisen kirkon oppien mukaisia. Rutas-Matin uskontulkinnat ovat omanlaisiaan, kansanomaisia sekä *synkretistisiä*. Synkretismillä tarkoitetaan karkeasti sanottuna yhdistymistä, sulautumista uudeksi kokonaisuudeksi.

Rutas-Matin tulkinnat kristinuskosta ovat lähempänä synkretististä *kansanuskoa* kuin teologisen koulutuksen saaneen henkilön uskoa. Kansanusko ymmärretään helposti populaariksi uskonnoksi, eli kansan käytännössä harjoittamaksi uskonnoksi. Sanana kansanusko yleensä viittaa kristinuskon eri muotoihin, joita kristinuskon teologiaa tuntematon väestö on harjoittanut. Kansanuskolla on taipumus omaksua elementtejä, jotka liittyvät hienovaraisin keinoin kristilliseen dogmaan, vaikka alun perin ovatkin ei-kristillisestä perinteestä lähtöisin. Tällaista on esimerkiksi vanhojen metsänhaltijauskomusten sulautuminen kristillisiin pyhimyksiin. Rutas-Matin tapauksessa synkretismi näkyy Raamatun tapahtumien *kotoistamisena*. Kotoistaminen tapahtuu siten, että vieraisiin paikkoihin sijoittuvat kertomukset sijoittuvat uskon tulkitsijan mielikuvissa uudella tavalla. Maapallopatsaan tauluissa Rutas-Matti kertoo Uuden Testamentin tapahtumista oman tulkintansa mukaisesti:

> Sillo vuonna 1937, kun se Vapahtaja tul Roomassa hauvasta pois, se näytti minulle tänne asti Roomasta, miten sen hauta ol kallioo hakattu. Sen hauva oven pielet ol sammaloitunna. (Maapallopatsaan taulu 2; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 319-320.)

Rutas-Matin mukaan Vapahtaja on noussut sammaloituneesta haudastaan Roomassa. Rutas-Matin mainitsema ylösnousemuksen tapahtumapaikka on tuhansien kilometrien päässä Jerusalemista, jossa Jeesuksen ylösnousemus Uuden Testamentin mukaan tapahtui (esim. Matteuksen Evankeliumi 28:1-10). Rooma on suuri

uskonnollinen pääkaupunki. Roomassa sijaitsevat Vatikaani ja Paavi, joten on mahdollista, että Rutas-Matti on tarttunut suuren kristillisen keskuksen nimeen kirjoittaessaan taulujaan. Parhaiten Rutas-Matin harjoittama kotoistaminen näkyy haudan sammaloitumisesta kertovassa kohdassa. Raamatun kertomusten mukaan Jeesus nousi kolmen päivän kuluttua kuolemastaan, mikä on liian lyhyt aika sammaleen juurtumiselle. Rutas-Matin ”evankeliumissa” Vapahtaja nousee haudastaan vuonna 1937 j.Kr., jolloin sammaleet olisivat jo ehtineet kasvaa haudalle. Sammaloitunut hauta on voinut yhdistyä Rutas-Matin mielessä suomalaisen hautausmaan sammaleen peittämiin hautakiviin.

7.3. Uskonnollisen kokemuksen synty

Iso- ja pikkuvihan uskotaan vaikuttaneen herännäisyyden syntyyn; sodista toipuva maa kaipasi hengellistä virkoamista. Herännäisyys vaikutti varsinkin Pohjanmaalla sekä Lapissa. Suomalaisen herännäisyysliikeen alku sijoitetaan vuoteen 1756, Varsinais-Suomen Uudenkirkon pitäjään. Pitäjässä tuolloin asunut Liisa Eerikintytär koki voimakkaan, uskonnollisen näkykokemuksen. Hänen näkynsä aloittivat suuren joukkoliikehdinnän, jossa ihmiset kokivat näkyjä sekä tunsivat olevansa Jumalan välikappaleita. Monet heistä saarnasivat myös Jumalan sanaa. Rutas-Matin kokemat uskonnolliset näyt ja transsikokemukset ovat samankaltaisia kuin mitä herännäisyyteen on liitetty.

Herättäjille on yhteistä elämän epävarmuus, joka yhdistettynä fyysisiin oireisiin vie syvään psykosomaattiseen kriisitilaan (Sulkunen 1999, 102). Ekstaattisessa kokemuksessa tiedoton aines tulee esiin ennustusten, saarnojen ja näkyjen muodossa. (Sulkunen 1999, 103.) Taivasnäkyjä saattaa edeltää muun muassa sairaalloisuus, voimakas syyllisyydentunto sekä uskonnollisen kirjallisuuden lukeminen. Monesti myös yksinäisyys ja mielikuvituksellisuus yhdistyneenä paastoon ja kriisitilaan voivat laukaista näkyjen kokemisen. (Sulkunen 1999, 102-103.) Sulkunen näkee, että elämän traumaattiset kokemukset aikuisuuden kynnyksellä herkistävät ihmistä kokemaan hengellisiä asioita voimakkaammin kuin normaalisti vaikuttaen profeetallisten kykyjen löytymiseen (Sulkunen 1999, 104). Eräs Sulkusen esimerkkitapauksista, 1700-luvulla elänyt ekstaatikko Saara Malinen joutui jo seitsenvuotiaana maailmalle. (Sulkunen 1999, 102.) Myös Rutas-Matti oli lähetetty lapsena kerjuulle. Vilkas mielikuvitus, kansalaissodan traumat ja

syyllisyyden tunteet sekä yksin eläminen ovat kaikki olleet Rutas-Matin arkea. Sulkusen mukaan tällaisten ehtojen täyttyminen loi edellytykset ekstaasiin vaipumiselle (Sulkunen 1999, 103).

7.4. Initiaatio

Rutas-Matin ilmestykset ovat alkaneet jo vuosia ennen Maapallopatsaan rakentamista. Taulussa hän mainitsee Jumalan vaikuttaneen hänen elämäänsä jo kansalaissodan alkupäivinä sekä sodassa (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320). Rutas-Matti on kertonut Jumalan pelastaneen hänet tulitaistelun keskeltä Tampereen valtauksessa. Kertomusten mukaan Rutas-Matti oli tällöin luvannut Jumalalle, että rakentaisi tämän kunniaksi patsaan. Vuonna 1937 Rutas-Matti sai voimakkaan näkykokemuksen, jossa tuliset kirjaimet piirtyivät tuvan seinälle. Noin kaksikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1950 Jumala vaati Rutas-Mattia rakentamaan lupaamansa patsaan, liki 30 vuotta sodan loputtua. Lehtiartikkeli kertoo tapahtumasta seuraavasti:

> Pyssyseppä ei kuitenkaan ole vaivannut päätään yliluonnollisilla asioilla ennen kuin vuodesta 1937 lähtien, jolloin hän näki kirkkaassa valossa joukon kirjoituksia mökkinsä seinällä ja vaipui sen jälkeen "pyörryksiin ja kuolluksiin".
> Tämän jälkeen hän sai olla pitkän tovin rauhassa, kunnes viitisen vuotta sitten tuli äkillinen loppu metsästyksestä ja kalastuksesta, sepän vanhuudenelinkeinoista
> – Meinasin korjata ensin kämppää, mutta ääni sanoi minulle, että tee nyt se patsas. Silloin minulta kämpän teko jäi. (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 332-333.)

Sulkunen toteaa, että kuoleman lähellä käyminen oikeutti ekstaattisessa tilassa koettujen näkyjen aitouden (Sulkunen 1999, 104). Sulkunen esittää, että shamaanin tavoin horrossaarnaaja voitiin valita tai kutsua tehtäväänsä: initiaatio tapahtui sairausjakson kautta, jossa valitun omat voimat riisuttiin alkutekijöihinsä, hänet laskettiin lähes kuoleman tilaan ennen kuin ruumiista saattoi tulla voiman asuinsija. (Sulkunen 1999, 130.) Rutas-Matin vaipuminen "pyörryksiin ja kuolluksiin" toimi *initiaationa* (vihkimyksenä) tai siirtymärituaalina, jossa Jumala otti Rutas-Matin sanansaattajakseen erottaen tämän tavallisista ihmisistä (Ks. esim. Sulkunen 1999, 104). Kuolemisen ja kuolleista heräämisen teema on kristinuskon perusta ja sikäli merkityksellinen teema Rutas-Matin uskontulkinnassa. Rutas-Matti tekee "pyörryksiin ja kuolluksiin" vaipumisen kautta hän pesäeron itsensä ja muiden

ihmisten välille. Samalla hän asettautuu itse profeetan eli sanansaattajan kaltaiseen rooliin.

Sulkunen esittelee samankaltaista tilannetta myös Liisa Eerikintyttären elämästä, jossa Liisa hartauskirjallisuutta lukiessaan olisi vaipunut raskaaseen ja uneen, jossa näkykokemus tapahtui (Sulkunen 1999, 14). Se, että Rutas-Matti kertoo vaipuneensa kuolluksiin varmentaa hänen näkyjensä aitouden. Shamanismia tutkinut Anna-Leena Siikala toteaa, että kun henkimatkalla oleva shamaani kertoo lentävänsä, sitä ei pidetä kielikuvana, vaan todellisena tapahtumana (Siikala 1994, 47). Kokemus on transsiin vaipuneelle hyvinkin todellinen. Siikalan mukaan shamanistinen initiaatio kulminoituu niihin näkyihin, joissa kokelas tuntee henkien muuttavan hänet uudeksi konkreettisella tavalla. Tällöin kokelas muuttuu shamaaniksi, jonka perimmäinen olemus on muuta kuin tavallisella ihmisellä (Siikala 1994, 218).

Rutas-Matissa sulautuvat yhteen sekä shamanistinen perinne että kristinusko. Ekstaattisten kokemusten seurauksena molemmat suuntaukset yhdistyvät Maapallopatsaassa. Yksi esimerkki shamanistisen maailmankuvan läsnäolosta on Maapallopatsaan taakse kuvattu henkivaimo lapsineen. Rutas-Matin omakuvan viereen sijoitetut henkivaimo ja -lapsi esittävät hänen elämästään puuttuvia osasia

Rutas-Matti kertoo henkivaimostaan eräässä lehtihaastattelussa: “Muuta muijaahan minulla ei olekaan. Pitää olla uskollinen tälle hengessä minuun vihitylle” (Sievinen, s.a.; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 330-331). Näen sitaatille ainakin kaksi mahdollista tulkintaa. Koska Rutas-Matti ei löytänyt ruumiillista vaimoa, hän puolustautui pilkalta sanoessaan, että hän pysyy uskollisena henkivaimolleen. Toinen tulkintamahdollisuus olisi se, että Rutas-Matti todella käsitti henkivaimon tuntevaksi olennoksi, jota hän ei halunnut loukata. Tällöin hahmot voidaan myös tulkita eräänlaisen shamanistisen animismin (sielu-uskon) ilmentymiksi. Siikalan mukaan shamanistisessa perinteessä ihmishahmot ovat symboleita, jotka ovat sidoksissa tuonpuoleiseen maailmaan (Siikala 1994, 48-49). Antaessaan betonihahmolle inhimillisiä ominaisuuksia tulee Rutas-Matti luoneeksi yhdyssillan shamanistiseen perinteeseen. Rutas-Matin henki-ihmiset ovat saattaneet edustaa hänelle tuonpuoleisessa olevia auttajia, jollaisia tavataan shamanistisen kulttuurin

edustajilla. Tämän kaltaiset animistiset käsitykset ovat tyypillisiä etenkin pohjoiselle kulttuurille (Siikala 1994, 52).

Rutas-Matin omakuva henkivaimonsa ja henkilapsensa rinnalla (TKU/p/06/24).

7.5. Profeetta

Profeetta on julistaja, jonka Jumala on kutsunut henkilökohtaisesti ja joka vie Jumalan sanomaa eteenpäin (*Tietojätti* 1989, 828). Maapallopatsaan oli tarkoitus välittää pelastussanoma koko maapallon väelle, kuten Rutas-Matin sanoiksi pukema toive kertoo: “Ku Jumala armahtas kaikki” (Maapallopatsaan taulu 2; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320).

Rutas-Matin elämään kuului Jumalan virkatehtävissä toimiminen. Maapallopatsaan tauluista nähdään, miten hän on asettautunut vastuullisen merkkihenkilön rooliin: "Kun tämä sota sytty, niin 1937 Jumala laitto tähän sottaan manpallon puolesta" (Maapallotaulu 7; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 322). Tauluissa lukee myös Jumalan tehneen Rutas-Matista virkamiehensä: "1937 heinäkuun 15. päivänä kukkaan teistä ei usko, että mite hirveätä ihmise on paha olla Jumalan virkatehtävissä" (Maapallopatsaan taulu 6; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321). Tauluissa kerrotaan Rutas-Matin olevan Jumalan uskottu mies, jolle Jumala uskoo tärkeitä tehtäviä.

Rutas-Matin erityisasemaa korostaa sekin, että hänellä on suoraan Jumalalta saatua erikoistietoa tuonpuoleisesta: "Henkimaailman alusta lähtie mulle sano Jumala että häneltä puttoaa taivaassa kans sissää" (Maapallopatsaan taulu 6; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321). Rutas-Matti on tiennyt asian jo "henkimaailman alusta lähtie" (ibid.). Shamanistisessa perinteessä henkilö, joka on transsitilassa tullut vihityksi, on voimallisempi kuin tavallinen ihminen ja saattaa omata yliluonnollista tietoutta. Shamaanin perimmäinen olemus on erilainen kuin normaalilla ihmisellä. (Siikala 1994, 218.) Rutas-Matin olemukseen kuuluu se, että hänellä on tietoutta, jollaista tavallinen ihminen ei koskaan saavuta. Samanlaista tietoutta tavataan myös Raamatun profeetoilla sekä ekstaatikoilla. Rutas-Matilla on myös tietoutta siitä, että Jumalaa voi auttaa lausumalla rukouksia: "Jumala ku ol aikoja ennen kirjottanna ne kirjotukset, mite autat häntä. Se ol näi: Isä meijä, joka olet Taivaissa. Pyhitetty olokoon Sinun nimes" (Maapallopatsaan taulu 6; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321-322). Teksti jatkuu Rutas-Matin itse muovaamalla Isä meidän-rukouksella.

Monet kristilliset ekstaatikot kertovat kohdanneensa samankaltaisia kokemuksia kuin Raamatun hahmot. Tunnetuimpia ilmiöitä ovat stigmat, ristiinnaulitun haavat, jotka ilmestyvät spontaanisti ympäri kehoa. Näin voimakkaat kokemukset eivät ole tyypillisiä evankelis-luterilaisessa kulttuurissa, mutta ekstaatikot saattavat rinnastaa itsensä raamatullisiin tapahtumiin. Rutas-Matti mainitsee tulisista kirjaimista, jotka ilmestyivät tuvan seinille ja jotka hän sittemmin tekstasi Maapallopatsaansa kylkiin. "Ne tulikirjoitukset on nyt tekstattu patsaan jalustaa peittäville kuparilaatoille" (Sievinen, s.a.; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 330) Tulisten kirjainten näkeminen vertautuu raamatullisiin kertomuksiin, joissa Jumalaan viitataan monin paikoin tulena (esim. Kirje Heprealaisille 12:29). Vanhassa Testamentissa kerrotaan kuinka

Jumala ilmestyy Moosekselle palavan pensaan muodossa (Toinen Mooseksen kirja, 2:1-14). Näkykokemustensa lisäksi Rutas-Matti samaistuu Jeesukseen verratessaan teksteissään omia kokemuksiaan Kristuksen kärsimyshistoriaan. Teksti liittyy Rutas-Matin muistoon siitä, kuinka hänet vietiin väkisin omalta pihaltaan vanhainkotiin:

> Ja siellä rukkoilin Jumalata viemää ihten elävänä pois, ku ei ottanna henkeä pois. Se astutti takasin samalle akkunalle. Siitä ottivat ja veivät lintuna putkaan kiusattavaks. Niin kun se perkele vei Jumalan kiusattavakseen sinne vuorelle. (Maapallopatsaan taulu 7; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 322.)

Edellä olevien sitaattien kautta nähdään, miten Rutas-Matti on omaksunut Jumalan profeetan roolin. Myös muut lähteeni tukevat hänen rooliaan profeettana. Rutas-Mattiin liitetään aineistossani kristillisiä ja myytillisiä kielikuvia, jotka nostavat häntä profeetalliseen rooliin jo elinaikanaan. Kielikuvia on nähtävissä useiden vuosien ajanjaksolta. Eräs informanttini kirjoittaa seuraavasti: ”Mattiin liittyi jonkinlaista mystiikkaa. Hän oli hyvin erikoinen kulkija koppalakkeineen Mahlun maisemissa.” (TKU/o/07/1f.) Rutas-Mattia haastatellut toimittaja tuo hänet tekstissään esille puoliksi myytillisenä luojahahmona:

> Työpaja on pellonsyrjässä. Siellä käy kalkutus ja kilkutus joskus yölläkin Matin takoessa henkiolentojaan sementtimaailman piinasta kupariseen kirkkauteen. (*Uusi Suomi* 1962; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 335.)

Mielikuva kristillisestä profeetasta nousee esille myös 38 vuotta edellisen lehtiartikkelin ilmestymisen jälkeen:

> Kierrettävän alttarin friisinä on sarja pikkuruisia mestarillisia pronssisia “sieluhahmoja”(…) veistosryhmän alustaan Rutanen on kirjoittanut oman uskontunnustuksensa ja “saarnan” merkillisellä kielellä (…). (Pirtola 2000, 48.)

Maapallopatsaan tauluista esiintyy eräs selkeimmistä mielikuvista, joka asettaa Rutas-Matin profeetalliseen rooliinsa. Kymmenen suurta kuparitaulua yhdistyvät mielikuvaan Mooseksesta, jonka kivisiin laintauluihin kirjoitetut kymmenen käskyä vertautuvat seuraavassa sitaatissa Maapallopatsaan kymmeneen tauluun:

> Muistoksi Matti antoi vieraalleen yhden kappaleen ‘laintauluista’, joita hän on sijoittanut patsaskolossinsa jalustaan ja jotka kertova Mahlun Matin elämäntarinan sekä tuumingit olemassaolon salaisuudesta sellaisena kuin se Matille heijastelee. (*Helsinkiläisiä ja Mahlun Matti* 19.11.1962, *Mahlun Mäkilöillä* 328.)

Maapallopatsaassa Rutas-Matti todella kirjoittaa, että "Tämä manpallopatsas tul niinku vanhan pyhän Raamatun jatkoa toivottammaan teille Jumalan siunausta" (Maapallopatsaan taulu 4; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321). Rutas-Matti on pitänyt teostaan Raamatun jatkeena, ja samaa ideaa esittelee myös Tapperin näytelmä, jossa tuodaan esille patsaan raamatullisuus:

> KAISA: 'Jumala ilmotti tahtosa Jeesuksessa Ristuksessa. Silläkeinon synty Uus Testamentti. Moapallopatsas toas tul pyhän Roamatun jatkoks toivottammaa syntisille vapahtusta'
> Meinoako Matti, että hänon tehnä Kolomannen Testamentin
> KUKKA: Siltä näyttää. Ei puutu ihmetyöt Mahlulta (Tapper 1997, 46-47.)

Teosta on kutsuttu myös korpialttariksi (Pirtola 2000, 48). Maapallopatsas toimittaa eräänlaisen kirkon virkaa. Maapallopatsaan taakse, ristin kääntöpuolelle on kuvattu kirkko. Useat lähteet kertovat, että kyseessä on kaikki maailman uskonnot luokseen kokoava universaali kirkko: "Jeesuksen ristin juurelle Matti on sijoittanut kirkon silhuetin. Sille paikalle pitää maailman uskontojen ja ihmisten kerran tulla, Matti mietiskelee" (*Helsinkiläisiä ja Mahlun Matti* 19.11.1962; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 328-329). Rutas-Matin elinaikana kuvatussa dokumenttielokuvassa hän kertoo omalla äänellään kirkon kuvasta:

> Minä en tuota nähn Tampereella muita ku vanhan muijan siellä suur-venäjän kirkon eissä ni minä kysyin siltä että kenenkäs kirkko tää o. Nii se vanha muija sano että tää on suur-venäjän kirkko. Ni sillo minä lähin enkä minoo sen konta käyny Tamperee kirkkoloilla enkä Tampereellakaa, mutta kun minä tein tään patsaan ni se ol ku silimä miun peässän tuossa se suur-venäjän kirkon patsaan paikka ja kun tää on ny se maanpallonpatsas ni se on koko manpallo kirkko samassa yhteyvessä ni o kaikki toiset kirkotki tän kirkon sisäpuolella. (Kotomaamme koko kuva 12.10.1964.)

Tämän Rutas-Matin esittämän tulkinnan mukaan Maapallopatsas on tarkoitettu kaikkien uskontokuntien edustajille. Kirkko symbolisoi ideaalia, suurta maailmanuskontoa, jonka alaisuudessa kaikki maailman ihmiset ja uskonnot elävät sovussa keskenään.

Kirkon kuva Maapallopatsaan takapuolella (TKU/P/06/26).

Vaikka Rutas-Matti koki itsensä korkea-arvoiseksi henkilöksi, on Jumalalla valta Rutas-Matin yli. Mahtipontisuudestaan huolimatta hän myöntää olevansa Jumalan välikappale (Keskinen 1955; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 332). Maapallopatsaassaan hän kertoo kokemuksista, jolloin apu on tullut Jumalalta. Jeesus sekä Jumala ilmestyvät Rutas-Matille konkreettisella tavalla: Jeesus tarjoaa vesilasillista väsyneelle Rutas-Matille (Maapallopatsaan taulu 2; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320), ja Jumala pelastaa Rutas-Matin sodan keskeltä (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320). Maapallopatsaan tauluissa Jumala myös komentaa Rutas-Mattia taipumaan tahtoonsa, kun tämä tekee vastoin Jumalan tahtoa: "Mutta Jumala sano minulle siellä vuoren peällä, että mitä asijata sinulla on tänne tulla. Mäne pois takasi" (Maapallopatsaan taulu 3; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 320). Jumala sekä velvoittaa että palkitsee Rutas-Mattia. Jumala on laittanut Rutas-Matin sotimaan

maapallon puolesta (Maapallopatsaan taulu 7; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 322). Jumala on myös tarjonnut konkreettisen suojapaikan perheettömälle miehelle:

> Mutta ku ei ollu isseä eikä äitiä muuvalla kun taivaassa, kehenkä olisin luottanna, kun toinen ja toinen käv toisesa hengen peälle. Ei minullakaa ollu moata niinkään paljon, että olisin sopinna oman moan sissään kuolemaan. Tässä minun patsaalla on minulle hauta, ku Jumala anto sen minulle. (Maapallopatsaan taulu 1; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 319).

Rutas-Matti uhrasi Jumalalle ja Maapallopatsaalle suuren osan elämästään ja sai vastineeksi Jumalalta saadun hautapaikan patsaansa juurella. Todellisuudessa Rutas-Matin hauta sijaitsee Saarijärven Kolkanlahden hautausmaalla. Jumalan käskyt ovat olleet voimakkaita vaikutteita Rutas-Matin elämässä sekä nostamalla hänet arvoasemaan että asettamalla hänet palvelijakseen. Jumalan läsnäolo tekee Rutas-Matin elämästä myytillisen kokonaisuuden, minkä vuoksi hän on saanut profetaalisia ominaisuuksia sekä itsensä että lehdistön silmissä.

7.6. Kaikkivoipa Rutas-Matti

Rutas-Matin voi tulkita kohottaneen itsensä symbolisesti jumaluuteen kuvatessaan itsensä Maapallopatsaaseen Jeesuksen rinnalle (Juntunen, 8). Toinen mahdollinen tulkinta on, että Rutas-Matti koki olevansa Jumalantekijä, joka toi Jumalan fyysisen olemuksen maan päälle Maapallopatsaan muodossa. Hän itsekin viittaa tauluissa patsaaseen Jumalana, eikä vain Jumalan kuvana. Heinäkuulle 1954 päivätyssä Maapallopatsaan taulussa lukee seuraavasti: “Tällä tavon Jumala tul patsaana maailmaa.” (Maapallopatsaan taulu 5; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 321). Tällöin hän olisi itse toiminut konkreettisen pelastuksen tekijänä. Sama toistuu toisessakin taulussa: “Nyt ku Jumala tul patsaana mailmaan, tämä on aikoja ennen kirjotettu Raamattuu.” (Maapallopatsaan taulu 8; *Mahlun Mäkilöillä* 1994, 322). Jumalan tuleminen on jo ”kirjotettu Raamattuu” (ibid.), joten se, että Rutas-Matti on rakentanut Jumalan kuvan maan päälle, on näin katsoen ennustuksen täyttymistä. Rutas-Matti on Jumalan toiveiden mukaisesti tuonut Jumalan maan päälle, toiminut Jumalan tulon ennustajana sekä ennustuksen toimeenpanijana. Rutas-Matin rooli on siis tärkeämpi kuin pelkän sanaa tuovan profeetan. Leppämäki kirjoittaa Rutas-Matin todenneen seuraavasti:

> Näin Matti kohosi Jumalan rinnalle jumaluuteen. “Sinne ei yksikään muu ihminen ole päässyt eikä pääse, eikö ole kumma asia”. (Leppämäki 1990).

Rutas-Matti puhuu tauluissa teoksestaan maailman symbolina, johon Jumala on konkreettisesti asettunut betonisena kuvana. Maapallopatsaan jumalainen olemus antoi Rutas-Matille oikeuden tehdä niin kuin itse parhaaksi katsoi, välittämättä mielipiteistä tai yhteisönsä säädöksistä. Maapallopatsas antoi Rutas-Matille muun muassa luvan ampua lintuja ja kalastaa rauhoitusaikana. Salametsästys ja -kalastus eivät olleet harvinaista toimintaa talvi- ja jatkosodan jälkeisessä Suomessa. Monet perhekunnat kärsivät ruokapulasta ja metsästivät luvatta. Erikoista Rutas-Matin tapauksessa on se, että jäätyään kiinni hän avoimesti vetosi Maapallopatsaaseen, jonka kautta hän koki Jumalan hyväksyvän hänen toimensa. Kotiseutukirjassa kerrotaan seuraavasti:

> Toissapäivänä olisin soanna Mahlunjärveltä joutsenen ammuttua, mutta tuo Rampsin Eero ol niin pirunnahkane, että ajo sen lentoo juur ku olin laukasemassa. Kun sitte jouvun sitä ampumaan liian kaukoa, niin siltä voa perskarvat tupsahti
> Kun sanoin varovaisesti, että "olhan ne joutsenet rauhotettu", Matti myhäili että "rauhotukset ei koske minua, kun minä käytän metästystulot Manpallopatsaasee". (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 325-326.)

Jumalan ja Maapallopatsaan antama valta ylitti maallisten viranomaisten vallan. Maapallopatsas oikeutti Rutas-Matin teot ja antoi hänelle suojan maallista valtaa vastaan, koska hän rikkoi yhteisön normeja Maapallopatsaan hyväksi. Tästä esimerkkinä keräyslaatikossa lukeva teksti: "Tämä keräys on tähä manpalopatsase Jumala valtakunna puolesta" (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 323).

Rutas-Matin maailmankuvaan kuului se, että hänellä oli Maapallopatsaan tekijänä oikeus eräänlaiseen koskemattomuuteen sekä täydellinen itsemääräämisoikeus. Juntunen kirjoittaa, että eräs osoitus Rutas-Matin kaikkivoipaisuudesta oli piittaamattomuus yhteiskunnan laeista ja normeista (Juntunen, 11). Kun hänelle määrättiin vanhoilla päivillään holhooja, hän totesi "Ei kukaan voi olla Jumalan vormyntäri" (Leppämäki 1990). Rutas-Matti nosti itse itsensä korkeaan asemaan. Hänen kerrotaan sanoneen, että "Minä olen valtion miehiä, se on niistä vanhoista 1918 ansiosta. Ei nää nykyset resitenti ja hallitukset pysty niitä määräämään." (Leppämäki 1983; Leppämäki 1990). Sen aikaiset säädökset eivät koskeneet Rutas-Mattia, joka tarinoidensa mukaan oli urhea sotasankari (Leppämäki 1983; Leppämäki 1990).

Rutas-Matin uskonnolliseen maailmaan suhtauduttiin positiivisesti. Muun muassa Juntunen toteaa, että edes uskovaiset eivät paheksuneet Rutas-Matin erikoista jumalsuhdetta (Juntunen, 8). Hänen teoksensa monitulkintaisuus ja epävirallinen dogma ei ole ollut uhka kristinuskolle tai uskoville, ja siksi Rutas-Matin uskontulkintoja ei ole kyseenalaistettu. Lähdeaineiston valossa voi sanoa, että Rutas-Matti on koettu suomalaiseksi apostoliksi, joka on kirjoittanut uuden evankeliumin omalla murteellaan.

8. LOPUKSI

Olen tässä pro gradussa tarkastellut aineistoni esittämiä kuvauksia Rutas-Matista tutkien sitä miten Rutas-Matti on asetettu rooleihinsa. Olen tulkinnut Rutas-Mattia koskevaa lehtiaineistoa käyttäen viitekehyksenä diskurssianalyysia sekä mikrohistoriaa. Rutas-Matin omakätisten tekstien tulkitseminen puolestaan on näyttänyt miten hän on itsensä rooleihin asettanut. Teemakirjoitusvastaukset ja haastattelut ovat tarkentaneet niitä mielikuvia, joita Rutas-Matti, Maapallopatsas ja media ovat rakentaneet.

Rooleihin asettuminen tapahtuu yhteisön ja yksilön välisen vuorovaikutuksen kautta. Oleellista Rutas-Matin kaltaisen erikoispersoonan roolien tutkimisessa on ollut vuorovaikutuksen tarkastelu. Tutkimuksessa Rutas-Matin roolit – kyläoriginellius, ITE-taiteilijuus sekä profeetallisuus – määrittyvät hänen oman toimintansa ja tulkintojensa lisäksi yhteisön tulkintojen kautta. Lähdeaineisto on tarjonnut mahdollisuuden tarkastella erikoispersoonallisuuden asemaa omassa yhteisössään. Mielipiteet Rutas-Matista nousevat näkyviin lähteiden kautta.

Rutas-Matin elämäkerran tarkastelu luo perustan, jonka pohjalta voi tarkkailla ja ymmärtää erikoispersoonallisuuden roolin muodostumiseen vaikuttaneita syitä. Ihmisen menneisyys muodostaa hänen nykyisyytensä. Rutas-Matti kantoi elämänkokemuksiaan muistoissaan ja toi ne esille Maapallopatsaan kautta. Tekstit käyvät läpi Rutas-Matin elämän merkittävämpiä kokemuksia, aina äidin kuolemasta sota-aikaisiin asioihin ja pelastumiseen Jumalan kautta. Maapallopatsaan

rakentaminen toimi Rutas-Matille eräänlaisena terapiana ja oman elämän haltuun ottamisen välineenä.

Rutas-Matin asettaminen rooleihinsa vaatii roolien määrittelyä. Ympäröivä maailma muodostaa ne normit, joiden perusteella *meihin* kuulumattomat *muut* on helppo eritellä. Diskurssianalyysi auttaa ymmärtämään miten henkilö asettuu rooleihinsa, ja miten roolit ovat kielenkäytön kautta muodostuneet. Vaikka olen tässä tutkimuksessa käsitellyt saman henkilön eri puolia, tulee muistaa, että kaikki eri osat ja persoonallisuuden vivahteet kuitenkin sulautuvat saumattomasti yhdeksi kokonaisuudeksi.

Rutas-Matin erikoislaatuinen persoona ymmärretään, ja se tuodaan esille viittaamalla häneen esimerkiksi *originellina*, *boheemina*, *lapsellisena*, *taiteilijana* ja niin edelleen. Nimeäminen, eli henkilön tiettyyn kategoriaan asettaminen helpottaa vaikeaselkoisen asian käsittelemistä, mutta rooleihin asettuminen ei ole yksinkertaista. Aineistoni näyttää kyläoriginelliuden, ITE-taiteilijuuden sekä profeetallisuuden toisiinsa sulautuneina ominaisuuksina Rutas-Matin elämässä, jolloin erittely ja rajanveto yhden ominaisuuden kohdalla on hankalaa. Esimerkiksi lapsellisuus, jonka nostin esille kyläoriginelliutta käsitellessäni, liittyy lapsenomaiseen puhtauteen (pilaantumattomuuteen), joka puolestaan on ITE-taiteilijoihin liitetty ominaisuus. Asiaan perehtyneen tutkijankin on vaikea sanoa mihin originellius loppuu ja mistä ITE-taiteilijuus tai profeetallisuus alkaa.

Rutas-Matin asettaminen ja asettautuminen kyläoriginellin, ITE-taiteilijan ja profeetan rooleihin avautuu tutkittaviksi häntä koskevien kertomusten kautta. Myös Maapallopatsas tarjoaa tulkinnan mahdollisuuksia niin folkloristiikan, taidehistorian kuin uskontotieteenkin osalta. Pelkästään teosta analysoimalla olisi mahdollista avata tekijän käsityksiä maailmankuvastaan, maailmankatsomuksestaan sekä uskonkäsityksistä. Aineiston runsauden ja aiheen monipuolisuuden huomioiden Rutas-Matissa ja Maapallopatsaassa riittäisi tutkimusmahdollisuuksia väitöskirjankin verran.

Tutkimuksen keskiössä on Maapallopatsas, jonka kautta Rutas-Matti on sekä noussut yleiseen tietouteen että asetettu rooleihinsa. Patsas oli Rutas-Matille keino

tulla kuulluksi. Se on elämän perustarpeiden kannalta turha työ. Vähävarainen Rutas-Matti on omistautunut patsaan rakentamiselle, jolloin sillä on ollut yhteisössä huomioarvoa. Maapallopatsaan voi nähdä elämänhallintaan ja oman paikkansa löytämiseen liittyvänä ratkaisuna. Sen lisäksi, että patsasta rakentaessaan Rutas-Matti täytti Jumalalle antamaansa lupausta, patsaan rakentaminen oli hänelle keino arvostuksen saamiseksi oman väen keskuudessa. Juntunen toteaa, että ”patsaan rakentaminen on ollut eräänlaista peliä yksilön ja muun maailman välillä; Jumalan ylistystä, naisen kaipuuta ja itsensä kohottamista laadusta tinkimättä, pula-ajan aneemisista elämän puitteista välittämättä” (Juntunen, 8). Teoksen kautta Rutas-Matti saattoi nostaa itsensä arvohenkilöksi, Mannerheimin veroiseksi Pohjois-Euroopan kenraaliksi.

Rutas-Matin informanteissani herättämät tunteet ovat leppeitä ja humoristisia. Hän oli pidetty mies, josta on muodostunut paikallinen legenda. Monikaan kyläoriginelli ei saavuta sellaista julkisuutta vielä 40 vuoden kuluttua kuolemastaan kuin Rutas-Matti. Maapallopatsas on säilyttänyt ja välittänyt kertomuksia hänestä seuraavillekin sukupolville. Tuorein esimerkki on Keski-Suomen uutisten 2.5.2006 lähettämä lyhyt esittely Rutas-Matista sekä Maapallopatsaan kunnostushankkeesta. Dokumentti kertoi patsaan syntyhistoriaa ja paikallisten tunteista omaa originelliaan ja hänen jättämäänsä perintöä kohtaan. Siteeraan ohjelmassa esiintynyttä Saarijärven kunnanhallituksen jäsentä Eila Harjua:

> Tämä kannattaa kunnostaa, täällä ei tartte olla kukkia eikä semmosia. Ku tulee tohon pysäköintipaikalle. Linnut alakovat lauloa, mahtavat vanhat puut. On niinku aarniometsässä. Ja sitten tämä Matin luomus. Tää on onnellisuutta. (Keski-Suomen uutiset 2.5.2006.)

Maapallopatsaan arvostus on vuosien aikana muuttunut myös virallisilla tahoilla. Saarijärven kunta ei vielä Rutas-Matin elinaikana kelpuuttanut Maapallopatsasta matkailuesitteisiinsä (*Mahlun Mäkilöillä* 1994, 324), mutta 1990-luvun puolessa välissä Saarijärven kaupunki kuitenkin anoi ja sai paikalle virallisen hannunvaakuna-tieviitan, joka osoittaa että Maapallopatsas on kulttuurisesti merkittävä teos ja virallinen matkailunähtävyys. Maapallopatsaan viereen pystytettiin samalla kattava infotaulu. Saarijärven kaupungille on tehty anomus Maapallopatsaan ja sen ympäristön kunnostamisesta ja yksityishenkilöt suunnittelevat varojen keräämistä patsaan hyväksi. Nykyään Maapallopatsaan luona

oleva vieraskirja on edelleen täynnä niin suomalaisten kuin ulkomaisten vierailijoiden nimiä. Jo puhki ruostunut keräyslipas sisälsi vielä syksyllä 2004 muutaman ulkomaisen kolikon, ja patsaan taulujen suojalasin väleihin on pudotettu pieniä kymmenen pennin kolikoita (TKU/p/06/49). Vierailijoille Maapallopatsas edustaa toivomuslähdettä suomalaisessa metsämaisemassa. Rutas-Matille patsas edusti toivoa paremmasta elämästä ja maailmanrauhasta.

LÄHTEET

TUTKIMUSAINEISTO

Arkistoaineisto:

Saarijärven museon arkisto:

Kirje Rutas-Matille.

Leppämäki, Taito s.a.. Rutas-Matti.

Viitanen, Eija 1987. Muistio Maapallopatsaan korjaustöistä.

Turun Yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, TKU-kokoelmat (TKU):

TKU/TYKL-arkiston käyttösääntö-sivusto <http://kultut-arkistot.utu.fi/tykltkusaannot.htm> 15.2.2007.

Saarijärven kotiseutupäivien päätösjuhlan videointi 21.8.2005 (TKU/v/07/1).

Teemakirjoituspyynnön vastaukset (TKU/o/07/1A – TKU/o/07/1L).

Haastattelut (TKU/a/07/2 - TKU/a/07/3).

Valokuvat (TKU/p/06/09-TKU/p/06/49; TKU/p/07/2-TKU/p/07/6).

Sanoma- ja aikakauslehtiaineisto:

Helsinkiläisiä ja Mahlun Matti. 19.11.1962, s.l.

Hänninen, Eeti 1982. Eeti Hännisen näkökulma: Maapallopatsas vaatii toimenpiteitä. *Sampo* 7.10.1982

Keskinen, Kirsti 1955. Matin Maapallopatsas. *Seura* 1955.

Keskisuomalainen 16.6.1960. Mahlun Matti ja Maapallopatsas.

Kiasma-lehti 8/2005
<http://www.kiasma.fi/www/img/kiasmalehti/Kiasma27s3.swf> 12.11.2006.

Koskinen, Uuno 1989. Maapallopatsas. *Eläkeliiton Keski-Suomen piirin Joulutervehdys*.

Kyllijoki, E. 1961. Maailman Matin viisi virkaa ja kuusi nälkää. *Hymy-lehti*, 9/1961.

Leppämäki, Taito 1983. Rutas-Matti. *Saarijärven Joulu*.

Leppämäki, Taito 1990. Rutas-Matti oli taitava pyssyseppä. *Ase-lehti* 6/1990.

Puskala, Anna 1983. *Sampo* 30.3.1983.

Routa, Jarmo 1953. Mahlun Maapallopatsas. *Viikkosanomat* 29.10.1953

Saarijärvi ostamassa Maapallopatsasta 16.7.1986, s.l..

Sampo 18.10.1952.

Sampo n:o 27, 1963.

Sampo 9.7.1964.

Sampo 15.10.1964. Muistokirjoitus, Pyssyseppämestari Matti Rutanen.

Sievinen, Irja s.a.. Minä olen se Matti Rutanen, arkitähti ja insinyöri.

Talaskivi, Katri 1998. Mahlun Maapallopatsas on asesepän testamentti. *Keskisuomalainen* 17.6.1998.

Uusi Suomi 1962. Mahlun Matti ja maapallopatsas.

Vaajakallio, Maire. Rutas-Matin unelmat. *Helsingin Sanomat* 21.11.1981

Dokumenttielokuvat:

Kotomaamme koko kuva. YLE 12.10.1964

Keski-Suomen uutiset. YLE 2.5.2006

Matti ja Maapallopatsas. YLE 14.5.1994

Muu aineisto:

Puhelinsoitto Saarijärven kaupungin arkistoihin 19.8.2005.

Matti ja jumalatar-näytelmän esite 1997.

Rutanen, Matti. Maapallopatsas. Saarijärvi, Mahlu.

Rutanen, Pauli. Haastattelu 2005.

Suomen Muistomerkit VII: Keski-Suomi 1998. Nousiainen: Väriteos Henna.

Tapper, Harri 1997. *Matti ja Jumalatar – kuvitelmat Matti Rutasen paremmasta maailmasta*. Ensi-ilta Saarijärven Mahlulla 26.6.1997.

Tervetuloa Ankkalinnaan – Aku Ankan taskukirja 12 1986.

KIRJALLISUUS

Alho, Olli 1988. *Hulluuden puolustus ja muita kirjoituksia naurun historiasta*. Juva: WSOY.

Apo, Satu 1989. Suullisten kertomusten kulttuuriset merkitykset: esimerkkejä suomalais-karjalaisesta kansanperinteestä. Hoikkala, Tommi (toim.): *Kieli, kertomus kulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus.

Apo, Satu 1999. Seitsemän veljeksen etnografisesta luennasta. *Kivijalka*-projektin internet-sivusto: <http://www.helsinki.fi/hum/kotim.kirjallisuus/kivijalka/1999/apo.htm> 12.2.2007.

Apo, Satu 2001. *Viinan voima – Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja –kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Eskola, Antti 1989. Suomalainen kyläoriginelli sosiologin silmin. Laaksonen, Pekka & Lahti, Pirkko & Piela, Ulla (toim.): *Hullun kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fairclough, Norman 1997. *Miten media puhuu*. Tampere: Vastapaino.

Fingerroos, Outi 2000. Minä, siirtokarjalaiset ja menneet muistot - kuolema ongelmana ja toimintakompleksina. *Elore* 2/2000. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/fin200.html> 22.3.2007.

Haveri, Minna 2003. Taito Rakastaa Arkea. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE käsillä, Nykykansantaiteen vuosikirja 2*. Helsinki: Maahenki OY.

Heimo, Anne 2003. Itseoppineiden luovuuden hedelmiä. *Elore* 1/2003. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_03/hei103.html> 20.1.2007.

Helsti, Hilkka 2005. Hedelmällisen tiedon jäljillä – Teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry.

Honkanen, Martti 2000. Arjen Luovuus – kun kansa taiteilee. Granö, Veli & Honkanen, Martti & Pirtola, Erkki 2000: *Itse tehty elämä – ITE | DIY Lives*. Helsinki: Maahenki OY.

Huuskonen, Marjut 1989. Koko maailman palomestari. Laaksonen, Pekka & Lahti, Pirkko & Piela, Ulla (toim.): *Hullun kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hyrkkänen, Markku 2002. Aatehistorian mieli. Tampere: Vastapaino.

Häikiö, Martti & Aunesluoma Juhana (toim.) 1995. *Suomen Vapaussota 1918 – Kartasto ja tutkimusopas*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Jalkanen, Mari 2003. ITE-taiteilijat suunnannäyttäjinä. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE käsillä – Nykykansantaiteen vuosikirja 2*. Helsinki: Maahenki OY.

Jalkanen, Marita 2005. Kansan kokovartalokuva. Jalkanen, Marita (toim.): *Elämää Arkistossa – Kansan Arkisto 60 vuotta*. Yhteiskunnallinen Arkistosäätiö.

Juntunen, Pekka s.a.. *Mikä sai Matti Rutasen rakentamaan Maapallopatsaan*. TAIK opinnäytetyö.

Jokinen, Arja 1999. Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen Eero: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1988. *Kertomus ja Kerronta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja Historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Kallio, Veikko & Nygård, Toivo 1987. Rajamaa. *Suomen Historian Pikkujättiläinen*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Knuuttila, Seppo 1989. Yhdeksääkymmentä lajia. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Lahti, Pirkko (toim.) 1989: *Hullun Kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Knuuttila, Seppo 2002. Lukijalle. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Knuuttila, Seppo 2003. Lukijalle: Käsillä olevaksi tehtyä. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Käsillä, Nykykansantaiteen vuosikirja 2*. Helsinki: Maahenki OY.

Knuuttila, Seppo 2006. Usko, toivo ja mielikuvitus. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Hengessä*. Helsinki: Maahenki OY.

Koskinen, Lauri (toim.) 1994: *Mahlun Mäkilöillä*. Saarijärvi.

Kupiainen, Jari 2002. Itse tehty toimijuus – miten taidejärjestelmä ja yhteisöllinen luovuus voivat tukea toisiaan. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka – aineiston hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Lahti, Pirkko (toim.) 1989. Johdanto. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Lahti, Pirkko (toim.): *Hullun Kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Lahti, Pirkko (toim.) 1989. Satayksi originellia. *Hullun Kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mahlamäki, Tiina 2002. Löytyykö se netistä? Digitaalisen tutkimusaineiston käytön erityispiirteitä. *Elore* 2/2002. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_02/mah202.html> 15.2.2007

Maizels, John 2002. Ulkopuolinen taide – aina ja kaikkialla. Knuuttila, Seppo (toim.). *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Nygård, Toivo 1998. *Erilaisten historia – Marginaaliryhmät suomessa 1800-luvulla ja 1900- luvun alussa*. Jyväskylä: Atena kustannus.

Peltonen, Matti 1999. *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus.

Peltonen, Ulla-Maija 1993. *Muistin Paikat – Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pirtola, Erkki 2000. Gauguinin kapula ja pihamaitten alkiotaide. Granö, Veli & Honkanen, Martti & Pirtola, Erkki 2000: *Itse tehty elämä – ITE | DIY Lives*. Helsinki: Maahenki OY.

Pirtola, Erkki 2002. Elis Sinistö, kulkuri Santtu. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla – Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Pirtola, Erkki 2006. Psykedeelishamaanin pyhät lovireissut. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Hengessä*. Helsinki: Maahenki OY.

Raamattu 1992. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Rantala, Pälvi 2003. *Kylähullut kertomuksissa. Mikrohistoriallinen näkökulma 1800-1900-luvun vaihteen kylien erikoispersooniin.* Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 45. Rovaniemi: Lapin Yliopisto.

Rhodes, Colin 2004. *Toinen taide, luovat erot*. Helsinki: Maahenki OY.

Saarinen, Tuija 2003. *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö – Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäräisen) elämästä ja huumorista.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Saarisalo, Aapeli 1965. *Raamatun sanakirja*. Porvoo, Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.

Salo, Erja 2002. Elinympäristö fantasiataiteena – Alpo Jaakolan Patsaspuisto Loimaalla. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Sederholm, Helena 2002. Taiteen rajoilla. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Sederholm, Helena 2004. Luovuuden ytimessä – Nykykansantaidetta Suomessa. Rhodes, Colin 2004. *Toinen taide, luovat erot*. Helsinki: Maahenki OY.

Sihvo, Hannes 1989. Hullu kirjoissa. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Lahti, Pirkko (toim.): *Hullun Kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Siikala, Anna-Leena 1994. *Suomalainen shamanismi – Mielikuvien historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sulkunen, Irma 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.

Suoninen, Eero 1999a. Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen Eero (toim.): *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

Suoninen, Eero 1999b. Vuorovaikutuksen mikromaiseman analysoiminen. Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen Eero (toim.): *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

Takalo-Eskola, Ilkka-Juhani 1989. Hulluuden ulottuvuuksista ja viisauden tunteen riittämättömyydestä. Laaksonen, Pekka & Lahti, Pirkko & Piela, Ulla (toim.): *Hullun Kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tietojätti 1989. Gummerus: Jyväskylä.

Tuhkanen, Totti 2001. Kirjalliset kuvat – Kuvituksen ongelma tieteellisissä julkaisuissa. Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit (toim.): *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Uimonen, Pirjo 2001. Oman elämän aarreaitta – eletystä kirjoitetuksi. Kupiainen, Tarja & Laitinen, Katja & Vakimo, Sinikka (toim.): *Minä? Missä? Milloin? Kolmetoista tulkintaa identiteeteistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ulbricht, J. 2002. Mitä voimme oppia itseoppineilta taiteilijoilta. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Uotinen, Johanna 2002. Rajaton mieli. Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE Rajoilla, Nykykansantaiteen vuosikirja 1*. Helsinki: Maahenki OY.

Ylikangas, Heikki 1989. Kyläoriginelli-ilmiö historian näkökulmasta. Laaksonen, Pekka & Lahti, Pirkko& Piela, Ulla (toim.): *Hullun kirjoissa – Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.